

Osada grupy suraskiej kultury ceramiki kreskowanej oraz ślady osadnictwa z innych okresów na stanowisku 37 w miejscowości Suraż, gm. *loco*

Hanna Olczak, Dariusz Krasnodębski

Wstęp

Stanowisko położone jest na wschodnim skraju mezoregionu Wysoczyzny Wysokoma-zowieckiej, w odległości ok. 1 km na południowy zachód od miasta Suraża. Jego główna, północno-zachodnia część zlokalizowana jest na powierzchni tarasu wytopiskowego, który w kierunku południowym łagodnie przechodzi w płaską równinę gliniastej moreny dennej (ryc. 1: 1, 2; por. Kwiatkowski, Stepaniuk, Gajko, w tomie, ryc. 8). Od północy, zachodu i południa ta forma terenowa, zwana „kępą suraską”, otoczona jest przez Bagna Filipy – wypełnione torfami obniżenie o charakterze wytopiskowym, przez które przepływa rzeczka Liza, dopływ Narwi. Natomiast od wschodu przylega do niej Dolina Górnej Narwi. W bezpośrednim sąsiedztwie stanowiska, na północ i wschód od niego, znajdują się podmokłe łąki (ryc. 2) związane z Lizą i starorzeczami bezimiennego okresowego cieku, płynącego w odległości ok. 120–200 m. Miejsce to znane jest również pod lokalną nazwą Czerwieński Grądek.

Stanowisko zostało odkryte w wyniku badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1979 r. Zarejestrowano wówczas dwa skupiska materiałów zabytkowych, które oznaczono jako Suraż, stan. 37 (AZP 41-84/54) i 41 (AZP 41-84/58)¹. Znaleziono m.in. kilkanaście artefaktów krzemiennych wydatowanych na neolit/wczesną epokę brązu i kilkadziesiąt fragmentów naczyń, których chronologię określono na okres od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych. Istnienie osady potwierdzono podczas badań powierzchniowych z 1988 r., kiedy to pozyskano krzemienie oraz fragmenty ceramiki starożytnej, średniowiecznej i nowożytnej. Po raz kolejny zinwentaryzowano ją w trakcie prac wyprzedzających budowę gazociągu, prowadzonych w 1994 i 1996 r. (Stankiewicz i in. 1994, s. 8 n.; Krasnodębski 1999, s. 211 n.; 2000b, s. 21). Z okolic stanowisk 37 i 41 pochodzą prawdopodobnie również znaleziska luźne – harpun i kilka ostrzy kościanych (Maciejczuk 1995, s. 19; Pawłata 2008b, s. 142 n. i ryc. 5: 8–11). W związku z niewielką odległością dzielącą obie osady dla potrzeb badań wykopaliskowych oznaczono je wspólnym numerem 37².

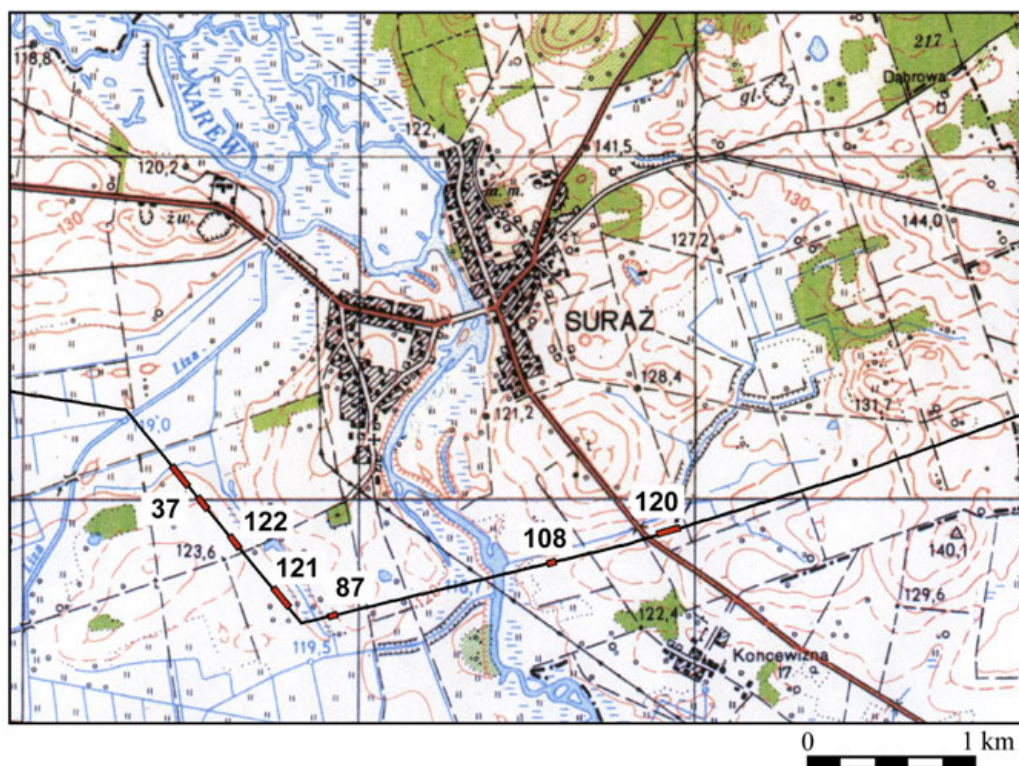
Ratownicze prace wykopaliskowe prowadzone były w dwóch etapach: w maju i czerwcu 1997 r. oraz w maju i czerwcu 2000 r. Z uwagi na charakter upraw zdecydowano, że w pierwszej kolejności rozpoznany zostanie odcinek o długości 100 m, znajdujący się w południowo-wschodniej części stanowiska (wykop 1; por. ryc. 1: 2). W związku z cofnięciem przez

¹ Karty AZP 41-84/54 i 41-84/58 przechowywane w archiwum Muzeum Podlaskiego w Białymstoku (dalej: MPB).

² Na trasie budowy gazociągu stanowisko zostało oznaczone numerem 35.

właściciela działki zgody na inwestycję ten etap badań przerwano przed jego ukończeniem. Wiosną 1999 r. teren stanowiska został częściowo zniszczony w wyniku prac budowlanych³. Podczas przeprowadzonej już po tym zdarzeniu inspekcji archeologicznej stwierdzono, że dewastacja objęła obszar o długości ok. 300 m i szerokości ok. 5–6 m, na którym znajdowało się co najmniej kilka obiektów oraz warstwa kulturowa, ciągnąca się na odcinku ok. 100 m. Ta ostatnia usunięta została w całym pasie zajętym na potrzeby inwestycji, mającym ok. 25 m szerokości. W 2000 r. udało się uzyskać zgodę właściciela gruntu na przeprowadzenie prac wykopaliskowych na terenie północno-zachodniej części stanowiska (wykop 2), położonym na zachód od zniszczonego pasa budowy (por. ryc. 1: 2; 2).

W trakcie obu sezonów rozpoznano obszar o powierzchni ok. 19 arów (ryc. 3). Przebadano 214 obiektów osadniczych, w zdecydowanej większości zlokalizowanych w wykopie 2⁴. Pozyskano 3421 fragmentów ceramiki naczyniowej (tab. 1), 322 artefakty krzemienne (por. Wawrusiewicz, w tomie), siedem przedmiotów kamiennych, trzy gliniane oraz pojedyncze zabytki żelazne, szklane i kamionkowe. Znaleziono też ponad 1000 bryłek polepy, grudkę żuźla brązowego i nieliczne kości zwierzęce. Do badań botanicznych pobrano blisko 100 próbek węgla drzewnego i kilkadziesiąt próbek gleby⁵.

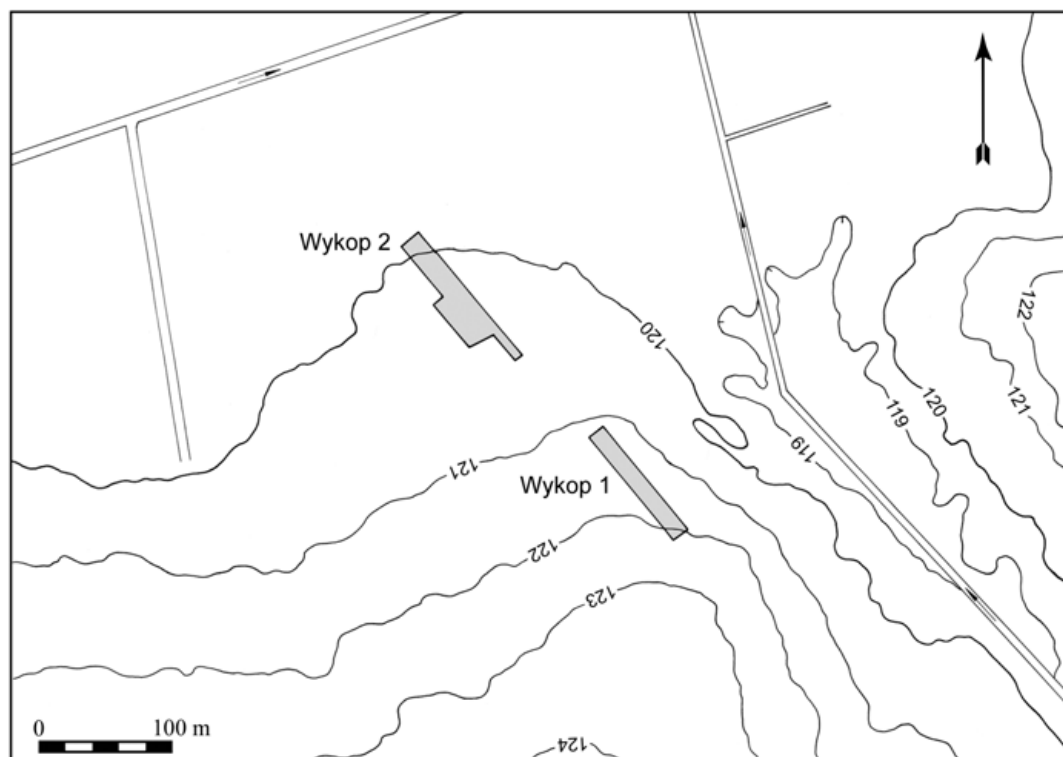
Ryc. 1.1. Suraż, stan. 37, gm. *loco*. Lokalizacja trasy przebiegu gazociągu oraz stanowisk przebadanych na terenie Suraża na podkładzie mapy 1:50 000. Oprac. Z. Tragarz

Fig. 1.1. Suraz, Site 37, *loco commune*. Location of the route of the gas pipeline and the excavated sites in Suraz on the map at scale of 1:50 000. Made by Z. Tragarz

³ Data wejścia ciężkiego sprzętu na teren stanowiska utrzymywana była w tajemnicy, a jego praca odbywała się pod nadzorem policji.

⁴ Katalogi jednostek stratygraficznych i zestawienia materiałów zabytkowych znajdują się na płycie CD.

⁵ Analizę karpologiczną wykonała prof. dr hab. Mirosława Kupryjanowicz z Instytutu Biologii Uniwersytetu w Białymstoku. Ze względów finansowych udało się przebadania jedynie osiem próbek (Kupryjanowicz 2002a; Krasnodębski, Kupryjanowicz 2006, s. 136–140). Analizę gatunkową drewna przeprowadziła mgr Maria Michniewicz z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie (Michniewicz 2002).

Ryc. 1.2. Suraż, stan. 37, gm. *loco*. Lokalizacja przebadanego obszaru. Rys. A. Piotrowicz, Z. Tragarz

Fig. 1.2. Suraz, Site 37, *loco commune*. Location of the excavated area. Drawn by A. Piotrowicz, Z. Tragarz

Tab. 1. Suraż, stan. 37, gm. *loco*. Chronologiczne zestawienie materiałów ceramicznych z wykopów 1 i 2 (stan liczebny przed wyklejeniem zbioru)

Table 1. Suraz, Site 37, *loco commune*. Chronological list of pottery from the Trenches 1 and 2 (the numbers before the cross-mending)

Chronologia	Wykop 1	Wykop 2	Łącznie
Kultura trzciniecka	0	11	11
Grupa suraska kultury ceramiki kreskowanej	32	2915	2947
Średniowiecze	1	27	28
Okres nowożytny	158	85	243
Nieokreślona	10	182	192
Łącznie	201	3220	3421

Na podstawie cech typologicznych materiałów zabytkowych wydzielić można kilka etapów zasiedlenia stanowiska. Najstarsze ślady użytkowania tego terenu pochodzą prawdopodobnie ze schyłkowego paleolitu i mezolitu (Wawrusiewicz, w tomie). Przejawem kolejnego epizodu osadniczego jest kilkanaście fragmentów ceramiki datowanej na starszy okres epoki brązu (kultura trzciniecka). Główna faza zasiedlenia związana jest z lokalną grupą kultury ceramiki kreskowanej, tzw. grupą suraską (por. Krasnodębski, Olczak 2002c, s. 220). Funkcjonowała tu wówczas rozległa osada, której pozostałością jest zdecydowana większość odkrytych zabytków i obiektów nieruchomych. Odzwierciedleniem kolejnych etapów użytkowania tego miejsca są pojedyncze fragmenty naczyń datowanych na okres wczesnego i późnego średniowiecza oraz nieliczne materiały nowożytne.

1. Wykop 1

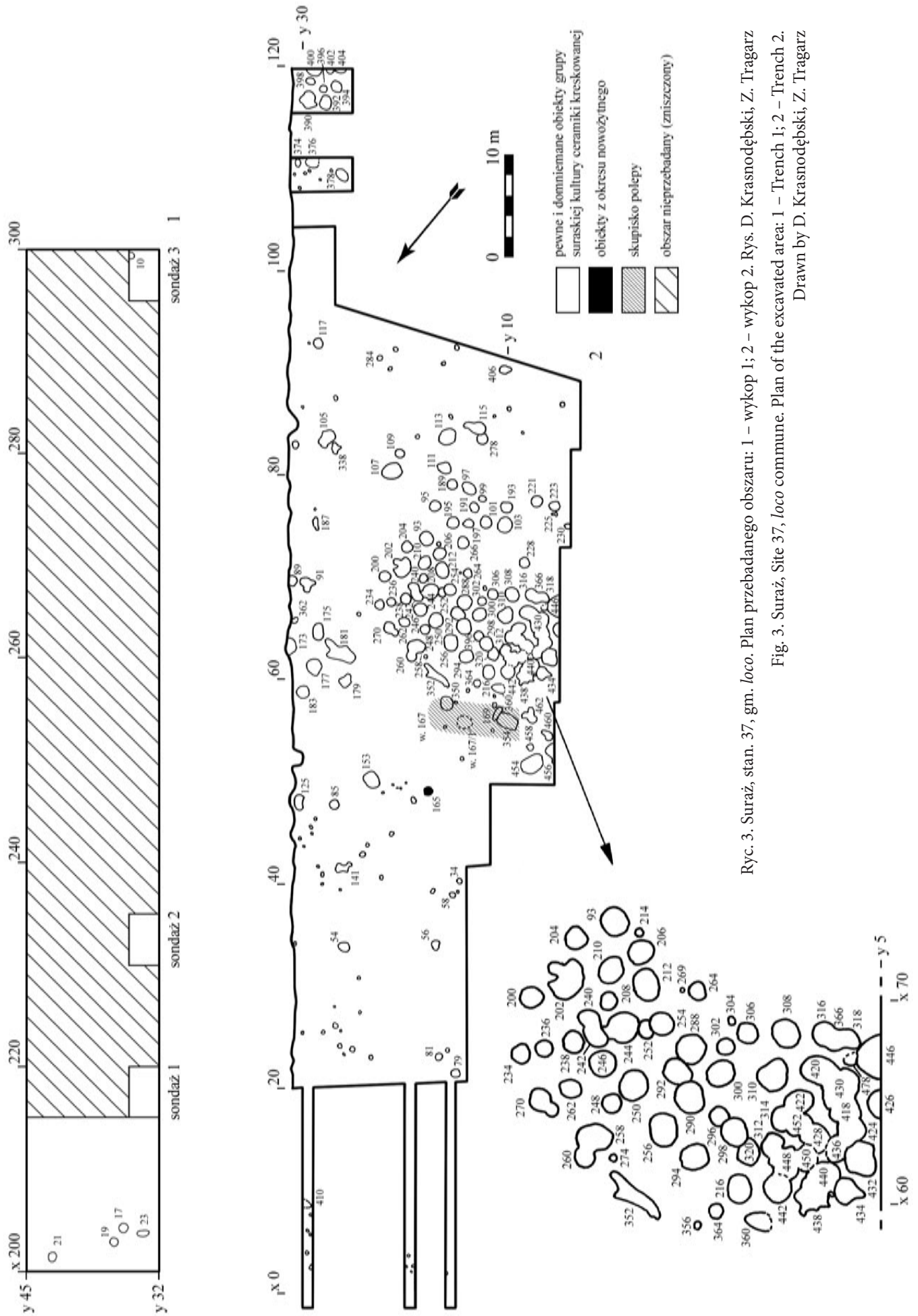
1.1. Charakterystyka struktur osadniczych

Wyznaczony w południowej części stanowiska wykop 1 miał 100 m długości i 13 m szerokości (por. ryc. 1: 2; 3: 1). Na powierzchni znajdowała się tu warstwa ziemi ornej (js. 1) o miąższości do 0,4 m, z której pozyskano 15 fragmentów ceramiki nowożytniej i trzy krzemienie (por. CD, rozdz. 1.1 oraz Wawrusiewicz, w tomie). Po jej mechanicznym usunięciu w północnej i środkowej części wykopu pojawiła się żółto-brązowa piaszczysta ziemia z plamami humusu, interpretowana jako warstwa niwelacyjna (js. 2). Miała ona ok. 0,05–0,25 m miąższości i zawierała ceramikę nowożytną (128 fragm.), fragment kamionki, kilka ułamków naczyń kultury ceramiki kreskowanej i kilkanaście krzemieni. W celu wstępnego rozpoznania stratygrafii stanowiska prace rozpoczęto od wytyczenia w obrębie wykopu trzech sondaży, o wymiarach 3 × 5 m każdy (por. ryc. 3: 1). We wszystkich osiągnięto strop gliniastego calca (js. 8), znajdujący się na głębokości od ok. 0,5 do ok. 1 m od powierzchni. W sondażach 1 i 2 pod warstwą niwelacyjną zalegała szaro-brązowa ziemia o miąższości 0,2–0,4 m i charakterze spływowym (js. 3). Poniżej niej odsłonięto mającą kilkanaście centymetrów grubości brązową warstwę kulturową (js. 6). Natomiast w sondażu 3 pod humusem stwierdzono plamistą, szaro-brązową ziemię (js. 7), pod względem struktury zbliżoną do warstwy 3. Jej strop opadał w kierunku znajdującego się na południowym skraju wykopu obniżenia, gdzie częściowo odsłonięto jamę 10. Zawierała ona kamienny bruk, stanowiący być może pozostałość paleniska lub innego typu konstrukcji. W warstwie 3 zarejestrowano kilkadziesiąt fragmentów ceramiki pradziejowej i nowożytniej oraz kilka krzemieni, a w warstwie 6 – kilka ułamków naczyń (por. CD, rozdz. 1.1 oraz Wawrusiewicz, w tomie).

Ryc. 2. Suraz, stan. 37, gm. *loco*. Widok stanowiska od północnego wschodu. Fot. D. Krasnodębski

Fig. 2. Suraz, Site 37, *loco commune*. View of the site from the north-east. Photo by D. Krasnodębski

Ryc. 3. Suraż, stan. 37, gm. loco. Plan przebadanego obszaru: 1 – wykop 1; 2 – wykop 2. Rys. D. Krasnodębski, Z. Tragarz
 Fig. 3. Suraż, Site 37, loco commune. Plan of the excavated area: 1 – Trench 1; 2 – Trench 2.
 Drawn by D. Krasnodębski, Z. Tragarz

W północnej części wykopu przebadano pas o szerokości 15 m, na którego obszarze odkryto cztery mało charakterystyczne jamy (ob. 17, 19, 21, 23; por. ryc. 3: 1). Tylko z dwóch z nich (ob. 19 i 23) pozyskano nieliczne materiały kultury ceramiki kreskowanej (por. CD, rozdz. 1.2), jednak ze względu na bardzo podobną strukturę wypełnisk wszystkie obiekty stanowią zapewne jednoczasowy zespół. Były to niewielkie jamy o owalnym lub kolistym kształcie w planie i długości od 0,8 m do 1,1 m. Ich przekroje miały kształt płytkich niecek, a zachowane głębokości wynosiły ok. 0,2 m. Zarysy obiektów uwidoczniły się na poziomie stropu calca, jednak z uwagi na to, że wypełniska pod względem barwy zbliżone były do przykrywającej je warstwy kulturowej można przypuszczać, że jamy zostały wykopane z wyższego poziomu. Wszystkie wypełniała jasnoszara i szara piaszczysta ziemia z plamkami wytrąceń żelazistych.

1.2. Ceramika naczyniowa

Z wykopu 1 pozyskano 32 fragmenty naczyń związanych z pradziejową fazą użytkowania stanowiska (por. CD, tab. 3 i 4). Pochodzą one z warstw 2 (4 fragm.), 3 (13 fragm.) i 6 (4 fragm.) oraz z wypełnisk obiektów 19 (1 fragm.) i 23 (4 fragm.); sześć okazów to materiały o nieokreślonym kontekście stratygraficznym. Z wyjątkiem dwóch den są to mało charakterystyczne ułamki brzuśców, o dużym stopniu rozdrobnienia i zerodowania. Większość stanowią egzemplarze II kategorii wielkościowej (dalej: kat.) – 24 fragmenty; trzy ułamki sklasyfikowano jako I kat., a pięć – jako III kat. (por. CD, tab. 3)⁶. Ślady erozji stwierdzono na 24 fragmentach ceramiki (por. CD, tab. 3)⁷.

W zbiorze przeważają ułamki wyrobów o powierzchni zewnętrznej gładzonej (10 fragm. spośród 19 sklasyfikowanych) lub chropowatej (7 fragm.), przy niewielkim udziale okazów o ściankach pokrytych kreskowaniem (2 fragm.; por. CD, tab. 4). Pochodzą one z wypalonych w atmosferze utleniającej naczyń kuchennych, charakteryzujących się grubymi ściankami, mierzącymi najczęściej ok. 1 cm. W masie ceramicznej większości fragmentów odnotowano domieszkę gruboziarnistego tłuczni, o granulacji powyżej 0,2 cm. Dna są mało charakterystyczne, a jedno z nich ma wyodrębnioną stopkę. Żaden z ułamków nie jest zdobiony.

Pod względem techniki wykonania ceramika z wykopu 1 jest zbliżona do materiałów pozyskanych z północnej części osady (por. rozdz. 2.3.1). Większy udział fragmentów pochodzących z naczyń chropowatych, a mniejszy o kreskowanej powierzchni jest zapewne przypadkowy i wynika z niewielkiej liczebności zbioru. Nie jest jednak wykluczone, że może być on także rezultatem nieco innej chronologii tej części stanowiska.

⁶ Stopień rozdrobnienia naczyń przeanalizowano posługując się uproszczoną wersją metody A. Buko (1990, s. 235–244). Wydzielono trzy kategorie wielkościowe: kat. I – fragmenty o długości większej niż 5 cm; kat. II – fragmenty o długości 2–5 cm; kat. III – fragmenty o długości mniejszej niż 2 cm. Ze względu na słaby stan zachowania materiałów nie zastosowano osobnych kategorii wielkościowych dla wylewów i den.

⁷ Wydzielono trzy stopnie erozji ceramiki: I – brak lub bardzo niewielkie ubytki na którejś z powierzchni oraz niewielki stopień starcia krawędzi; II – częściowe starcie powierzchni, na przykład ornamentu lub całkowite ubytki powierzchni, nieprzekraczające jednak $\frac{1}{3}$ wielkości fragmentu, znaczny stopień starcia krawędzi, umożliwiający jednak wyklejenie materiału; III – ubytki na powierzchni przekraczające $\frac{1}{3}$ wielkości fragmentu lub starcie powierzchni utrudniające określenie barwy naczynia, bardzo duże starcie krawędzi, uniemożliwiające wyklejenie materiału.

2. Wykop 2

Wykop 2 wytyczono na zachód od obszaru zniszczonego w wyniku prac budowlanych, w odległości ok. 100 m na północ od wykopu 1 (por. ryc. 2; 3: 2; 4). Jego główna część miała ok. 84 m długości i od 4 do 29 m szerokości. Dodatkowo na jego południowym przedłużeniu założono dwa sondáže o wymiarach ok. $6,0 \times 2,5-3,5$ m i $5,5 \times 4,5-5,0$ m, a w celu sprawdzenia północnego zasięgu osady wyznaczono trzy rowy sondażowe, o długości ok. 20,5–21,0 m i szerokości 1 m, schodzące w kierunku podmokłej doliny Lizy. Nieregularne granice wykopu wynikały z uwarunkowań terenowych (obecność lasu). Ogółem w tej partii stanowiska badaniami objęto powierzchnię ok. 17 arów.

Teren wykopu pokrywał współczesny humus, o miąższości ok. 0,30–0,45 m. Pod nim zalegała zachowana miejscami warstwa kulturowa – js. 31 i 170⁸. W północnej części wykopu (do $x =$ ok. 70) miała ona brązowo-brunatną barwę, a jej miąższość dochodziła do ok. 0,3–0,4 m (js. 31). Na skraju stanowiska przybierała charakter spływowy. Zawierała liczne materiały zabytkowe, głównie ułamki naczyń kultury ceramiki kreskowanej (1241 fragm.), a także pojedyncze fragmenty wyrobów kultury trzcinieckiej, 186 krzemieni, kilka przedmiotów glinianych i kamiennych oraz kilkaset grudek polepy (por. CD, rozdz. 2.1 oraz Wawrusiewicz, w tomie). Pochodzą z niej również materiały ceramiczne średniowieczne (12 fragm.), nowożytny (31 fragm.) i liczne drobne ułamki naczyń o nieokreślonej chronologii. W jej obrębie odnotowano skupisko polepy (js. 167), interpretowane jako pozostałość naziemnego budynku (por. ryc. 3: 2). W centralnej, bardziej wyniesionej części przebadanego obszaru (ok. $x = 70-90$) warstwa kulturowa miała jaśniejszą barwę i bardziej luźną strukturę (js. 170). Była też znacznie cieńsza (ok. 0,05–0,10 m miąższości), co wynikało najprawdopodobniej z jej dużego stopnia zniszczenia. Pozyskano z niej 54 fragmenty naczyń kultury ceramiki kreskowanej, pojedyncze ułamki ceramiki o innej chronologii i dziewięć krzemieni (por. CD, rozdz. 2.1 oraz Wawrusiewicz, w tomie). Natomiast w południowej części wykopu warstwa uległa całkowitej destrukcji, spowodowanej zapewne przez orkę i naturalne procesy denudacyjne.

Ryc. 4. Suraz, stan. 37, gm. loco, wykop 2. Widok ogólny wykopu od strony wschodniej.
Fot. D. Krasnodębski

Fig. 4. Suraz, Site 37, loco commune, Trench 2. General view of the excavation from the east.
Photo by D. Krasnodębski

⁸ Na obszarze odhumusowanym wcześniej dla potrzeb inwestycji jej stropowa partia była zniszczona.

2.1. Charakterystyka obiektów nieruchomości

Z główną fazą osadniczą łączyć można 208 obiektów nieruchomości. Najlicniejszą grupę tworzyły jamy zasobowe (97 obiektów) i doły posłupowe (77 obiektów). Wydzielono również sześć palenisk, zagłębioną część domostwa – piwniczkę (?), która związana była przypuszczalnie z nagromadzeniem polepy, oraz 27 jam o nieokreślonej bliżej funkcji. Ponadto odkryto dwa luźne skupiska ceramiki (js. 171 i 226). Część obiektów wkopana była w opisane wyżej warstwy kulturowe, jednak zarysy większości z nich uwidoczniły się na poziomie stropu piaszczystego calca (ryc. 5; 6)⁹.

Paleniska

Sześć spośród przebadanych obiektów pełniło prawdopodobnie funkcję palenisk (ob. 54, 85, 89, 169, 230 i 410). Były to zazwyczaj owalne lub koliste w planie jamy, o długości od 0,7 do 1,6 m (ryc. 7; 8; 9: 1–3). Ich przekroje miały kształt nieckowaty, a głębokość wynosiła od 0,20 do 0,35 m. Cechą wyróżniającą te obiekty spośród innych struktur była obecność w ich wypełniskach śladów działania ognia, w postaci przepalanej ziemi i węgla drzewnych. W palenisku 54 odkryto zwarty, wielowarstwowy bruk (por. ryc. 7; 9: 1), poza tym tylko w jamie 410 odnotowano pojedyncze kamienie. Jako materiału opałowego używano kilku gatunków drewna – stwierdzono obecność węgla sosny zwyczajnej, brzozy, jesionu wyniosłego i grabu pospolitego (Michniewicz 2002). W części przypadków pochodziły one z pni lub konarów, przy czym spalano zarówno świeże, jak i mocno rozłożone drewno. Z większości palenisk pozyskano fragmenty ceramiki, jednak na tyle nieliczne, że nie można ich uznać za pozostałości naczyń zachowanych *in situ*. Ponadto wypełniska dwóch z nich (ob. 89 i 169) zawierały drobne grudki polepy.

Zagłębiona część naziemnego budynku (?)

Obiekt 354 wyróżniał się na tle pozostałych struktur odmiennym kształtem oraz lokalizacją na skraju skupiska jam zasobowych. Była to jama o płaskim dnie i ukośnych ściankach, w planie zbliżona do prostokąta o wymiarach ok. 2,0 × 1,3 m (ryc. 9: 3). Przekiętna głębokość obiektu wynosiła ok. 0,3 m; poza tym w jego dnie stwierdzono owalne zagłębienia o miąższości do 0,6 m. W wypełnisku (js. 353), na które składała się szaro-brązowa piaszczysta ziemia z nielicznymi węgielkami, znaleziono 20 fragmentów ceramiki i pojedyncze grudki polepy. Jama zorientowana była na osi wschód – zachód, zgodnie z układem zarejestrowanego na tym obszarze dużego skupiska polepy (js. 167; por. ryc. 3: 2). Można ją interpretować jako zagłębioną część naziemnego budynku – piwniczkę (?). Od północnego wschodu przylegało do niej palenisko 169, związane przypuszczalnie z tym samym założeniem.

⁹ Częściowo wynikało to ze zniszczenia warstwy kulturowej, częściowo zaś ze znacznego podobieństwa jej barwy i struktury do wypełnisk jam.

Ryc. 5. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Widok ogólny wykopu w trakcie eksploracji obiektów.
Fot. D. Krasnodębski

Fig. 5. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. General view of the excavation during exploration of the features. Photo by D. Krasnodębski

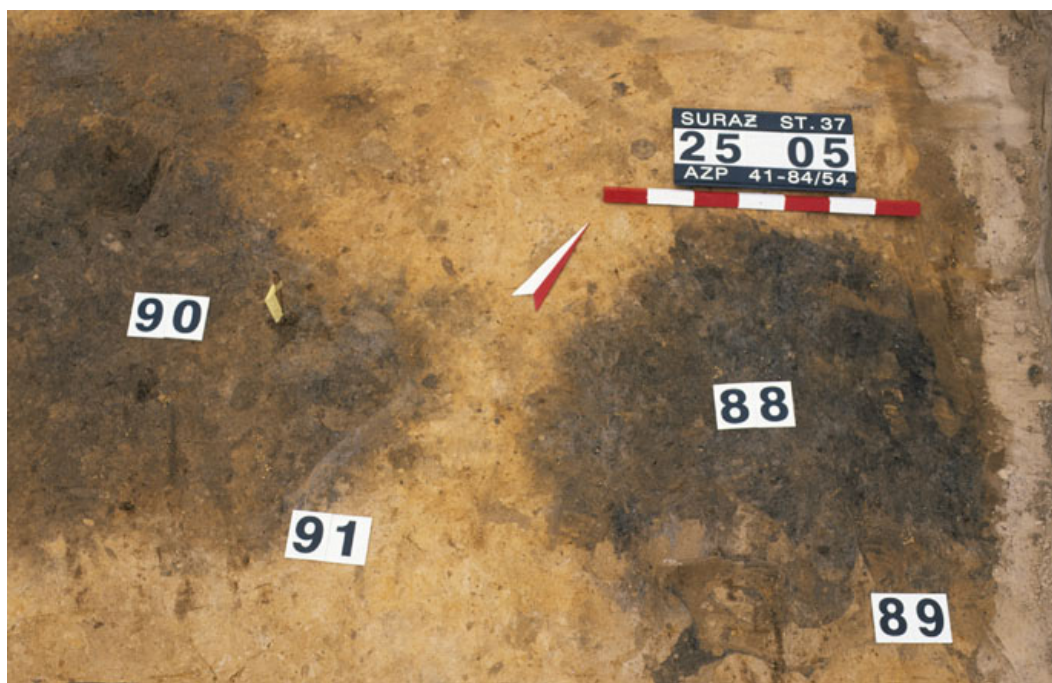

Ryc. 6. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Środkowa część wykopu – widok obiektów po eksploracji.
Fot. D. Krasnodębski

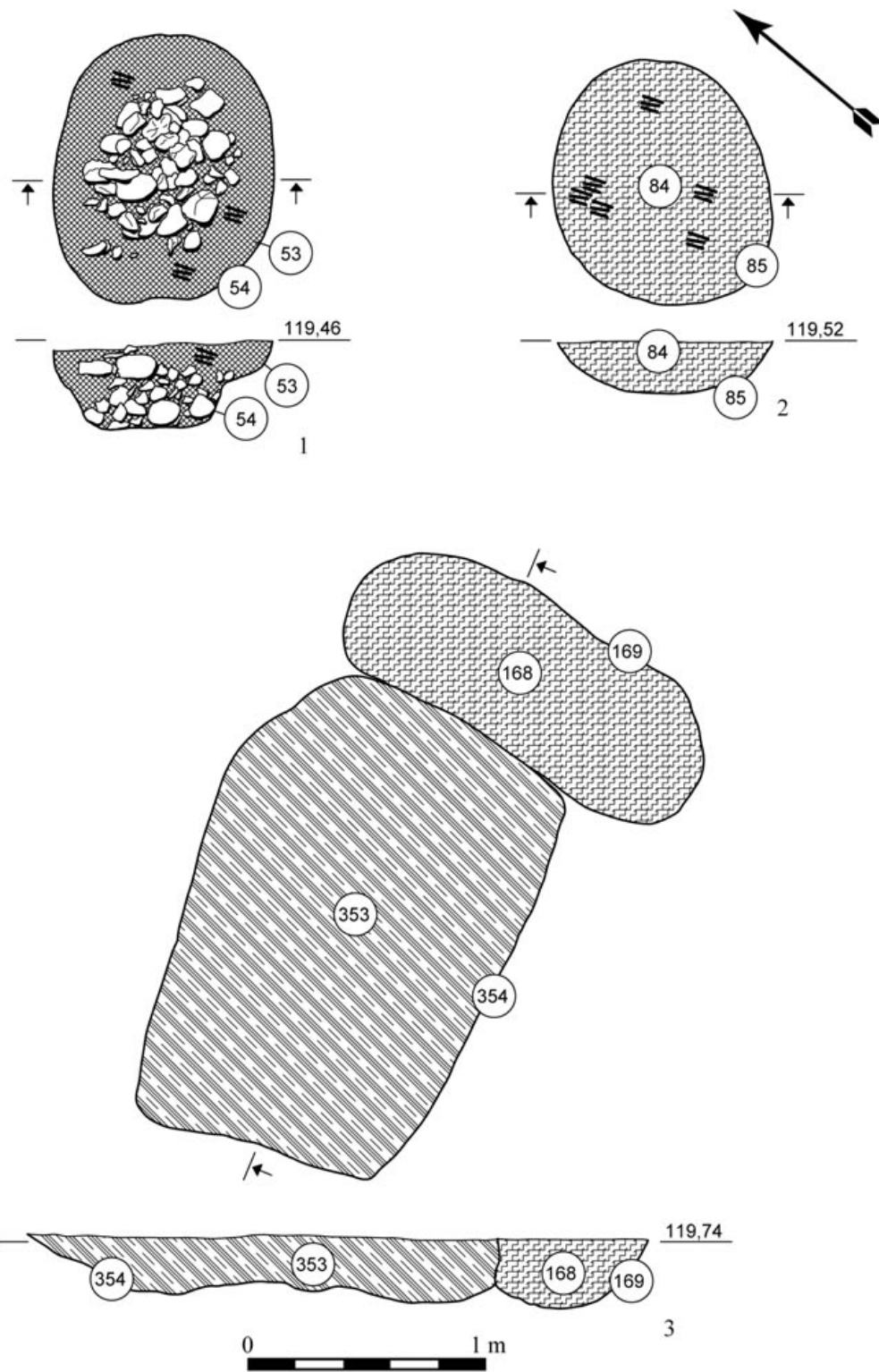
Fig. 6. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. The middle part of the excavation – view of the features after exploration. Photo by D. Krasnodębski

Ryc. 7. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Kamienny bruk w palenisku 54. Fot. D. Krasnodębski
 Fig. 7. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. Stone cobbles in the hearth 54.
 Photo by D. Krasnodębski

Ryc. 8. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Palenisko 89 i jama 91. Fot. D. Krasnodębski
 Fig. 8. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. The hearth 89 and the pit 91.
 Photo by D. Krasnodębski

Ryc. 9. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Plany i przekroje obiektów kultury ceramiki kreskowanej:
 1 – ob. 54; 2 – ob. 85; 3 – ob. 169 i 354. Rys. H. Olczak

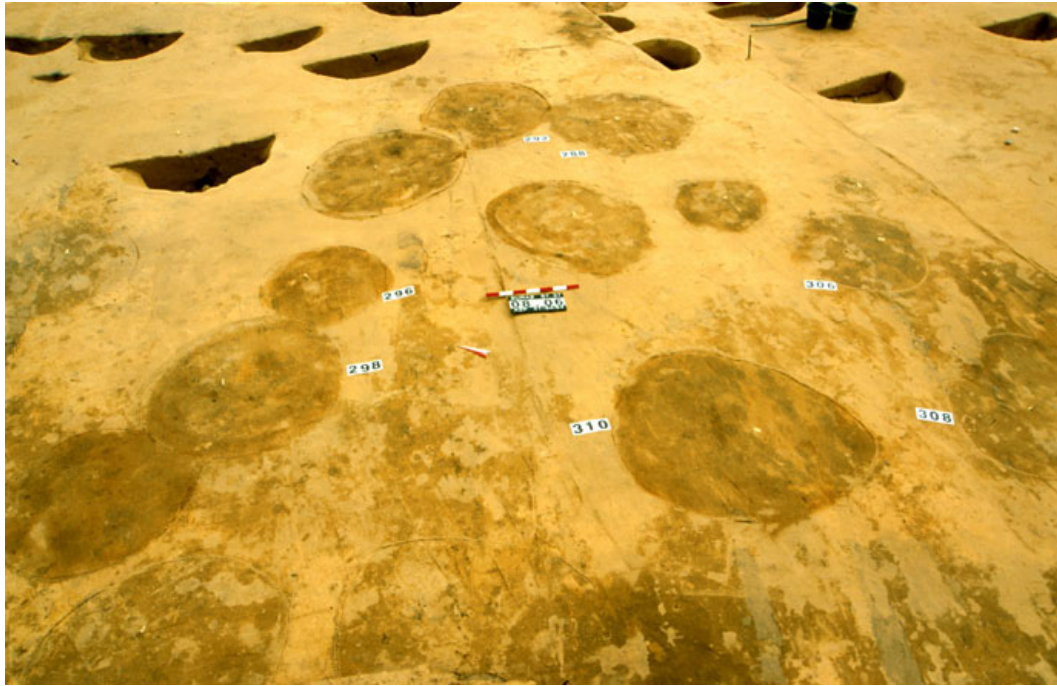
Fig. 9. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. Plans and sections of the features of the Hatched Pottery culture: 1 – Feature 54; 2 – Feature 85; 3 – Features 169 and 354. Drawn by H. Olczak

Jamy zasobowe

Najliczniejszą grupę wśród odkrytych obiektów stanowiły jamy służące prawdopodobnie do przechowywania płodów rolnych i pożywienia (97 obiektów; por. CD, tab. 1). W planie charakteryzowały się one zazwyczaj regularnie kolistymi lub owalnymi kształtami (ryc. 10–21). Ich rozmiary były zróżnicowane, o średnicach (długościach) wahających się od ok. 0,8 do ok. 2,4 m, na ogół jednak mieszczących się w zakresie 0,9–1,6 m. W przekroju opisywane obiekty miały kształty prostokątne, trapezowate, rzadziej nieckowate (ryc. 22–24; 25: 1). Ich zachowana głębokość wynosiła od kilkunastu centymetrów do ok. 0,9 m, zwykle nie przekraczała jednak 0,3–0,6 m. Wypełniska większości jam miały jednorodny charakter. Najczęściej tworzyła je brązowa, jasnobrązowa lub żółto-brązowa piaszczysta ziemia, pod względem struktury zbliżona do warstwy kulturowej. Znacznie rzadziej miała ona ciemniejszą barwę – szaro-brązową, szarą bądź ciemnoszarą. W licznych przypadkach wypełniska zawierały niewielką ilość bardzo drobnych i rozproszonych węgielków drzewnych, pochodzących z różnych gatunków drzew. W dolnych, rzadziej w środkowych częściach kilku obiektów stwierdzono ciemniejsze warstewki użytkowe, na ogół bardziej nasyczone spalenizną (por. ryc. 17; 23: 2, 4).

W kilkunastu jamach tego typu (ob. 101, 103, 189, 216, 234, 246, 250, 270, 310, 360, 378, 390, 400 i 432) odkryto grudki polepy, często słabo utwardzonej, a w dwóch (ob. 292 i 394) drobne, nieokreślone gatunkowo kości. Z większości z nich pozyskano ułamki ceramiki, zazwyczaj nieliczne i mało charakterystyczne. Nieco większą liczbę znalezisk tej kategorii odnotowano jedynie w wypełniskach obiektów 183, 244, 250, 294 i 360. Natomiast na stropach i w pobliżu jam 216 i 292 zarejestrowano duże fragmenty pochodzące z pojedynczych garnków (ryc. 28; por. dalej). Ponadto w obiekcie 436 znaleziono kamienny rozcieracz, a na dnie jamy 440 podkładkę do rozcierania i nieokreślony przedmiot ze słabo wypalanej gliny (por. ryc. 21).

Interpretację omawianych struktur jako pozostałości jam zasobowych potwierdza analiza karpologiczna. W próbce z dolnej części obiektu 212 zidentyfikowano spalone ziarniaki owsa, pszenicy, jęczmienia, prosa i nieoznaczone, wraz z dużą ilością szczątków roślin dzikich. W dwóch innych (ob. 254, 432) wykryto tylko pojedyncze szczątki roślin dzikich lub nieoznaczone (Kupryjanowicz 2002a; Krasnodębski, Kupryjanowicz 2006, s. 137–139 i tab. 2).

Ryc. 10. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Środkowa część wykopu – skupisko jam zasobowych.
Fot. D. Krasnodębski

Fig. 10. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. The middle part of the excavation – the cluster of storage pits. Photo by D. Krasnodębski

Ryc. 11. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Jamy zasobowe 99 i 191. Fot. D. Krasnodębski

Fig. 11. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. The storage pits 99 and 191. Photo by D. Krasnodębski

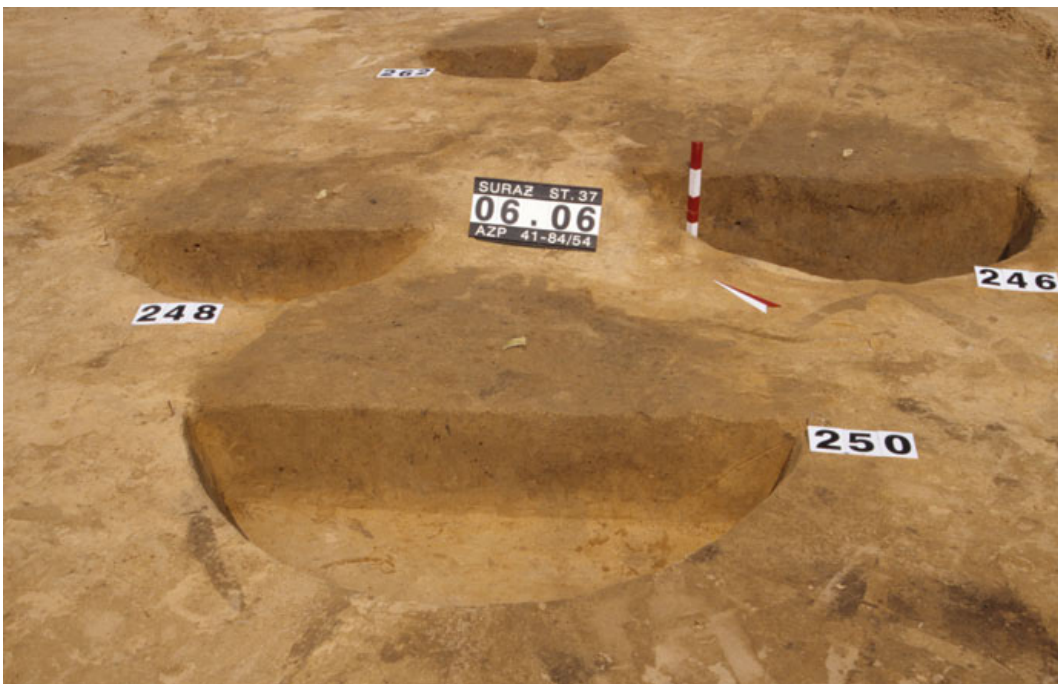
Ryc. 12. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Jama zasobowa 113. Fot. D. Krasnodębski
 Fig. 12. Suraż, Site 37, *loco* commune, Trench 2. The storage pit 113. Photo by D. Krasnodębski

Ryc. 13. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Północno-wschodni profil jamy 216.
 Fot. D. Krasnodębski
 Fig. 13. Suraż, Site 37, *loco* commune, Trench 2. South-west facing profile of the pit 216.
 Photo by D. Krasnodębski

Ryc. 14. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Północno-wschodni profil jamy 246. Fot. D. Krasnodębski
 Fig. 14. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. South-west facing profile of the pit 246.
 Photo by D. Krasnodębski

Ryc. 15. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Jamy zasobowe 246, 248, 250 i 262 w trakcie eksploracji.
 Fot. D. Krasnodębski
 Fig. 15. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. The storage pits 246, 248, 250 and 262 in the course of
 exploration. Photo by D. Krasnodębski

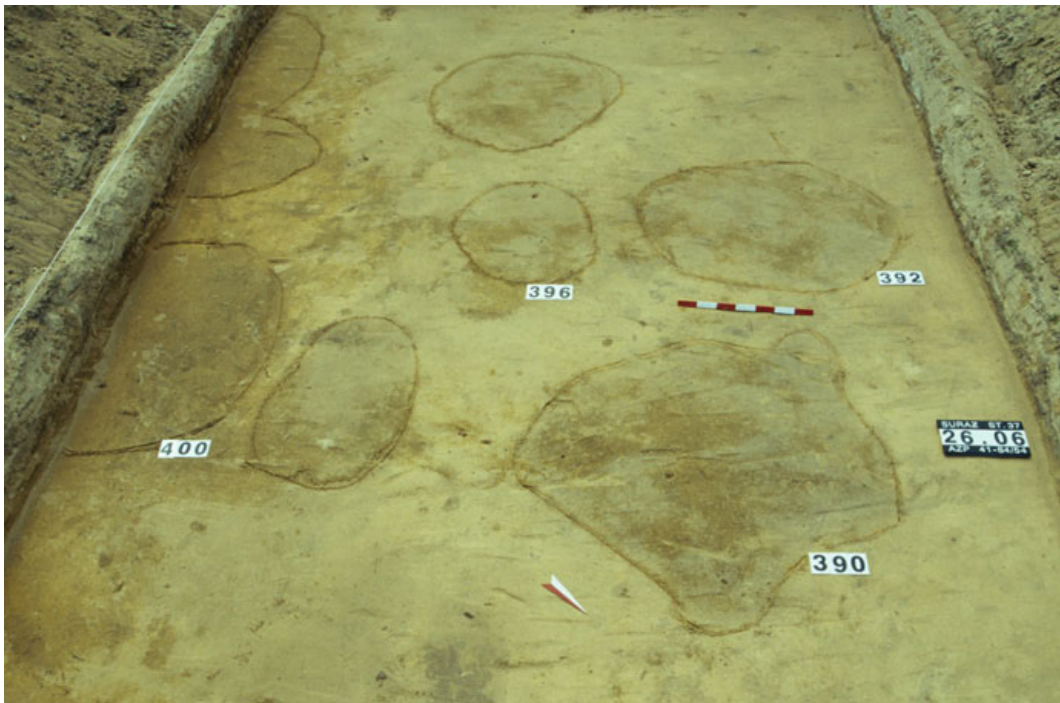
Ryc. 16. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Północno-zachodni profil jam 252 i 254.
Fot. D. Krasnodębski

Fig. 16. Suraż, Site 37, *loco* commune, Trench 2. South-east facing profile of the pits 252 and 254.
Photo by D. Krasnodębski

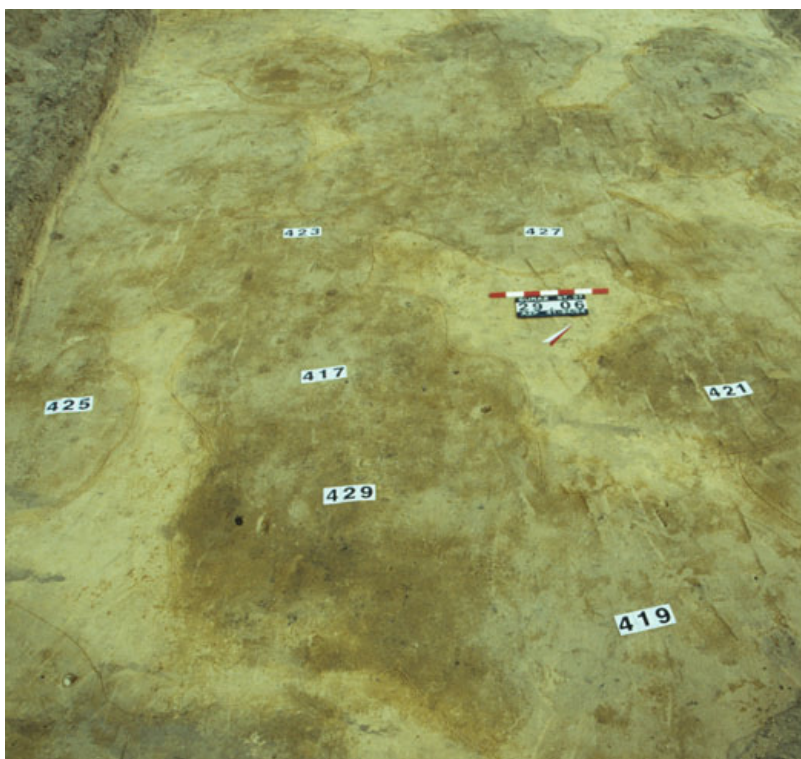
Ryc. 17. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Jama zasobowa 312 wkopana w starszy obiekt 444 = 448.
Fot. D. Krasnodębski

Fig. 17. Suraż, Site 37, *loco* commune, Trench 2. The storage pit 312 cut into the older Feature 444 = 448. Photo by D. Krasnodębski

Ryc. 18. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Skupisko jam zasobowych w południowej części wykopu – obiekty 390–404. Fot. D. Krasnodębski

Fig. 18. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. The cluster of storage pits in the southern part of the excavation – Features 390–404. Photo by D. Krasnodębski

Ryc. 19. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Skupisko jam zasobowych 418–430 (warstwy 417–429). Fot. D. Krasnodębski

Fig. 19. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. The cluster of storage pits 418–430 (layers 417–429). Photo by D. Krasnodębski

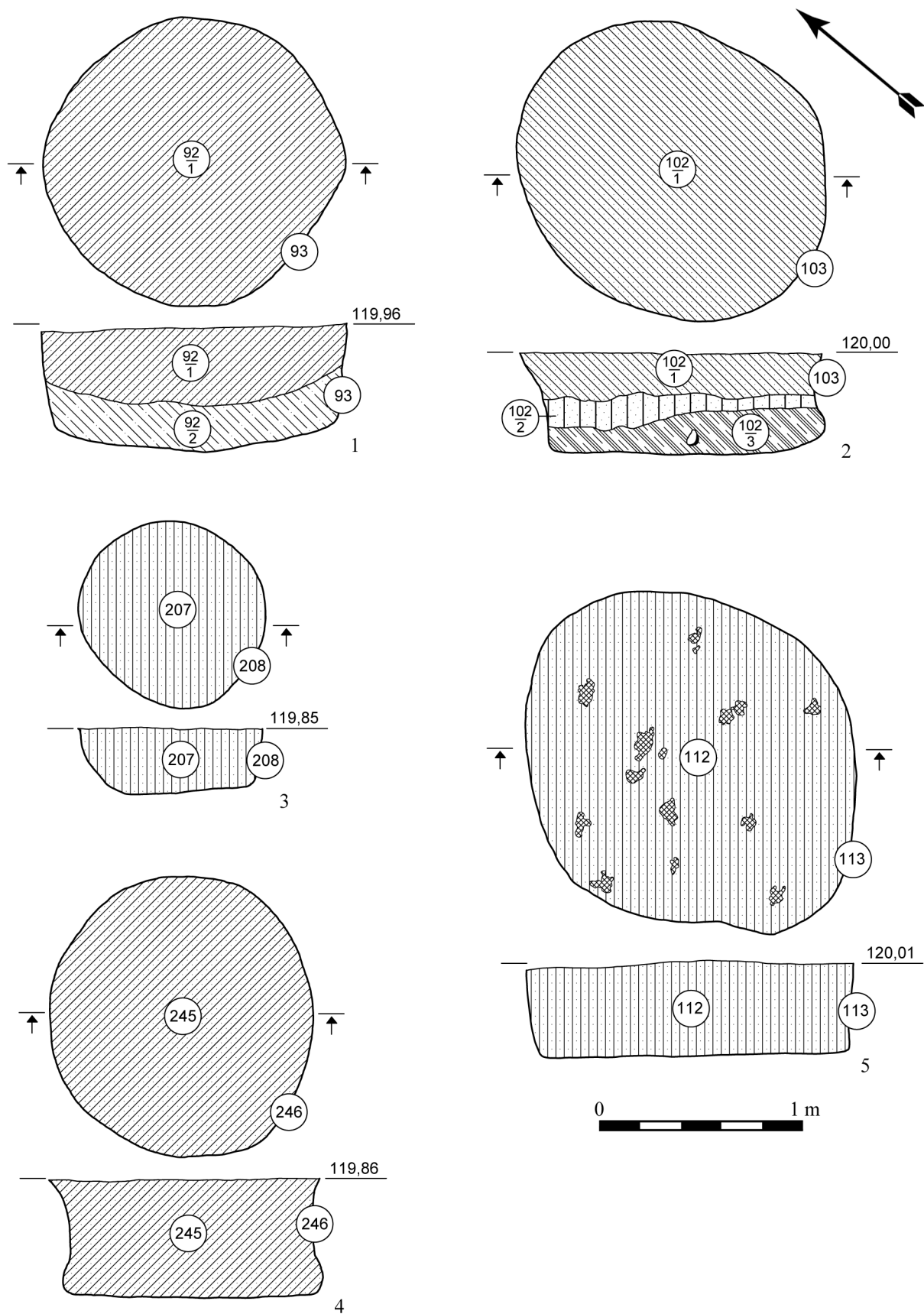
Ryc. 20. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Jamy zasobowe 418, 422, 424, 428 i 450 w trakcie eksploracji. Fot. D. Krasnodębski

Fig. 20. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. The storage pits 418, 422, 424, 428 and 450 in the course of exploration. Photo by D. Krasnodębski

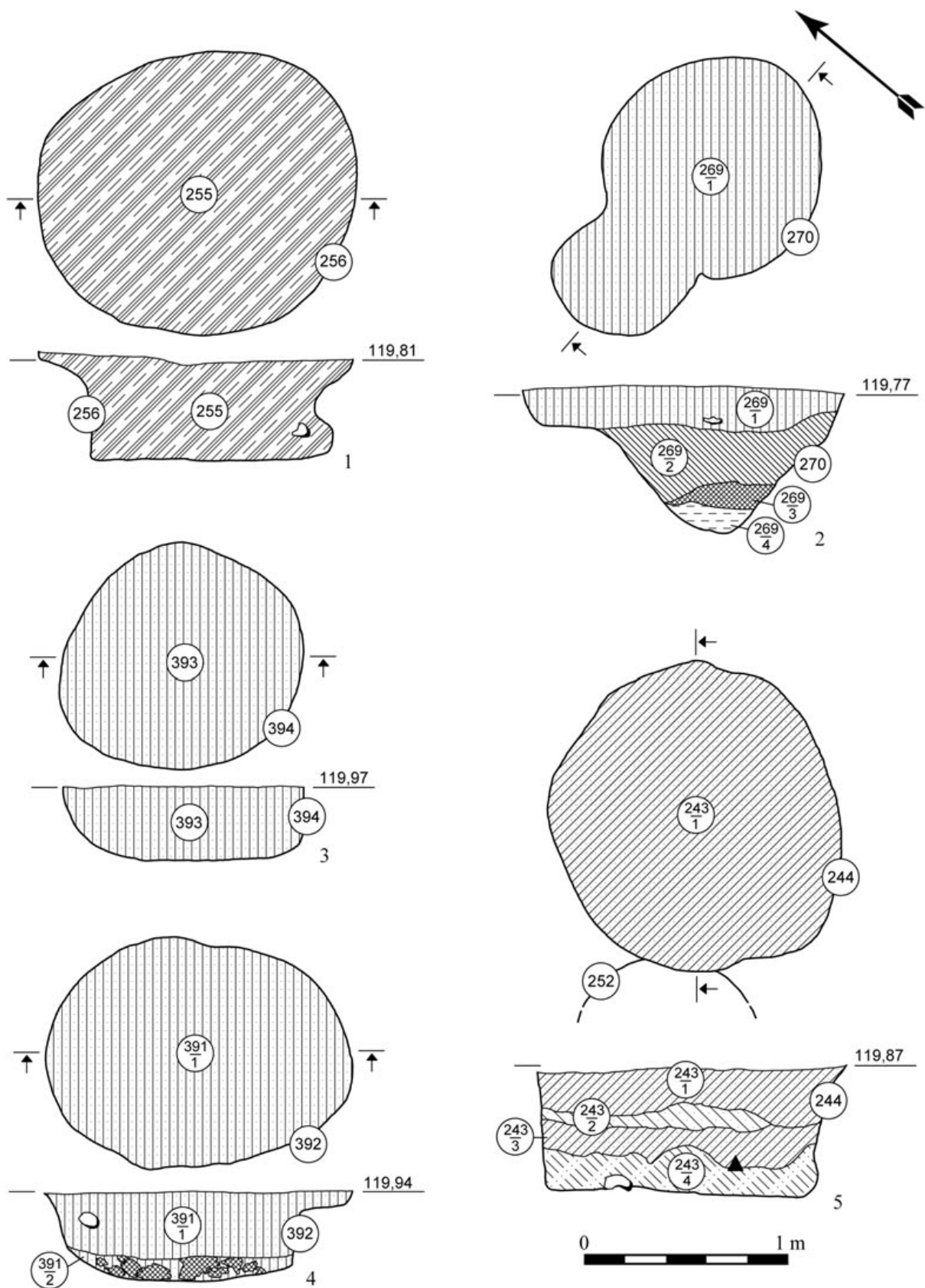
Ryc. 21. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Jama zasobowa 440 z widocznymi na dnie kamieniami, m.in. podkładką do rozcierania oraz fragmentem glinianego przedmiotu – ciężarka (?). Fot. D. Krasnodębski

Fig. 21. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. The storage pit 440 with stones on the bottom, i.a. a grinding anvil and a piece of a clay object – a weight (?). Photo by D. Krasnodębski

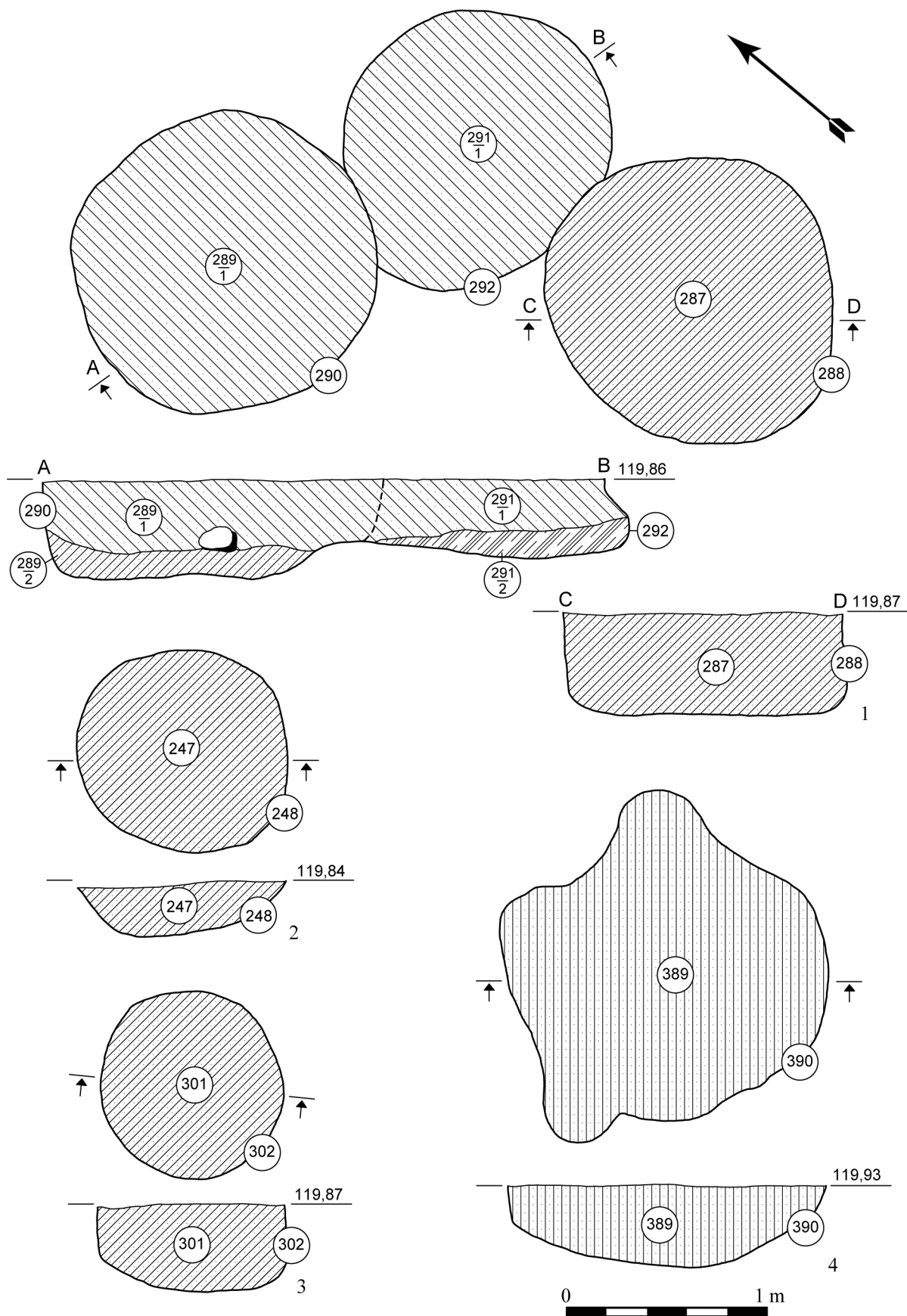
Ryc. 22. Suraż, stan. 37, gm. loco, wykop 2. Plany i przekroje obiektów kultury ceramiki kreskowanej:
 1 – ob. 93; 2 – ob. 103; 3 – ob. 208; 4 – ob. 246; 5 – ob. 113. Rys. H. Olczak

Fig. 22. Suraż, Site 37, loco commune, Trench 2. Plans and sections of the features of the Hatched Pottery culture: 1 – Feature 93; 2 – Feature 103; 3 – Feature 208; 4 – Feature 246; 5 – Feature 113. Drawn by H. Olczak

Ryc. 23. Suraż, stan. 37, gm. loco, wykop 2. Plany i przekroje obiektów kultury ceramiki kreskowanej: 1 – ob. 256; 2 – ob. 270; 3 – ob. 394; 4 – ob. 392; 5 – ob. 244. Rys. H. Olczak

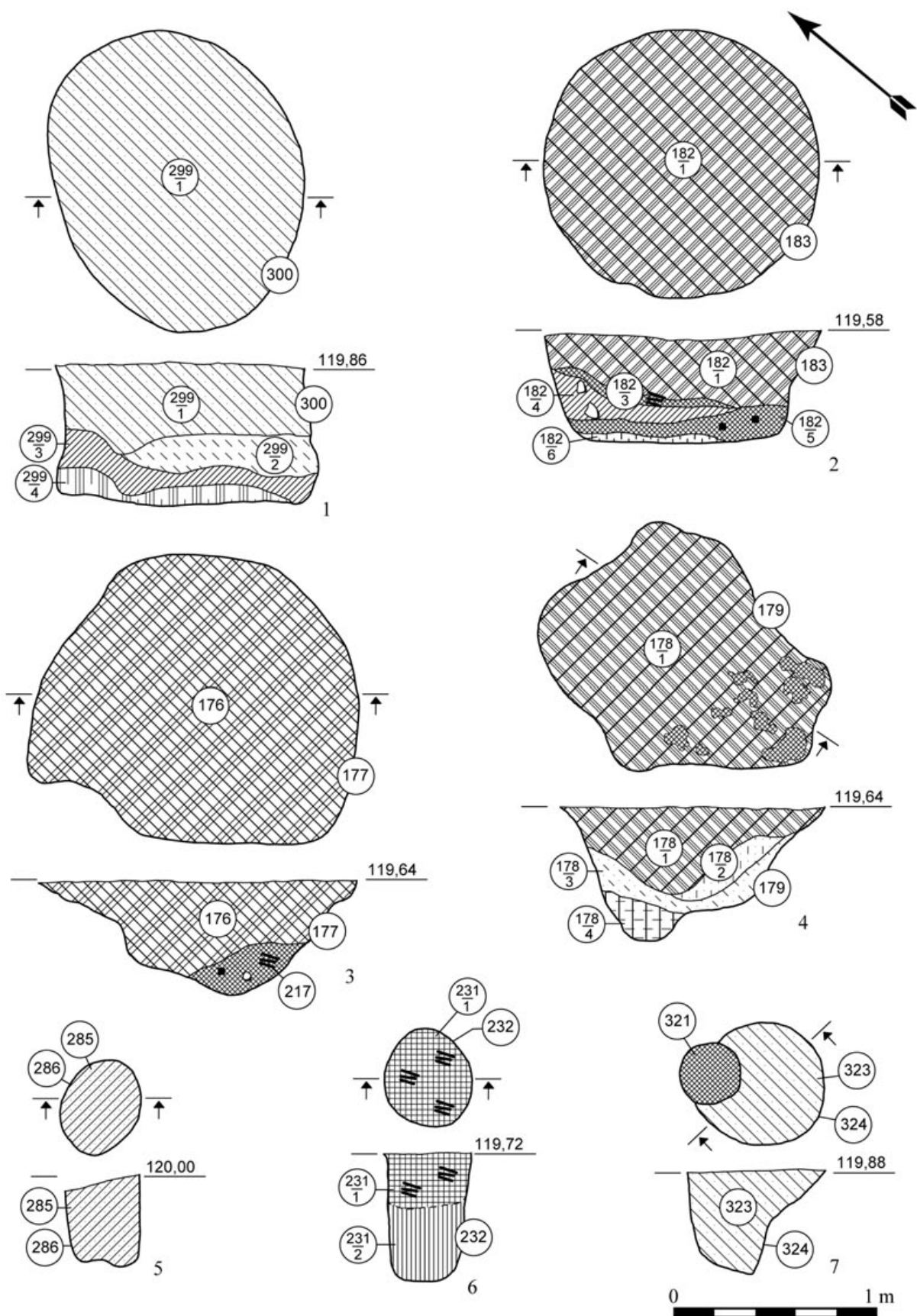
Fig. 23. Suraz, Site 37, loco commune, Trench 2. Plans and sections of the features of the Hatched Pottery culture: 1 – Feature 256; 2 – Feature 270; 3 – Feature 394; 4 – Feature 392; 5 – Feature 244. Drawn by H. Olczak

Ryc. 24. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Plany i przekroje obiektów kultury ceramiki kreskowanej:
 1 – ob. 288, 290 i 292; 2 – ob. 248; 3 – ob. 302; 4 – ob. 390. Rys. H. Olczak

Fig. 24. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. Plans and sections of the features of the Hatched Pottery culture: 1 – Features 288, 290 and 292; 2 – Feature 248; 3 – Feature 302; 4 – Feature 390.

Drawn by H. Olczak

Ryc. 25. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Plany i przekroje obiektów kultury ceramiki kreskowanej: 1 – ob. 300; 2 – ob. 183; 3 – ob. 177; 4 – ob. 179; 5 – ob. 286; 6 – ob. 232; 7 – ob. 324. Rys. H. Olczak

Fig. 25. Suraż, Site 37, *loco* commune, Trench 2. Plans and sections of the features of the Hatched Pottery culture: 1 – Feature 300; 2 – Feature 183; 3 – Feature 177; 4 – Feature 179; 5 – Feature 286; 6 – Feature 232; 7 – Feature 324. Drawn by H. Olczak

Jamy o nieokreślonej bliżej funkcji

Na stanowisku odkryto 27 jam, których funkcję – ze względu na ich zazwyczaj mało charakterystyczne kształty i wypełniska – trudno określić (por. CD, rozdz. 2.2.4). Znalazły się wśród nich obiekty o mocno zróżnicowanych kształtach i rozmiarach (ryc. 25: 2–4; 26; 27). W planie były one owalne, koliste lub nieregularne, o długości od 0,7 do 3,2 m. W przekroju miały najczęściej kształt nieckowaty, o głębokości wahającej się od ok. 0,10 do ok. 1,1 m. Większość obiektów tej grupy to struktury o jednowarstwowych wypełniskach, na które składała się z reguły brązowa, brązowo-szara lub brązowo-czarna piaszczysta ziemia, zwykle nieco ciemniejsza niż w przypadku jam zasobowych. Bardzo często zawierała ona niewielką ilość drobnych węgli drzewnych. W kilku jamach odnotowano także grudki polepy (ob. 81, 91, 175, 183, 352, 362), niekiedy słabo utwardzonej. Na uwagę zasługuje zlokalizowany w północnej części wykopu niewielki, kolisty w planie i płytki obiekt 34, na którego dnie ustawiony był kompletnie zachowany garnek (por. ryc. 26). W próbkę gleby pobranej z naczynia nie stwierdzono szczątków roślinnych (Kupryjanowicz 2002a). Nie znaleziono w nim również kości, mogących wskazywać na sepulkralną funkcję depozytu. Kilka mniejszych obiektów tej kategorii (ob. 58, 79, 81, 225, 284, 374) może być pozostałością dużych dołów posłupowych, zachowanych w spągowych częściach. Nie jest też wykluczone, że niektóre z płytszych jam (na przykład ob. 141, 338, 352) to naturalne zagłębienia w calcu, wypełnione przez warstwę kulturową.

Tylko kilka spośród opisywanych jam wyróżniało się większymi rozmiarami i wielowarstwową strukturą wypełnisk. Należał do nich m.in. obiekt 350, zlokalizowany na obszarze koncentracji polepy (js. 167). W jego dnie znajdowało się owalne zagłębienie, będące być może pozostałością dołu posłupowego. W wypełnisku tej jamy odnotowano węgielki drzewne i kilkadziesiąt bryłek polepy. Pięć obiektów (ob. 173, 177, 179, 181, 183) usytuowanych było przy wschodniej granicy wykopu (ryc. 25: 2–4; 27). Ich wypełniska charakteryzowały się złożoną strukturą, wskazującą na ich stopniowe formowanie się. Zawierały one węgle z różnych gatunków drzew, w przypadku jam 173, 177 i 183 skupiające się przy dnach. W tych samych obiektach odkryto ponadto nieliczne grudki polepy, a w dwóch z nich (ob. 173, 177) także drobne, nieoznaczone gatunkowo kości. Analiza karpologiczna próbki z jamy 177 nie przyniosła pozytywnych wyników, a w kolejnej (ob. 173) stwierdzono tylko obecność szczątków kilku roślin dzikich (Krasnodębski, Kupryjanowicz 2006, s. 139 n. i tab. 2).

Oprócz wspomnianej wcześniej jamy 34 jeszcze kilkanaście spośród opisywanych struktur (ob. 79, 81, 91, 117, 125, 141, 153, 173, 175, 177, 179, 181, 183, 350, 352, 362 i 364) zawierało ułamki naczyń kultury ceramiki kreskowanej, najczęściej nieliczne i drobne. Ponadto z obiektu 105 pozyskano fragment ceramiki o nieokreślonej chronologii, z jamy 350 – ułamek naczynia kultury trzcinieckiej, a z kilku innych (ob. 34, 81, 91, 141, 175, 177, 181, 183, 350 i 352) – krzemienie (por. Wawrusiewicz, w tomie).

Doły posłupowe i ślady po słupach

Liczną grupę obiektów stanowiły struktury, które ze względu na ich niewielkie rozmiary zakwalifikowano do kategorii dołów posłupowych (77 obiektów; por. CD, tab. 2). W większości z nich nie znaleziono materiałów zabytkowych, jednak z uwagi na charakter wypełnisk, zbliżony do obiektów dobrze datowanych, jak również brak na przebadanym obszarze wyraźnych reliktyw z innych okresów, wszystkie doły można zapewne wiązać z omawianą fazą

osadniczą. Obiekty te miały najczęściej koliste lub owalne kształty w planie, a nieckowate, prostokątne bądź nieregularne w przekroju (ryc. 25: 5–7). Średnice najmniejszych z nich wynosiły ok. 0,1 m, a największych ok. 0,6 m, przeważały jednak doły mierzące ok. 0,3–0,4 m (ok. 56%). Głębokości wahały się od 0,05 do ok. 0,6 m. Większość stanowiły struktury płytkie, a doły o miąższości 0,4 m lub większej należały do nielicznych (ob. 214, 232, 286 i 324). Zróżnicowane rozmiary tej grupy obiektów pozwalają przypuszczać, że znajdowały się wśród nich zarówno negatywy słupów, wbijanych bezpośrednio w piaszczyste podłoże, jak i jam, w które wstawiano słupy, umacniając je ziemią, a czasem i kamieniami. Z konstrukcją drugiego typu mamy ewidentnie do czynienia w przypadku obiektu 324 (por. ryc. 25: 7). W planie manifestował się on jako kolista jama o średnicy ok. 0,6 m, wypełniona jasnym piaskiem, z widocznym w nim ciemniejszym kolistym zarysem o średnicy 0,3 m (js. 321). W przekroju obiekt miał kształt nieregularnie trapezowaty i 0,5 m głębokości. W niższej części wypełniska odnotowano kilka średniej wielkości kamieni, służących prawdopodobnie do umocnienia słupa.

Wypełniska dołów posłupowych, w większości jednowarstwowe, stanowiła na ogół szaro-brązowa, ciemnobrązowa, brązowo-czarna bądź czarna piaszczysta ziemia. Rzadziej zbliżona ona była od wypełnisk jam zasobowych i miała barwę brązową, jasnobrązową lub żółto-brązową. Duża część obiektów tej kategorii (ok. 74%) zawierała węgle drzewne, zazwyczaj bardzo drobne i występujące w niewielkich ilościach. W przeanalizowanych próbkach stwierdzono przede wszystkim resztki sosny zwyczajnej, pochodzące najczęściej z pni i/lub konarów (Michniewicz 2002). W dołach 52 i 163 odkryto węgle z grubych pni tego drzewa, co może wskazywać, że mamy do czynienia z fragmentami spalonych słupów (por. CD, tab. 2). W znacznie mniejszej liczbie obiektów zarejestrowano węgle dębu oraz klonu lub jaworu (Michniewicz 2002). Grudki polepy, mogące ewentualnie pochodzić z konstrukcji ścian budynków, odnotowano w wypełniskach tylko kilku dołów posłupowych (ob. 149, 151, 346, 358, 380 i 480). Fragmenty naczyń kultury ceramiki kreskowanej znaleziono w 16 z nich (ob. 29, 52, 64, 83, 145, 149, 163, 272, 324, 326, 328, 330, 346, 348, 356 i 358). Poza tym z jednego obiektu (ob. 133) pozyskano ułamek ceramiki kultury trzcienieckiej, a z trzech (ob. 29, 131, 145) – krzemienie (por. Wawrusiewicz, w tomie).

Ryc. 26. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Garnek znaleziony w jamie 34 (warstwa 33).
Fot. D. Krasnodębski

Fig. 26. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. The pot discovered in the pit 34 (layer 33).
Photo by D. Krasnodębski

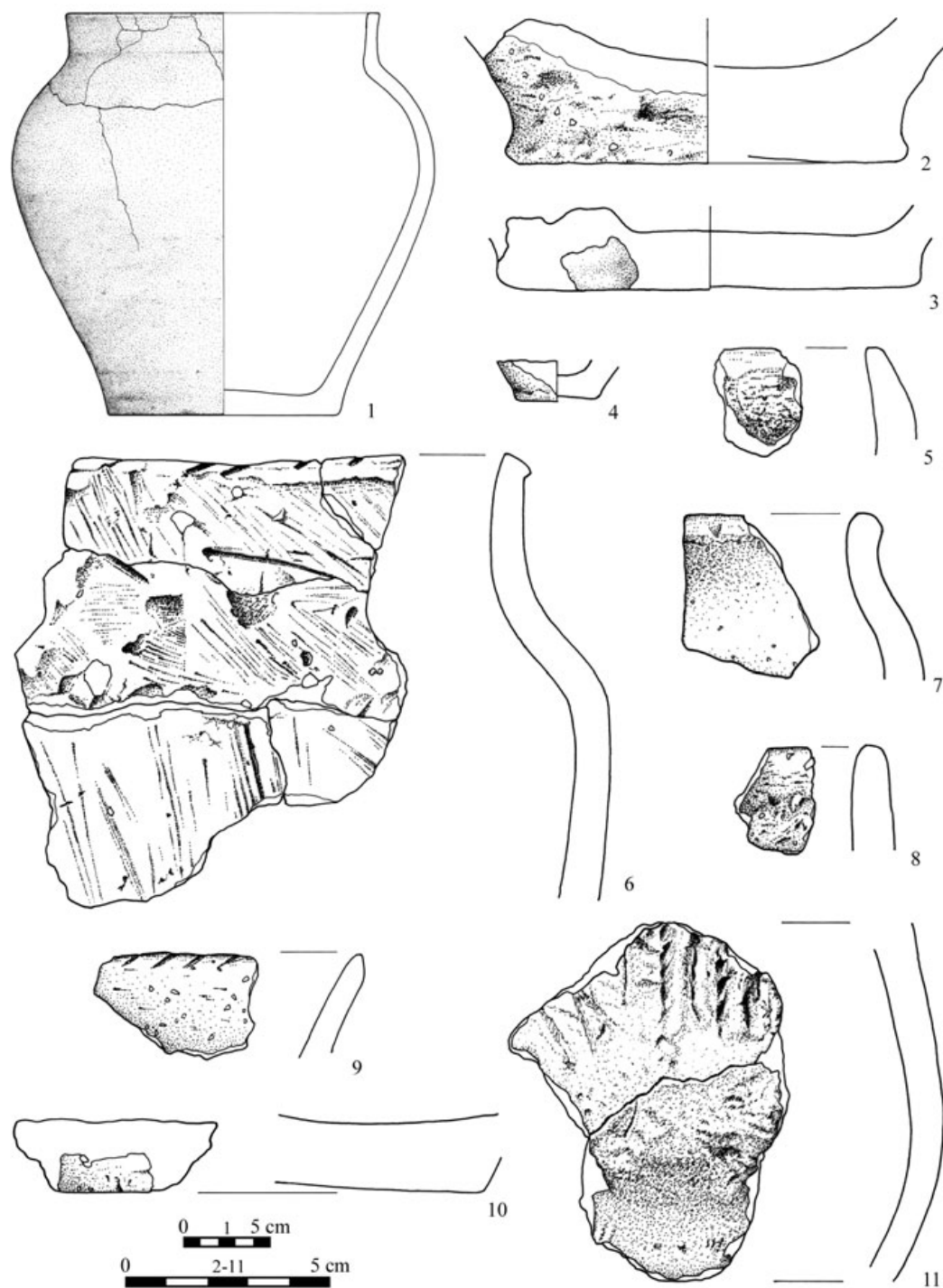
Ryc. 27. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Północno-wschodni profil jamy 173. W górnej części wypełniska widoczne warstwy zasypiskowe związane z wkopem pod gazociąg. Fot. D. Krasnodębski

Fig. 27. Suraż, Site 37, *loco* commune, Trench 2. South-west facing profile of the pit 173. In the upper part of the fill, there are backfill layers connected with the trench of the gas pipeline. Photo by D. Krasnodębski

Ryc. 28. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Skupisko ceramiki nr 171 na stropie jamy 216. Fot. D. Krasnodębski

Fig. 28. Suraż, Site 37, *loco* commune, Trench 2. The cluster of pottery 171 on the roof of the pit 216. Photo by D. Krasnodębski

Ryc. 29. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Wybór naczyń kultury ceramiki kreskowanej: 1 – ob. 34; 2 – ob. 93; 3 – ob. 95; 4, 5 – ob. 173; 6 – ob. 169/354; 7 – ob. 169; 8 – ob. 181; 9–11 – ob. 183.
Rys. H. Karwowska

Fig. 29. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. Selection of vessels of the Hatched Pottery culture: 1 – Feature 34; 2 – Feature 93; 3 – Feature 95; 4, 5 – Feature 173; 6 – Features 169/354; 7 – Feature 169; 8 – Feature 181; 9–11 – Feature 183. Drawn by H. Karwowska

Skupiska ceramiki

W środkowej części przebadanego obszaru natrafiono na dwa skupiska ceramiki, leżące na stropach i w pobliżu jam zasobowych 216 (skupisko nr 171; ryc. 28) i 292 (skupisko nr 226). Naczynia zostały zdeponowane po całkowitym uformowaniu się wypełniak tych obiektów, a ich związek z nimi jest zapewne przypadkowy. W obu skupiskach odnotowano fragmenty pochodzące niemal wyłącznie z pojedynczych, słabo zachowanych garnków (ryc. 30: 1; 31: 6). Zalegały one zaledwie ok. 0,3 m poniżej powierzchni gruntu.

2.2. Charakterystyka przestrzenna osady

Rozpoznana w wykopie 2 część stanowiska zajmowała północno-wschodni skraj wyniesienia i sąsiadowała z podmokłą doliną Lizy i jej dopływów. Nieprzebadana pozostała zachodnia partia osady, porośnięta przez las. Zarejestrowane przy krawędzi wykopu duże skupisko obiektów wskazuje, że w tym miejscu znajdowało się najprawdopodobniej jej centrum lub jeden z ważniejszych punktów (por. ryc. 3: 2)¹⁰. Na podstawie ukształtowania terenu można przypuszczać, że stanowisko ciągnęło się również kilkadziesiąt metrów dalej na wschód, w stronę bezimiennego cieku, płynącego w odległości ok. 200 m od granicy przebadanego obszaru. Grupa kilkunastu jam odkrytych w sondażach południowych świadczy o kontynuowaniu się zasiedlonej strefy także w tym kierunku. Ze względu na zniszczenie części stanowiska oraz porastający ten rejon las nie udało się z całą pewnością określić jego południowej granicy oraz ustalić wzajemnych relacji struktur odkrytych w wykopach 1 i 2. Zarejestrowanie w nich podobnych materiałów ceramicznych wydaje się wskazywać jednak, że w głównej fazie użytkowania zasiedlony był cały nierozpoznany teren, rozciągający się pomiędzy obydwoma wykopami. Jednocześnie zaś niewielka liczba obiektów i zabytków z wykopu 1 sugeruje, że skraj osady znajdował się prawdopodobnie w jego północnej części.

Najbardziej charakterystyczną i najliczniejszą grupę wśród przebadanych obiektów stanowiły jamy zasobowe. Tworzyły one co najmniej dwa skupiska. Większe z nich zlokalizowane było w środkowej części wykopu, na powierzchni o wymiarach ok. 30 × 20 m (x = 50–80), i przylegało do jego zachodniej granicy. Składało się na nie kilkadziesiąt obiektów, zazwyczaj położonych bardzo blisko siebie lub nawet stykających się ze sobą, z wyjątkiem kilku luźno rozrzuconych jam usytuowanych na południe od głównej grupy (por. ryc. 4–6; 10; 19; 20). Drugi zespół zarejestrowano w sondażach wytyczonych w południowej części wykopu (x = 108–120; por. ryc. 18). Na trzydziestometrowym obszarze rozciągającym się pomiędzy omawianymi skupiskami odkryto tylko pojedyncze obiekty, głównie doły posłupowe. Jamy zasobowe nie były równoczesne, na co wskazuje odnotowanie pionowych relacji stratygraficznych pomiędzy kilkoma z nich, przy czym zauważyć należy, że stwierdzono je wyłącznie w najbliższym sąsiedztwie opisanego dalej domniemanego obiektu mieszkalnego.

Nieliczne jamy, których funkcji nie udało się bliżej określić, zwykle mniejszych rozmiarów i płytsze, usytuowane były w różnych miejscach przebadanego obszaru, występując zazwyczaj

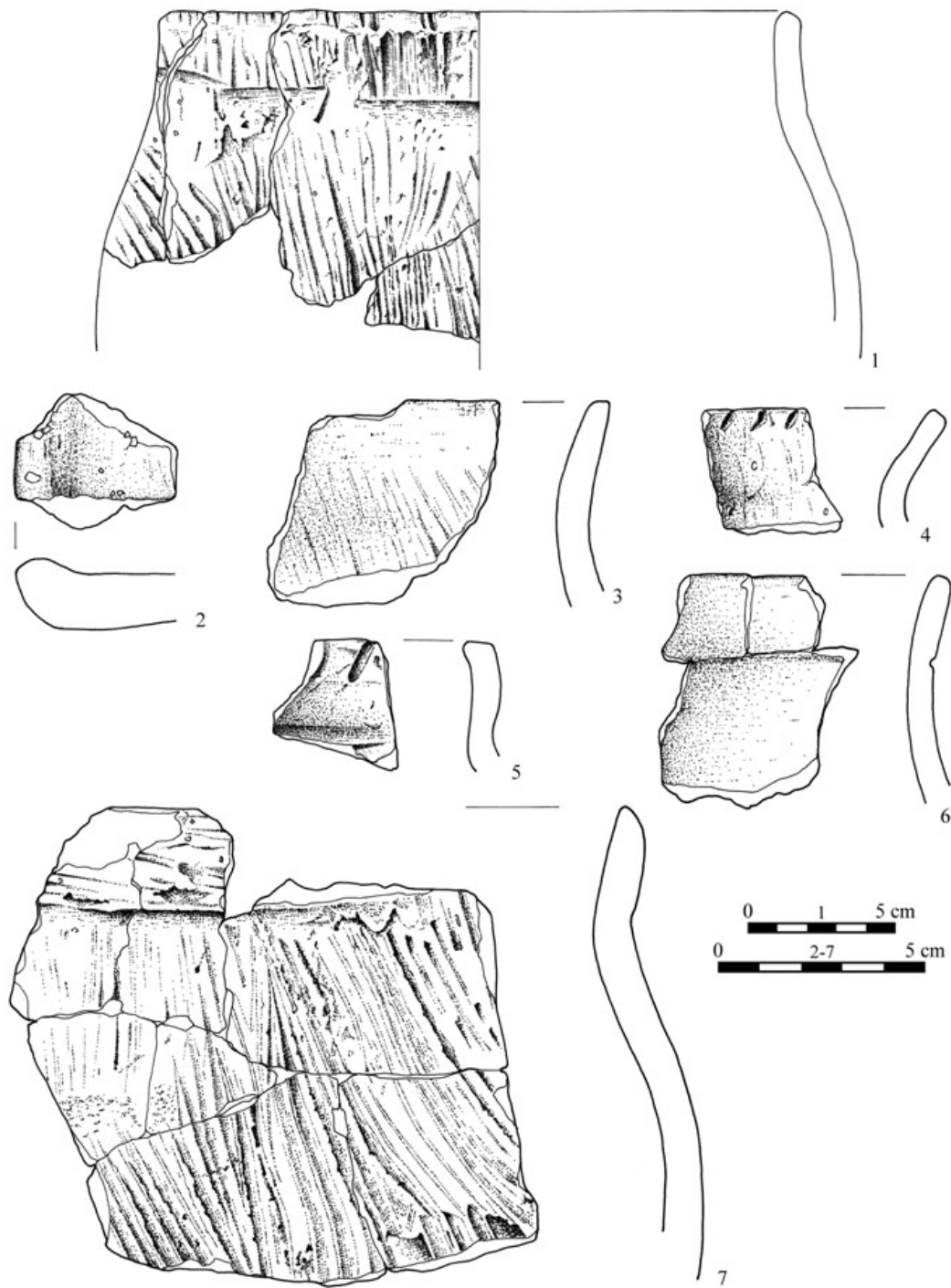
¹⁰ Według zasięgu zaznaczonego na kartach AZP stanowisko ciągnęło się ok. 100 m na zachód od wykopu 2, jednak zdecydowana większość znalezionych w tym miejscu zabytków wydatowana została na okres od wczesnego średniowiecza po czasy nowożytnie (karty AZP 41-84/54 i 41-84/58, przechowywane w archiwum MPB).

pojedynczo. Niewielkie skupisko tworzyły jedynie w jego środkowej części, przy wschodniej granicy wykopu ($x = \text{ok. } 60\text{--}70$). Być może także tę grupę obiektów należy interpretować jako kolejny zespół jam zasobowych, w większości zlokalizowany już poza terenem badań.

Słabiej uchwytnie były na stanowisku relikty domostw. Brak jednoznacznych śladów zabudowy można tłumaczyć zarówno piaszczystą strukturą podłoża i intensywnym rolniczym wykorzystywaniem tego terenu w późniejszym okresie, jak i zapewne naziemnym charakterem i niewielką trwałością konstrukcji. Najlepiej zachowane relikty budynku odkryto na północny zachód od głównego skupiska jam zasobowych. Na powierzchni ok. $9,0 \times 3,2$ m stwierdzono tu koncentrację słabo wypalanej polepy (js. 167), zorientowaną na osi północny wschód – południowy zachód (por. ryc. 3: 2). Na nielicznych większych grudkach zachowały się odciski konstrukcyjne w postaci płaskich powierzchni czy lekko wklęsłych zagłębień, które można interpretować jako odbicia belek. Kilka trójkątnych w przekroju bryłek polepy pochodziło przypuszczalnie z uszczelnienia drewnianych ścian. Z budynkiem łączyć można siedem zarejestrowanych w pobliżu dołów posłupowych (ob. 272, 346, 348, 356, 358, 368, 480) oraz kolejny obiekt tego typu, odkryty w spągu sąsiedniej jamy 350. Nie tworzyły one wprawdzie czytelnego układu, ale cztery z nich usytuowane były na skraju skupiska polepy i ograniczały w przybliżeniu prostokątny obszar o wymiarach ok. $2,0 \times 3,3\text{--}4,5$ m. Pomiędzy dołami wyróżniono warstwę przepalonego piasku (js. 167/1) o średnicy ok. 1,5 m, będącą zapewne pozostałością płytkiego paleniska lub powierzchniowego ogniska. Prawdopodobnie z opisywaną budowlą związana była także prostokątna jama (ob. 354), zorientowana mniej więcej zgodnie z układem polepy i pełniącą być może funkcję piwniczki. Od wschodu przylegało do niej palenisko 169, przy czym relacje stratygraficzne obu obiektów nie są do końca jasne (por. ryc. 9: 3).

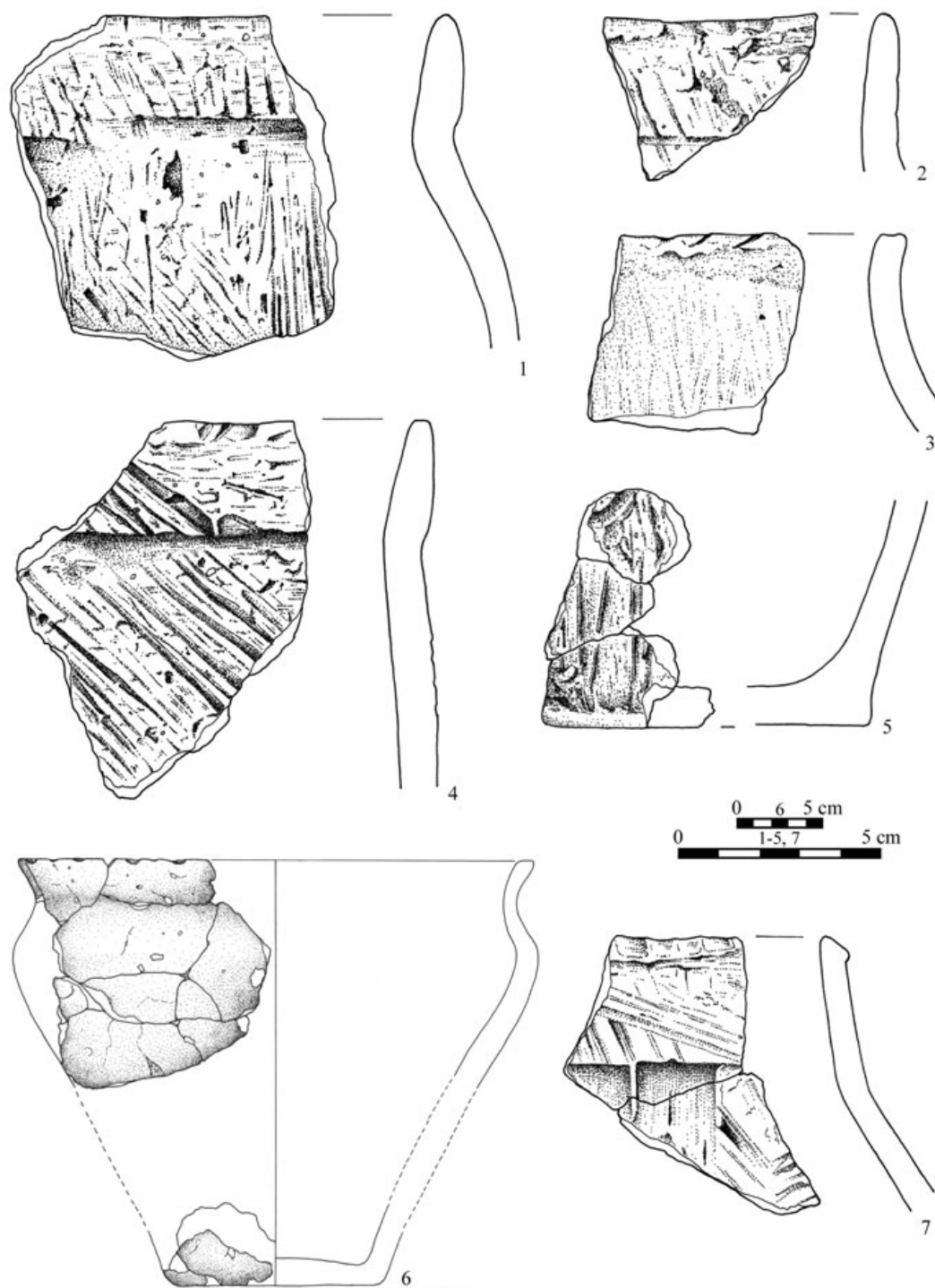
Pozostałe przebadane doły posłupowe rozrzucone były w kilku punktach osady, zazwyczaj z dala od rejonów koncentracji jam zasobowych. Nie tworzyły one wyraźnych zespołów, a ich układ nie pozwalał na przypisywanie im określonych funkcji konstrukcyjnych. Trzeba jednak pamiętać, że wypełniska wielu obiektów tej kategorii były pod względem struktury i barwy zbliżone do podłoża, co mogło sprawić, że część z nich nie została zarejestrowana podczas badań. Większość dołów posłupowych zlokalizowana była w północnej części rozpoznanego terenu. Dwie grupy, liczące po kilka obiektów, stwierdzono w rowach sondażowych. Kolejne skupisko dołów znajdowało się w północno-wschodnim narożniku wykopu, na obszarze $x = 20\text{--}30$. W tym miejscu warstwa kulturowa zawierała dużą liczbę fragmentów naczyń, co pośrednio może wskazywać na istnienie domostwa. Następną koncentrację dołów posłupowych odkryto na obszarze $x = 40\text{--}50$, na którym również odnotowano znaczną ilość ceramiki. Mniej liczne obiekty tego typu zlokalizowane były wzdłuż południowej granicy wykopu, gdzie kilka z nich układało się liniowo, a także na terenie jednego z południowych sondaży. Warto zauważyć, że w pobliżu niektórych z wymienionych skupisk dołów posłupowych znajdowały się jamy interpretowane jako paleniska (ob. 54, 85 i 410), być może funkcjonalnie związane z budynkami.

Interesujące jest odnotowanie na skraju głównego zespołu jam zasobowych dwóch fragmentarycznie zachowanych garnków (js. 171 i 226; por. ryc. 28). Zdeponowane one zostały w odległości zaledwie kilku metrów od opisanego już skupiska polepy i są zapewne świadectwem wykonywania w tym miejscu jakichś czynności przydomowych. Podobnie tłumaczyć można odkrycie całego naczynia, ustawionego na dnie jamy 34.

Ryc. 30. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Wybór naczyń kultury ceramiki kreskowanej:
 1 – skupisko ceramiki 226 ze stropu ob. 292; 2-5 – ob. 294; 6, 7 – ob. 250. Rys. H. Karwowska

Fig. 30. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. Selection of vessels of the Hatched Pottery culture:
 1 – the cluster of pottery 226 from the roof of the Feature 292; 2-5 – Feature 294; 6, 7 – Feature 250.
 Drawn by H. Karwowska

Ryc. 31. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Wybór naczyń kultury ceramiki kreskowanej: 1-5 – ob. 244; 6 – skupisko ceramiki 171 ze stropu ob. 216; 7 – ob. 256. Rys. H. Karwowska

Fig. 31. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. Selection of vessels of the Hatched Pottery culture: 1-5 – Feature 244; 6 – the cluster of pottery 171 from the roof of the Feature 216; 7 – Feature 256. Drawn by H. Karwowska

W przypadku przebadanej części stanowiska mamy zatem do czynienia z wyraźnym podziałem przestrzennym osady. Jamy zasobowe koncentrowały się w dwóch punktach, oddalonych od siebie o ok. 30 m. Na północ od ich największego skupiska znajdowały się zabudowania mieszkalne. Podobnego układu, chociaż znacznie słabiej czytelnego, można się również dopatrywać w południowej części wykopu, gdzie na północ od jam zasobowych zarejestrowano nieliczne doły posłupowe. Tego typu obiekty i sąsiadujące z nimi paleniska, odkryte w innych częściach stanowiska, mogą wskazywać na istnienie kolejnych, słabo wyróżnialnych domostw. Widoczne jest, że na lokalizację jam zasobowych wybierano miejsca najwyżej położone i najbardziej suche, które zapewniały dobre przechowywanie plonów. Natomiast niektóre budynki mieszkalne usytuowane były też w niższych partiach osady, skąd było bliżej do źródła wody.

2.3. Materiały zabytkowe¹¹

2.3.1. Ceramika naczyniowa

Kontekst stratygraficzny, stan zachowania i ślady użytkowania naczyń

Z wykopu 2 pozyskano 2915 fragmentów ceramiki tej fazy osadniczej (ryc. 29–34; por. CD, tab. 5). Po wyklejeniu materiału i eliminacji ułamków należących do tych samych naczyń otrzymano łącznie 2445 okazów¹². Największy zespół, obejmujący 1241 fragmentów, pochodzi z warstwy kulturowej (js. 31), a kolejnych 259 znaleziono na jej stropie i w spągu humusu współczesnego (js. 31/1). Z warstwy kulturowej 170 pozyskano 54 ułamki ceramiki, a ze skupiska polepy 167 – 32 fragmenty. W wypełniskach obiektów odkryto zbiór liczący łącznie 784 okazy. Pozostałe 545 fragmentów, w przeważającej części należących do dwóch naczyń, tworzyło skupiska zdeponowane na stropach jam 216 (skupisko nr 171 – 510 sztuk) i 292 (skupisko nr 226 – 35 ułamków).

W omawianym zespole znajduje się jedno naczynie zachowane w całości (ryc. 26; 29: 1) i jedno na całej wysokości profilu (ryc. 33: 1). Inne egzemplarze przetrwały w stanie fragmentarycznym. Zdecydowanie dominują ułamki brzuśców – 2697 sztuk (ok. 93%), jako wylewy sklasyfikowano 154 okazy, a jako dna – 62 fragmenty. Analizowane materiały charakteryzują się znacznym stopniem zniszczenia. W zbiorze widoczna jest wyraźna przewaga niewielkich fragmentów o długości poniżej 5 cm, które stanowią aż ok. 93%, z czego okazy II kategorii wielkościowej (dalej: kat.), o długości od 2 do 5 cm, to ok. 54,5%, natomiast okruchy ceramiczne III kat. – ok. 38,5% (por. CD, tab. 5). Udział fragmentów I kat., mierzących powyżej 5 cm, wynosi jedynie ok. 7%. Bardzo duży jest stopień erozji ceramiki (por. CD, tab. 5). Jedynie ok. 28% materiału zachowało się w dobrym stanie, charakteryzującym się minimalnymi ubytkami lub ich brakiem. Aż ok. 72% ułamków wykazuje znaczne zniszczenie krawędzi lub ścianek, obejmujące powyżej $\frac{1}{3}$ ich powierzchni (ok. 42%). Rzadziej notowano częściowe lub całkowite ubytki, nieprzekraczające $\frac{1}{3}$ wielkości fragmentu (ok. 30% materiału). Niewielka

¹¹ Zabytki krzemienne zostały omówione w oddzielnym tekście (Wawrusiewicz, w tomie). Wstępna analiza ceramiki była tematem dwóch prac (Krasnodębski, Olczak 2002c; Olczak 2009).

¹² Przy opisie stanu rozdrobnienia i erozji uwzględniono ogólną liczbę fragmentów przed wyklejeniem materiału (por. tab. 1 oraz CD, tab. 3 i 5). Natomiast jako podstawę do obliczeń statystycznych dotyczących techniki wykonania, morfologii i ornamentyki potraktowano stan liczebny zbioru po wyklejeniu i wyeliminowaniu fragmentów tych samych okazów (por. CD, tab. 4, 6 i 7).

liczba okazów (43 sztuki, ok. 1,5%) ma ślady wskazujące na wtórne przepalenie. Pochodzą one głównie z warstwy 31, w mniejszym stopniu z obiektów (ob. 141, 246, 250, 306 i 360).

Zauważalny jest brak istotnych różnic pomiędzy stanem zachowania ceramiki z warstwy kulturowej (js. 31) i z wypełnisk obiektów. Liczba ułamków III kat. jest w ich przypadku niemal identyczna i wynosi odpowiednio ok. 34% i ok. 33%. Nieznaczne odmienności zaobserwowano jedynie w udziale egzemplarzy o większych rozmiarach. W warstwie 31 wyraźna jest przewaga okazów II kat. (ok. 62%), natomiast odsetek fragmentów I kat. wynosi tylko ok. 4%. Natomiast wśród materiałów z obiektów ułamki II kat. stanowią ok. 55%, zaś I kat. – ok. 12%. Bardzo podobny jest również stopień erozji ceramiki. W wypełniskach obiektów odnotowano tylko nieco większy niż w warstwie udział fragmentów niezniszczonych (ok. 38% w stosunku do ok. 26,5%).

Stan zachowania zbioru świadczy, że zarówno ceramika z warstwy kulturowej, jak i z wypełnisk obiektów przed ostatecznym zdeponowaniem poddana była bardzo intensywnym procesom niszczenia, związanym prawdopodobnie z wielokrotnym przemieszczaniem się lub długotrwałym zaleganiem na powierzchni. Przewaga fragmentów zerodowanych, często charakteryzujących się całkowitym odkruszeniem (tzw. złuszczeniem) jednej lub obu ścianek, sugeruje, że poza niszczącym działaniem piasku i innych czynników mechanicznych duży wpływ na zły stan zachowania materiału miała także woda. Zaleganie niektórych naczyń w wilgotnym środowisku, typowym dla północnej części stanowiska, spowodowało poza tym osadzenie się na ich powierzchni substancji żelazistych. W wyniku porównania stopnia rozdrobnienia grup ceramiki różniących się sposobem opracowania ścianek stwierdzono, że najbardziej zaawansowana fragmentacja cechuje naczynia chropowate i polerowane.

Ślady użytkowania naczyń odnotowano tylko na nielicznych ułamkach (por. CD, tab. 5). Na wewnętrznej powierzchni 12 z nich zauważono pozostałości zwęglonych substancji, zapewne pochodzenia organicznego. Ślady okopcenia były trudno odróżnialne od plam powstałych podczas wypalania wyrobów. Ich obecność zarejestrowano tylko na dwóch fragmentach. Ponadto na zewnętrznej powierzchni trzech okazów (z ob. 294, 320 i 430) zaobserwowano czarne pionowe pasy – być może zacieki jakiejś substancji smolistej¹³.

Technika wykonania¹⁴

Analizowany zbiór tworzą naczynia lepiące ręcznie, wykonane metodą wałeczkową lub taśmową. Wyjątkiem jest kilka małych egzemplarzy, uformowanych prawdopodobnie z jednego kawałka gliny. Jako surowca używano gliny żelazistej pochodzenia polodowcowego. Schudzana ona była tłuczniem granitowym, zazwyczaj gruboziarnistym, przy niewielkim udziale innego rodzaju domieszki (por. dalej oraz CD, tab. 6). Kolorystyka ścianek (przewaga egzemplarzy o pomarańczowej barwie i częsta plamistość powierzchni) wskazuje na wypalenie większości naczyń w atmosferze z dużym udziałem tlenu, zapewne w otwartych paleniskach. Jedynie nieliczne okazy, głównie o polerowanej powierzchni, zostały wypalone w atmosferze redukcyjnej. Znaczny udział ułamków o wielobarwnych przełamach i kruchość ścianek garnków świadczą o niskiej temperaturze lub krótkim czasie trwania tego procesu.

¹³ Nie wykonano analiz specjalistycznych, które mogłyby pomóc w wyjaśnieniu genezy tych śladów. Ze względu na regularny kształt niektórych z nich nie można wykluczyć, że są one pozostałością malowania ścianek naczyń.

¹⁴ Nie wykonano badań fizyko-chemicznych analizowanej ceramiki, dlatego też wszelkie spostrzeżenia dotyczące masy ceramicznej należy traktować z dużą dozą ostrożności.

W zbiorze wyróżniono wyroby o kilku sposobach opracowania powierzchni zewnętrznej. Ze względu na duży stopień rozdrobnienia materiału cechę tę udało się określić tylko dla 1617 fragmentów, co stanowi ok. 66% ogółu. Wśród nich zdecydowanie przeważają ułamki naczyń o ściankach wygładzonych (839 fragm., ok. 52%). Znaczącą grupę tworzy też ceramika kreskowana – 28% (448 fragm.), natomiast wyraźnie mniej jest okazów o powierzchni chropowatej (181 fragm., ok. 11%) i polerowanej (149 fragm., ok. 9%)¹⁵. Poszczególne kategorie wyrobów odznaczają się nieco innymi parametrami technologicznymi (por. CD, tab. 7).

Naczynia o powierzchni wygładzanej

Powierzchnia zewnętrzna okazów tej grupy jest przeważanie opracowana starannie, rzadziej widoczne są na niej ślady obróbki (ryc. 33: 1; 34: 8). W kilku przypadkach zaobserwowano pionowe pasy, świadczące o zagładzaniu ścianek palcami (ryc. 32: 3; 34: 12). Cechą powierzchni wewnętrznej wielu fragmentów są liczne nierówności, czasami z widocznymi odciskami palców garncarza. Masa ceramiczna zawiera domieszkę zróżnicowanego granulometrycznie tłucznia granitowego, przy czym średnica ziaren często przekracza 0,5 cm, a w wyjątkowych przypadkach sięga nawet 1 cm (ryc. 31: 6). Udział ułamków bez zawartości frakcji gruboziarnistej (o średnicy powyżej 0,2 cm) jest nieznaczny i wynosi ok. 8,5% (por. CD, tab. 7). Niewielka jest też liczba okazów z dodatkiem innego rodzaju komponentów schudzających – piasku (ok. 2%), szamotu (ok. 0,5%) lub domieszki organicznej (ok. 4%). Naczynia omawianej grupy wypalane były prawie wyłącznie w atmosferze utleniającej. Najczęściej mają one pomarańczową barwę powierzchni zewnętrznej (ok. 57%), znacznie rzadziej brunatnoszarą, brązową albo jasnobrązową. Ułamki o czarnych lub ciemnobrunatno-szarych ściankach, mogące pochodzić z okazów wypalonych w atmosferze redukcyjnej lub nieudanej redukcyjnej, to zaledwie ok. 5% materiału. Wśród przełamów zaznacza się przewaga wielobarwnych, głównie dwubarwnych (ok. 59%). Grubość ścianek wyrobów waha się od 0,5 cm do prawie 2 cm, przy czym większość z nich (ok. 53%) mierzy 0,8–0,9 cm. Fragmenty o grubości 1 cm i większej stanowią ok. 29%, a o grubości 0,7 cm lub mniejszej ok. 18%.

Naczynia o powierzchni chropowatej

Charakteryzują się one nierówną i szorstką powierzchnią zewnętrzną, powstałą w wyniku pokrycia ścianek roztworem rzadszej gliny, zazwyczaj z dodatkiem tłucznia, przy czym w ich górnych lub przydennych partiach często pozostawiony jest pas starannie wygładzony lub polerowany (ryc. 29: 5, 8). Masa ceramiczna tych garnków zawiera dużą ilość domieszki tłucznia o różnej granulacji, ze znacznym udziałem miki (ok. 37% fragm.). W przeciwieństwie do pozostałych wyrobów, w czerepach wszystkich ułamków tej grupy stwierdzono obecność ziaren grubych, o średnicy powyżej 0,2 cm. Udział innego rodzaju komponentów był marginalny (piasek – ok. 1%, domieszka organiczna – ok. 3%). Naczynia wypalane były wyłącznie

¹⁵ Ze względu na znaczne rozdrobnienie materiałów podczas przyporządkowywania fragmentów ceramiki do poszczególnych grup mogły wkraść się pewne błędy. Dotyczy to szczególnie drobnych ułamków naczyń chropowatych i kreskowanych, zwłaszcza ich partii brzegowych i przydennych, które mogły zostać błędnie zakwalifikowane do wyrobów o gładzonych lub polerowanych ściankach. Wyraźnie uwidacznia się to przy porównaniu udziału procentowego fragmentów wylewów: w przypadku ceramiki o powierzchni chropowatej wynosi on ok. 3%, kreskowanej – ok. 5%, polerowanej – ok. 7%, natomiast wygładzanej – aż ok. 10%.

w atmosferze utleniającej. Charakteryzują się najczęściej barwą pomarańczową (ok. 66%), rzadziej jasnobrązową lub brunatną, a wyjątkowo brązową bądź ciemnoszaro-brunatną, oraz dwubarwnymi przełamami (ok. 59%). Wewnętrzne ścianki naczyń, zwykle starannie wygładzone, często są intensywnie czarne. Zdecydowanie dominują ułamki garnków grubościennych – ok. 60% z nich ma ścianki o grubości 1 cm lub większej, a jedynie ok. 3% – mierzące 0,7 cm lub mniej.

Naczynia o powierzchni kreskowanej

Cechą tych wyrobów jest opracowanie ich powierzchni zewnętrznej przy pomocy wykonanej zapewne z trawy lub gałązek miotełki, przez do otrzymano efekt nieregularnie przebiegającego kreskowania. W przypadkach niektórych naczyń do tego celu użyto być może kawałka drewnka o nierównej powierzchni (ryc. 31: 7; 32: 5). Kreski układają się najczęściej prostopadle lub lekko ukośnie w stosunku do krawędzi naczyń, a w ich górnych partiach czasami też równolegle. Na ogół są głębokie i wyraźne, o szerokość do ok. 0,2 cm. Mniej liczne są fragmenty charakteryzujące się delikatnym, słabo widocznym kreskowaniem (ryc. 30: 3; 31: 3). Na powierzchni wewnętrznej garnków często można zauważyć ślady zagładzania, niekiedy dość głębokie, zazwyczaj o wertykalnym układzie. Masa ceramiczna wyrobów kreskowanych jest bardzo zbliżona do surowca używanego do produkcji garnków o gładzonej powierzchni, z tą różnicą, że granulacja domieszki nie przekracza zwykle 0,5 cm. Gruboziarnistego tłucznia nie odnotowano jedynie w przypadku ok. 5% ułamków. Aż ok. 10% fragmentów charakteryzuje się obecnością śladów mogących wskazywać na dodawanie komponentów organicznych lub mało staranne oczyszczenie gliny. Ponadto po ok. 1% okazów zawiera sztuczny dodatek piasku lub szamotu. Naczynia wypalano w atmosferze utleniającej, o czym świadczy barwa ich ścianek – głównie pomarańczowa (ok. 61%), rzadziej brunatna, jasnobrązowa, brązowa, a wyjątkowo ciemnoszaro-brunatna. Przeważająca liczba ułamków (ok. 80%) ma dwubarwne przełamy, przy czym ich powierzchnia wewnętrzna jest najczęściej ciemnoszaro-brunatna lub czarna. Jedynie ok. 8% fragmentów tej grupy ma ścianki o grubości 0,7 cm lub mniejszej. W przypadku ok. 55% egzemplarzy mierzą one 0,8–0,9 cm, a 37% okazów – 1 cm lub więcej.

Naczynia o powierzchni polerowanej

Fragmenty tych wyrobów stanowią najmniejszą liczebnie grupę wśród analizowanych materiałów. Jednocześnie jest to zbiór najbardziej zróżnicowany pod względem techniki wykonania. Opisywane naczynia wypalano zarówno w atmosferze utleniającej (ok. 73%, ryc. 33: 9, 10), w wyniku czego nabierały barwy pomarańczowej, jasnobrązowej, brązowej lub brunatnej, jak też redukcyjnej bądź nieudanej redukcyjnej (ok. 27%). Te ostatnie miały czarne albo ciemnoszaro-brunatne ścianki, zazwyczaj błyszczące (ryc. 30: 6; 33: 8, 11). Proces wypału był bardziej staranny niż w przypadku pozostałych typów ceramiki, o czym świadczy przewaga przełamów jednobarwnych (ok. 54%) nad dwubarwnymi (ok. 27%) i trójbarwnymi (ok. 19%). Masa ceramiczna charakteryzuje się obecnością sztucznej domieszki w postaci mieszaniny drobno-, średnio- i gruboziarnistego (61,5% fragm.) bądź jedynie drobno- i średnioziarnistego tłucznia (38,5%). Brak komponentów o dużej granulacji zauważalny jest głównie w przypadku cienkościennych ułamków wypalonych w atmosferze redukcyjnej, pochodzących prawdopodobnie z naczyń stołowych. Marginalny jest udział egzemplarzy z zawartością

w glinie piasku (ok. 2%) lub domieszki organicznej (ok. 1%). Grubość ścianek wyrobów waha się od 0,4 cm do ok. 1,3 cm, przy czym w porównaniu z innymi typami ceramiki wyraźnie zaznacza się grupa egzemplarzy cienkościennych (ok. 49%). Ułamki mierzące 0,8–0,9 cm stanowią ok. 40%, a te o grubości 1 cm i większej jedynie ok. 11% zbioru.

Formy naczyń

Ze względu na znaczącą przewagę w zbiorze wyrobów zachowanych fragmentarycznie, analiza stylistyczna musi się koncentrować na omówieniu ich górnych części. Dla materiałów kultury ceramiki kreskowanej z terenu dzisiejszej Białorusi brak obowiązującej szczegółowej typologii naczyń, a dostępne klasyfikacje odnoszą się bądź do konkretnych stanowisk, bądź też do grup lokalnych (por. Mitrofanov 1978, s. 29–31; Medvedev 1996, s. 37–44 i ryc. 81; 2011, s. 60 i ryc. 2.43; Il'utik 1998, szczeg. ryc. 3; Egorejčenko 2006, s. 205 n.; Haritonovič 2009, szczeg. ryc. 3). Powszechnie przyjmuje się podział na trzy główne typy garnków: jajowate/baniaste, esowato profilowane i o dwustożkowatym brzuścu. Ze względu na specyfikę kształtów zauważalną wśród materiałów z dorzecza górnej Narwi i środkowego Bugu proponowano dla nich osobną klasyfikację (Olczak 2009, ryc. 3), która wykorzystana została również w niniejszym tekście. Pomocniczo zastosowano także typologię opracowaną przez A.M. Medvedeva (1996, ryc. 81; 2011, ryc. 2.43).

Garnki

W zbiorze przeważają ułamki niestarannie wykonanych grubościennych naczyń kuchennych. W tej grupie wyrobów wyróżnić można kilka form. Garnki o jajowatym lub beczułkowatym kształcie – typu A według klasyfikacji opracowanej dla materiałów z omawianego obszaru (por. Olczak 2009, ryc. 3) – odpowiadają okazom typu I w klasyfikacji naczyń kultury ceramiki kreskowanej (Medvedev 1996, ryc. 81). Są one nieliczne i bardzo słabo zachowane – z formą tą łączyć można jedynie kilka lub kilkanaście drobnych fragmentów. Charakteryzują się one słabo wyodrębnioną partią brzegową, pionową lub lekko nachyloną do wewnątrz, która łagodnie przechodzi w płaski lub nieco zaokrąglony brzusec. Krawędzie wylewów są zaokrąglone albo ukośnie bądź poziomo ścięte. Ścianki są zazwyczaj grube, średnic wylewów nie udało się określić. Poszczególne egzemplarze różnią się od siebie sposobem opracowania powierzchni, przy czym najliczniejsze są garnki o chropowatych ściankach. Kilka z nich ma w górnej części wąski pas, który jest wygładzony, czasami bardzo starannie (ryc. 29: 5, 8). Krawędź jednego z okazów zdobiona jest nacinanymi kreskami (ryc. 33: 7). Podobny kształt cechuje też cztery wyroby o gładzonych ściankach, z których jeden ma brzeg ornamentowany odciskami paznokciowymi (ryc. 34: 7, 8). Jedyny przyporządkowany do tej grupy fragment naczynia o kreskowanej powierzchni ma krawędź dekorowaną wygniataniem palcami i okrągłymi dołkami. Garnki o jajowatym kształcie rzadko są notowane w dorzeczu górnej Narwi i środkowego Bugu. Z Nowej Woli, stan. 2, gm. Michałowo pochodzi naczynie zdobione rytymi kreskami – tzw. zaczesywaniem (Gołembnik, Trzeciński 1999a, ryc. 3: 3). Kilka słabo zachowanych egzemplarzy o gładzonych ściankach znaleziono także w Klukowiczach, stan. 1, gm. Nurzec-Stacja (Kobylińska, Kobyliński, Wach 2003, ryc. 11: 18; 15: 1, 3, 4). Okazy o chropowatej powierzchni nawiązują natomiast do ceramiki kręgu zachodniobałtyjskiego (por. Karczewski 1998, tabl. 1: 7; 2: 1; 3: 2; Szymański 1998, tabl. 10: 3).

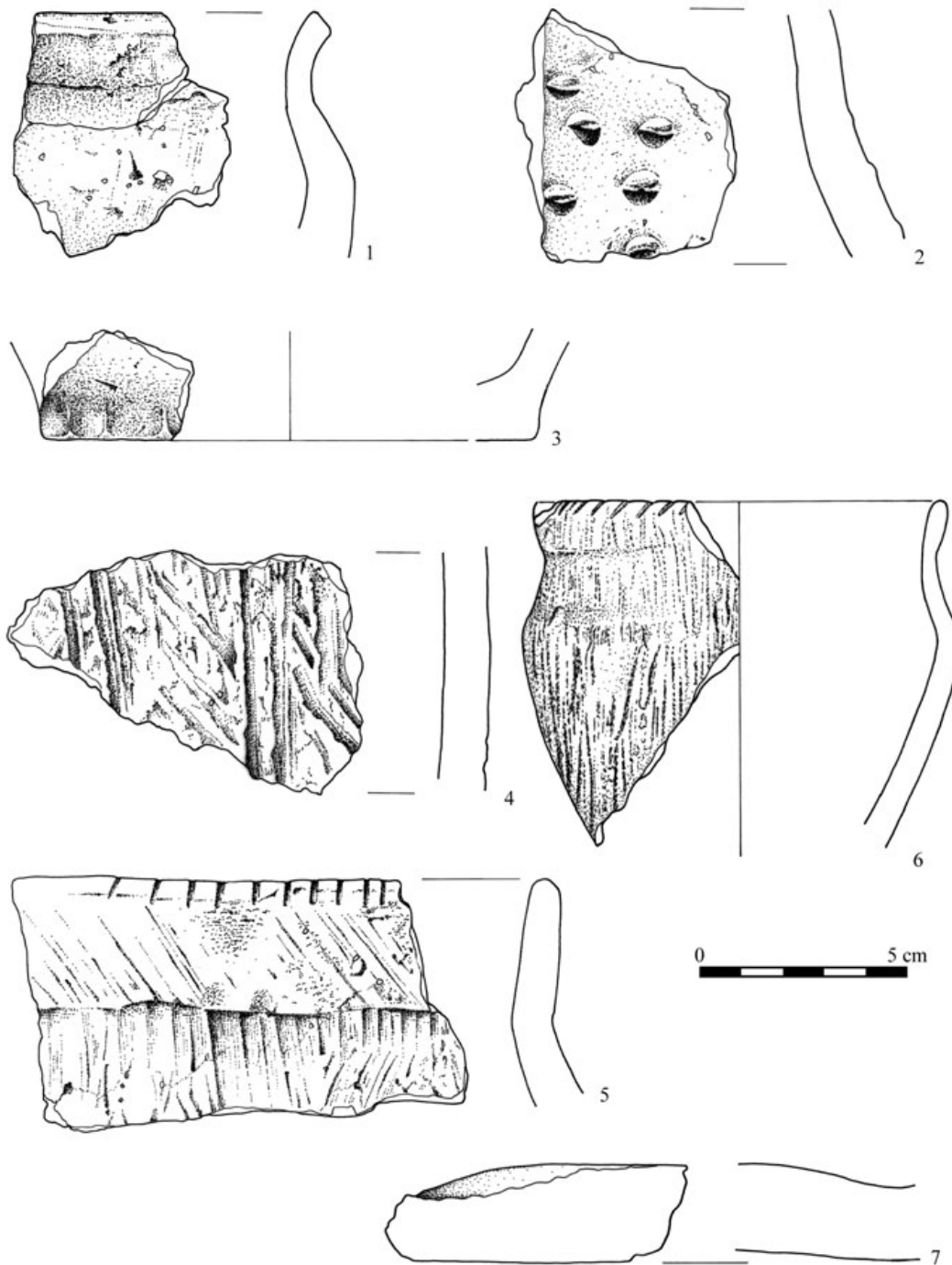
Naczynia typu B2, o baniastym brzuścu łagodnie przechodzącym w krótką szyjkę oraz lekko wychylonym, czasami pogrubionym wylewie, są formą pośrednią pomiędzy garnkami jajowatymi typu A i egzemplarzami esowatymi typu D (por. Olczak 2009, ryc. 3). Odpowiadają one wyrobom kultury ceramiki kreskowanej, które zostały sklasyfikowane jako typ IIv (Medvedev 1996, ryc. 81). W analizowanym zbiorze stwierdzono ich pojedyncze przykłady, o ściankach kreskowanych (ryc. 33: 4) lub gładzonych (ryc. 29: 7). Garnki o zbliżonych kształtach zarejestrowano w Kutowej, gm. Narew (Andrzejowski 1999, ryc. 12: 2, 3; 13: 1) i Hryniewiczach Dużych, gm. Bielsk Podlaski (tamże, ryc. 9, grób 39: 1), jak również na cmentarzysku Radast', stan. 2 na Białorusi (Belâvec 2004a, ryc. 10, grób 10: 1).

Garnki esowate typu D charakteryzują się wychylonymi na zewnątrz wylewami i najczęściej łagodnie zaokrąglonymi brzuściami (ryc. 32: 1). Rzadziej załom brzuśca jest zaakcentowany nieco mocniej (ryc. 29: 6). Wyróżnić można wśród nich zarówno okazy o gładzonej (por. ryc. 32: 1), jak i kreskowanej powierzchni (ryc. 29: 6; 30: 3; 31: 3). Pojedyncze garnki o esowatym profilu znane są z Kutowej (Andrzejowski 1999, ryc. 13: 3), Nowej Woli, stan. 7, gm. Michałowo (Gołembnik, Trzeciński 1999b, ryc. 10: 1) i Klewinowa, stan. 12, gm. Juchnowiec Kościelny (Krasnodębski, Olczak 2002a). Kilka naczyń tego typu pochodzi też ze stanowiska 2 w miejscowości Radast' (Belâvec 2004a, ryc. 11, grób 14: 3 oraz A: 1; 12, grób 22: 1 i grób 23: 1).

Najliczniejszą serię wśród omawianych materiałów stanowią garnki typu C (Olczak 2009, ryc. 3). Odpowiadają one wyrobom wariantów IIa i IIb według A.M. Medvedeva (1996, ryc. 81). Są to egzemplarze trójczłonowe, o wyodrębnionej górnej części, która jest pionowa bądź lekko wychylona na zewnątrz. Charakteryzują się zazwyczaj łagodnie zaokrąglonym, znacznie rzadziej nieco mocniej zaakcentowanym załomem brzuśca. Rozmiary naczyń udało się ustalić w niewielu przypadkach. Większość z nich to okazy duże i grubościennie, o średnicy wylewów od ok. 15–20 cm do ok. 30 cm. Zdecydowanie przeważają egzemplarze o kreskowanej powierzchni (ryc. 30: 1, 5, 7; 31: 1, 2, 4, 7; 32: 5; 33: 6). Naczynia o gładzonych ściankach są gorzej zachowane i reprezentowane wyłącznie przez drobne fragmenty krawędzi (ryc. 29: 9; 30: 4; 34: 5, 6). Z tego względu nasuwa się przypuszczenie, że również część z nich może pochodzić z garnków pokrytych kreskowaniem, które nie obejmowało ich górnych partii (por. ryc. 30: 5 i 33: 6). Przejście brzuśca w wylew u egzemplarzy typu C z reguły podkreślano poziomą bruzdą (ryc. 30: 1, 7; 31: 1, 2, 4; 32: 5) i/lub zmianą kierunku kresek. W górnej partii naczynia kreskowanie bywa czasem ukośne lub poziome, natomiast poniżej zawsze ma układ pionowy, ewentualnie lekko skośny (por. ryc. 30: 7; 31: 7; 32: 5). Krawędzie wylewów, na ogół ukośnie lub poziomo ścięte, są zwykle ornamentowane nacięciami (ryc. 30: 1; 31: 1, 2, 4, 7; 32: 5). Najlepiej zachowany egzemplarz opisywanej formy to częściowo zrekonstruowany garnek ze skupiska ceramiki 226 (ryc. 30: 1). Jest to szerokootworowe naczynie o średnicy wylewu ok. 22 cm i grubości ścianek 0,9 cm. Jego górna część została nieznacznie wyodrębniona od szyjki przy pomocy płytkiego podcięcia. Wylew garnka jest pionowy, a jego brzeg ukośnie ścięty i ozdobiony nierównymi i nieregularnie rozmieszczonymi nacięciami, wykonanymi prawdopodobnie tym samym narzędziem, co kreskowanie powierzchni.

Wyroby omawianego typu znajdują liczne analogie na obszarze dorzecza górnej Narwi i środkowego Bugu. Garnek o kreskowanej powierzchni pozyskano z Grochów Starych, stan. 1, gm. Poświętne (Rusin 1998a, ryc. 3: a), a podobny okaz, ale chropowaty, z Białegostoku (Karczewska 2009, ryc. 3: b). Kilka egzemplarzy, głównie o gładzonej, rzadziej o kreskowanej powierzchni, odkryto też na cmentarzyskach Radast' (Belâvec 2004a, ryc. 12, grób 22:

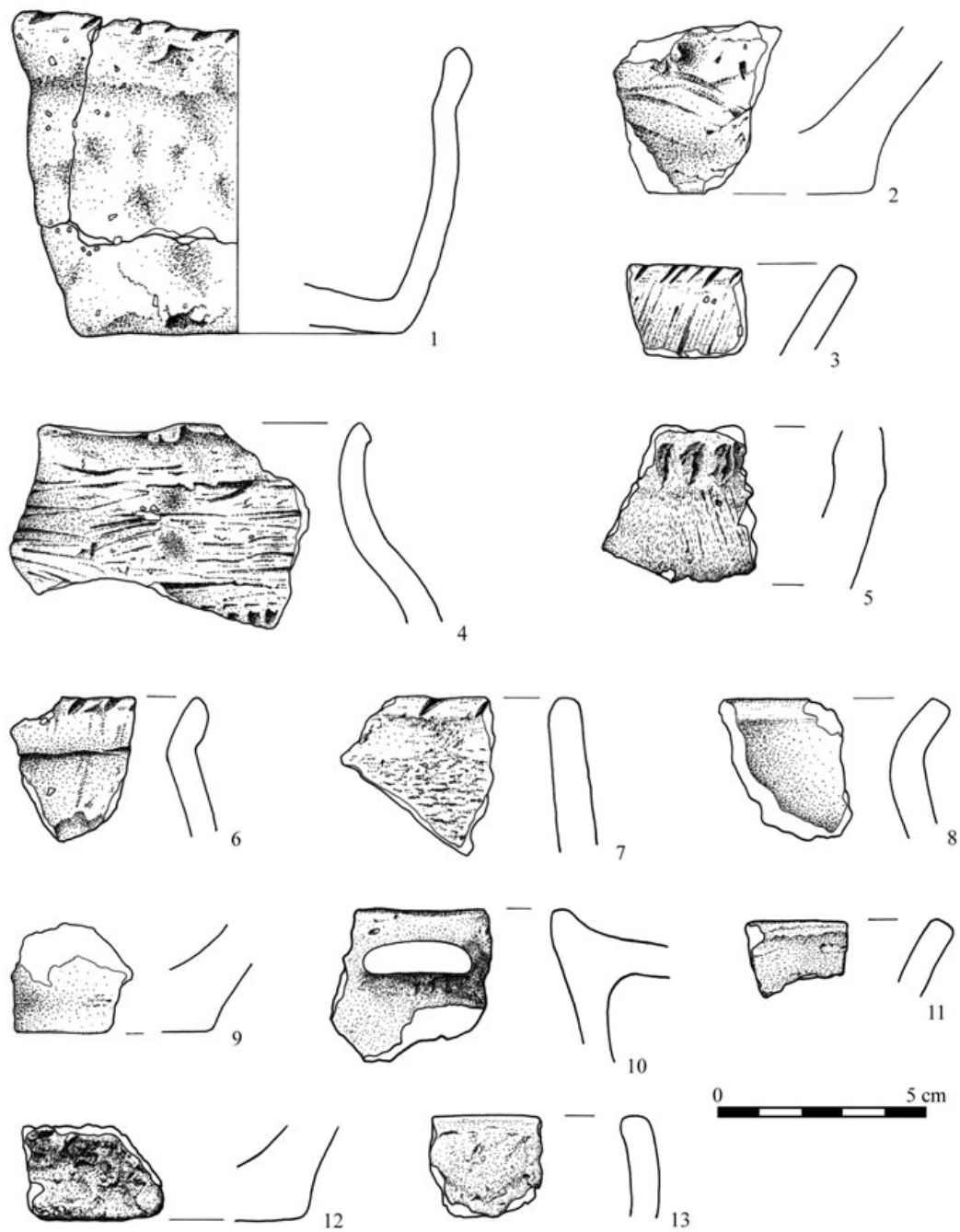
2 i grób 23: 2, 3) i Trascànica na Białorusi (Belâvec 2004b, ryc. 5, obiekt 117: 2 i obiekt A: 1, 2). Te ostatnie charakteryzują się jednak zazwyczaj mocniej zaakcentowanym załomem brzuśca. Naczynia typu C stylistycznie nawiązują także do okazów pochodzących z grodziska kultury ceramiki kreskowanej w miejscowości Lysuha (Il'ûtik 1995b, ryc. 4: 1; ryc. 7: 2) oraz z osady położonej w pobliżu miasta Gorodok (Levko 2003, ryc. 13: 1).

Ryc. 32. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Wybór naczyń kultury ceramiki kreskowanej: 1 – ob. 316/318/366; 2 – ob. 390; 3 – ob. 350; 4, 5 – ob. 442; 6 – ob. 422; 7 – ob. 438.

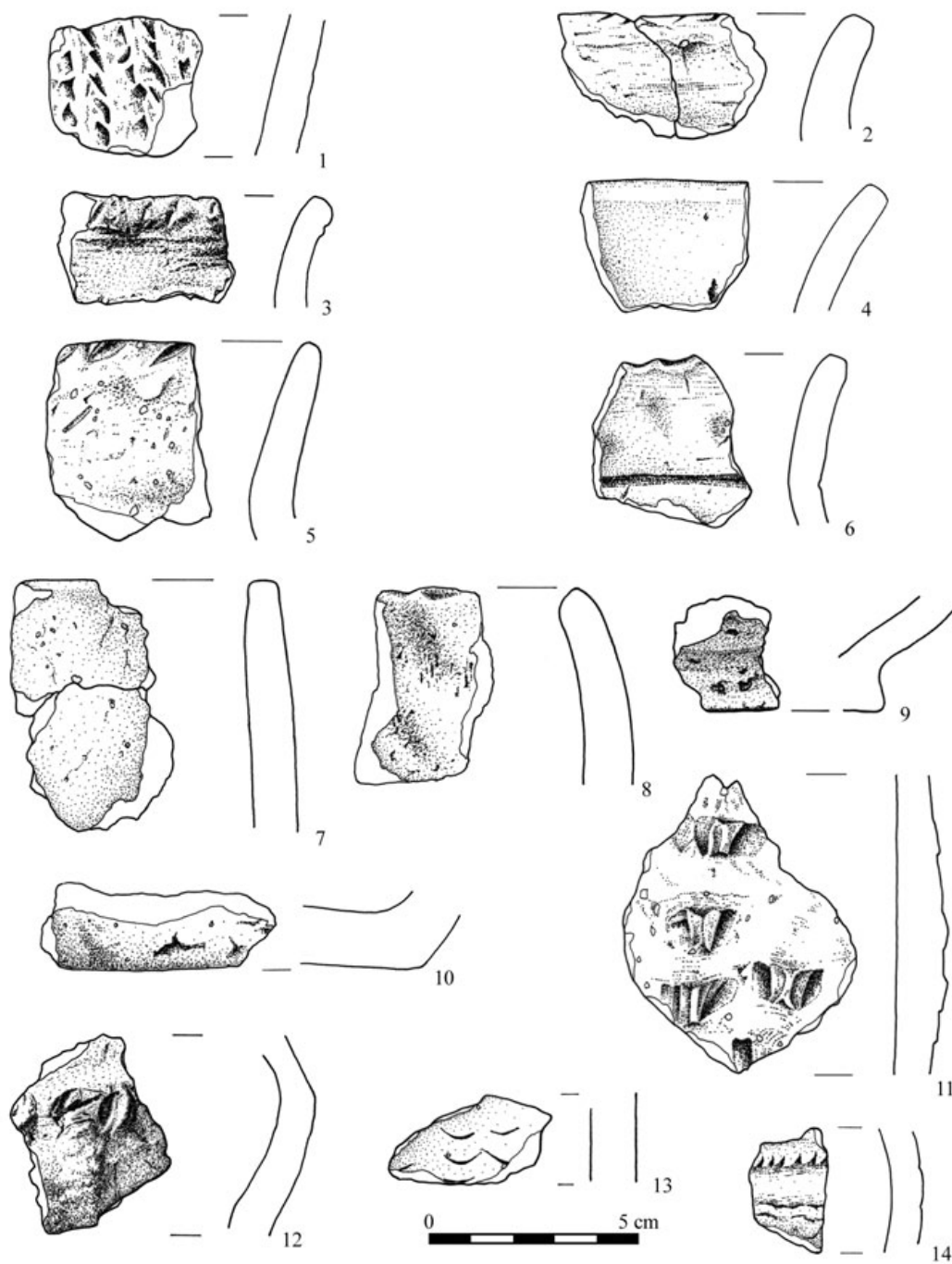
Rys. H. Karwowska

Fig. 32. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. Selection of vessels of the Hatched Pottery culture: 1 – Features 316/318/366; 2 – Feature 390; 3 – Feature 350; 4, 5 – Feature 442; 6 – Feature 422; 7 – Feature 438. Drawn by H. Karwowska

Ryc. 33. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Wybór naczyń kultury ceramiki kreskowanej: 1 – ob. 440; 2 – ob. 420; 3–11 – warstwa 31; 12, 13 – warstwa 1 lub 31. Rys. H. Karwowska

Fig. 33. Suraż, Site 37, *loco* commune, Trench 2. Selection of vessels of the Hatched Pottery culture: 1 – Feature 440; 2 – Feature 420; 3–11 – layer 31; 12, 13 – layer 1 or 31. Drawn by H. Karwowska

Ryc. 34. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Wybór naczyń kultury ceramiki kreskowanej z warstwy 31. Rys. H. Karwowska

Fig. 34. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. Selection of vessels of the Hatched Pottery culture from the layer 31. Drawn by H. Karwowska

W analizowanym zbiorze bardzo słabo reprezentowane są garnki o pionowych szyjkach i łagodnie zaokrąglonych brzuścach, odpowiadające typowi F w klasyfikacji naczyń podlaskich (Olczak 2009, ryc. 3). Są one zbliżone do egzemplarzy wariantu IIb według A.M. Medvedeva (1996, ryc. 81). Najlepiej zachowanym przykładem tej grupy jest okaz z jamy 34, charakteryzujący się cylindryczną szyjką z poziomo ściętą krawędzią wylewu, baniastym brzuścem i płaskim dnem (ryc. 29: 1). Jego wysokość wynosi 23 cm, brzeg ma ok. 18 cm średnicy, a dno – 13 cm. Ścianki garnka zostały starannie wygładzone, a dno uformowane na dużej ilości podsypki (piasek i bardzo drobny tłuczeń). Egzemplarz ten ze względu na formę i opracowanie powierzchni ma bliskie analogie wśród materiałów kultury zarubinieckiej. Odpowiada naczyniom typu 4G według J.V. Kuharenki (1961, tabl. 14: 20; 35: 10; 1964, tabl. 4: 23) i typu G z osady Hotamel' na Białorusi (Bálicka 1996, ryc. 5: 4, 18; 2002, ryc. 2: 2, 3, 6, 7). Jego kształt nawiązuje także do niektórych wyrobów kultury ceramiki kreskowanej (Mitrofanov 1978, ryc. 13: 36, 37; 14: 38, 39, 46–48; Il'utik 1998, ryc. 3: 9). Wśród materiałów pozyskanych z innych stanowisk dorzecza górnej Narwi i środkowego Bugu opisany garnek nie ma ścisłych odpowiedników. Zbliżoną formą ukształtowania górnej części charakteryzuje się jedynie naczynie z Zajączków, stan. 1, gm. Juchnowiec Kościelny (Olczak, Krasnodębski 2008, ryc. 6: 8). Można przypuszczać, że z podobnych okazów pochodzą też niektóre spośród licznie odnotowanych w analizowanym zbiorze fragmentów naczyń o pionowych szyjkach, jednak ich słaby stan zachowania nie pozwala na jednoznaczną klasyfikację typologiczną.

Równie słabo w omawianym zespole reprezentowane są garnki o dwustożkowatych brzuścach, w typologii naczyń podlaskich wydzielone w dwa warianty: E1 – trójczłonowe o wyodrębnionej, krótkiej i zazwyczaj pionowej szyjce oraz E2 – dwuczłonowe, bez szyjki i wylewu (por. Olczak 2009, ryc. 3). W klasyfikacji wyrobów kultury ceramiki kreskowanej z obszaru Białorusi stanowią one typ III (naczynia z tzw. żeberkowym załomem brzuśca, ros. *rebristyj*, Medvedev 1996, ryc. 81). Szerokootworowy garnek znaleziony na stropie jamy 216 (skupisko ceramiki 171, ryc. 31: 6) można uznać jeszcze za formę pośrednią pomiędzy egzemplarzami esowatymi i dwustożkowatymi (D i E1). Charakteryzuje się on wychylonym na zewnątrz wylewem, krótką szyjką, dosyć wyraźnie podkreślonym załomem brzuśca i płaskim dnem bez pozostałości podsypki. Średnica wylewu naczynia wynosi ok. 29 cm, średnica dna ok. 12 cm, a wysokość prawdopodobnie ok. 25 cm. Zewnętrzne ścianki wyrobu są gładkie, ze śladami pionowego zagładzania, natomiast wewnętrzne nierówne, z oznakami wygniatania palcami. Pogrubiona krawędź ozdobiona została okrągłymi dołeczkami, wykonanymi zapewne palcami. Garnek ten znajduje odpowiedniki zarówno wśród materiałów z późnego etapu kultury ceramiki kreskowanej (Egorejčenko 1999, ryc. 42: 6), jak i wśród naczyń zarubiniecckich (Pobol' 1971, ryc. 17: 3). Podobne formy, ale o mocniej wydzielonych szyjkach i bardziej podkreślonych załomach brzuśców pozyskano też z cmentarzyska w Hryniewiczach Dużych (Andrzejowski 1999, ryc. 4, grób 13: 1). Egzemplarze o powierzchni kreskowanej znaleziono w Grochach Starych, stan. 1 (Rusin 1998a, ryc. 3: b), Studziankach, gm. Wasilków (Karczewska 2009, ryc. 24: e) i Nowej Woli, stan. 7 (Gołembnik, Trzeciecki 1999b, ryc. 9: 1). Poza tym w omawianym zbiorze odnotowano tylko nieliczne fragmenty brzuśców o wyraźnie zaakcentowanych załomach, mogące pochodzić z wyrobów typu E1 lub E2. Jest to pięć ułamków o gładzonych (ryc. 34: 12) i cztery o kreskowanych (ryc. 33: 5) ściankach. Cechą charakterystyczną większości z nich są odciski paznokciowe, rzadziej okrągłe dołki, umieszczone rzędowo w miejscu największej średnicy brzuśca.

Ze względu na duże rozdrobnienie materiałów, osobnego omówienia wymagają fragmenty den, których nie udało się powiązać z konkretnymi formami garnków. Jedynie w niewielu przypadkach określono sposób opracowania ścianek wyrobów. Większość spośród egzemplarzy diagnostycznych charakteryzuje się wygładzoną powierzchnią (15 fragm., ryc. 29: 2; 32: 3; 34: 9, 10). Siedem okazów ma ścianki w dolnej części kreskowane (ryc. 31: 5; 33: 2), a tylko jeden ułamek pochodzi zapewne z garnka o powierzchni chropowatej (ryc. 33: 12). Przeważają dna płaskie (ryc. 29: 3; 31: 5; 32: 3; 33: 2, 12), a jedynie pięć sklasyfikowano jako prawdopodobnie lekko wklęsłe (ryc. 29: 2, 10; 34: 10). Odnotowano naczynia o dolnych partiach zarówno słabo wyodrębnionych od ścianek (ryc. 31: 5; 33: 12; 34: 10), jak i uformowanych w tzw. stopkę (ryc. 29: 2; 34: 9). Na zewnętrznej powierzchni pięciu den zauważono obecność tłucznia, co może świadczyć o stosowaniu podsypki. Niewielkie rozmiary fragmentów rzadko pozwalają na określenie średnicy dolnych partii wyrobów. Sądząc na podstawie najlepiej zachowanych okazów mieściła się ona w zakresie 7–13 cm, najczęściej wynosząc ok. 10–12 cm. Dna garnków miały znaczną grubość, wahając się od ok. 0,9 do ok. 2,2 cm.

Inne naczynia

Inne typy wyrobów glinianych stanowią w omawianym zbiorze wyraźną mniejszość, a ich stan zachowania nie pozwala na dogłębną analizę. Wśród nich wyróżniono pojedyncze przykłady misek, kubków, talerzy i naczyń miniaturowych. Są to zarówno starannie wykonane okazy o polerowanej powierzchni, jak i takie, które pod względem opracowania ścianek podobne są do garnków.

Wśród ceramiki o polerowanej powierzchni oprócz okazów grubościennych i trudnych do klasyfikacji ułamków den (ryc. 33: 9) wydzielić można również fragmenty o cienkich ściankach (0,4–0,7 cm), pochodzące zapewne z naczyń stołowych. Większość z nich to wyroby wypalone w atmosferze redukcyjnej, o drobno- lub średnioziarnistej domieszce. Przeważają mało diagnostyczne ułamki brzuśców, a pojedyncze okazy krawędzi i den przynoszą ograniczone informacje na temat form naczyń. W jamie 250 znaleziono wylew i kilka ułamków brzuśców, należących przypuszczalnie do miski o czernionej powierzchni (ryc. 30: 6). Charakteryzuje się ona trójczłonową budową – dwustożkowatym brzuścem i lekko wyodrębnioną górną częścią, zdobioną płytkim poziomym żłobkiem. Z podobnych form pochodzić mogą cztery drobne wylewy o ukośnie ściętych lub lekko zaokrąglonych brzegach oraz błyszczących czarnych ściankach, odkryte w jamie 244 i w warstwie kulturowej (ryc. 33: 8, 11). Do naczyń stołowych zaliczyć należy również trzy ułamki brzuśców o polerowanej powierzchni i dwustożkowatych załomach (z ob. 183, 208 i 298). Podobne pod względem techniki wykonania jest też płaskie dno z jamy 246, uformowane na niewielkiej ilości podsypki średnioziarnistego tłucznia. Natomiast fragmenty brzuśców z obiektu 434 i warstwy 31 pochodzą z naczyń wypalonych w atmosferze utleniającej, zdobionych odciskami paznokciowymi.

Ze względu na technikę wykonania i formę miska z jamy 250 (por. ryc. 30: 6) nawiązuje do egzemplarzy kultury przeworskiej, należących do grupy II/3 według T. Liany (1970, s. 439 i tabl. II: 3, 6, 9, 10, 13). Wyroby tej serii odnotowano na cmentarzysku w pobliskich Zawykach, gm. Suraż (Jaskanis 1962, tabl. XXIV: 2, 5, 8; XXV: 1; XXVI: 10, 11). Słabo zachowane fragmenty naczyń stołowych o polerowanej powierzchni znaleziono na większości osad z ceramiką kreskowaną tych terenów, m.in. w Klukowiczach, stan. 1 (Kobylińska, Kobyliński, Wach 2003, ryc. 9: 6; 12: 13, 15), w Nowej Woli, stan. 7 i 8 (Gołębniak, Trzeciecki 1999b oraz

tekst w tomie) i w Zajęczkach, stan. 1 (Olczak, Krasnodębski 2008, ryc. 6: 2). Badacze często doszukują się w ich stylistyce wpływów tradycji garncarskich kultury zarubinieckiej (Olczak, Krasnodębski 2008, s. 87; Gołembnik, Trzeciecki, w tomie), rzadziej przeworskiej lub wielbarskiej (Kobylińska, Kobyliński, Wach 2003, s. 200 n., 208, 209; Gołembnik, Trzeciecki, w tomie). Lepiej zachowane egzemplarze ceramiki stołowej pochodzą z cmentarzysk Hryniewicze Duże (Andrzejowski 1999, ryc. 4, grób 13: 2) i Radaś, stan. 2 (Belávec 2004a, ryc. 10, grób 12: 1, grób 13: 1; ryc. 11, A: 3; ryc. 12, grób 24).

Do naczyń stołowych zakwalifikować można również kilka okazów o gładzonej lub kreskowanej powierzchni. Jeden z wylewów z obiektu 354, o zaokrąglonej krawędzi i niestaranie wygładzonych ściankach, pochodzi prawdopodobnie z miski o lekko esowatym profilu. W warstwie kulturowej lub w humusie współczesnym odkryto drobny ułamek brzegu cienkościennego wyrobu o podobnie opracowanej powierzchni (ryc. 33: 13). Inny wylew, zdobiony na krawędzi okrągłymi dołeczkami, jest zapewne częścią miski o brzuścu pokrytym kreskowaniem.

Dwa wyroby o niewielkich rozmiarach można określić jako kubki. Na dnie jamy 440 znaleziono egzemplarz zachowany na całej wysokości profilu, o wysokości 7,2–7,8 cm, średnicy wylewu 11 cm, a dna ok. 8 cm (ryc. 33: 1). Ma on wyodrębnioną, nieco wychyloną na zewnątrz i dekorowaną ukośnymi nacięciami krawędź oraz lekko wklęsłe dno. Ścianki wyrobu są z obu stron nierówno wygładzone, z widocznymi odciskami formowania palcami. Drugi okaz, pochodzący z obiektu 422, ma w części brzegowej ok. 10 cm średnicy (ryc. 32: 6). Załom jego brzuśca jest wyraźnie podkreślony, a wychylony na zewnątrz wylew zdobiony ukośnymi nacięciami. Powierzchnia zewnętrzna naczynia pokryta jest delikatnym kreskowaniem, natomiast wewnętrzna nierówno wygładzona, ze śladami ugniatania palcami. Oba kubki pod względem formy nawiązują do garnków typu C, przy czym egzemplarz z obiektu 422 zbliżony jest również do wyrobów typu E1.

Z jamy 173 pozyskano fragment lekko wklęsłego dna o średnicy ok. 2 cm, będący częścią miniaturowego kubeczka lub miseczki (ryc. 29: 4). Jego masa ceramiczna ma podobny skład jak surowiec, z którego wykonywano większe naczynia. Wygładzone ścianki wyrobu mają ok. 0,3–0,6 cm grubości. Naczynia miniaturowe notowane są zarówno na stanowiskach kultury ceramiki kreskowanej (Medvedev 1996, ryc. 79; 2011, s. 41), jak i zarubinieckiej (Andrzejowski 1999, s. 32). Na terenie północno-wschodniej Polski najlepiej zachowane egzemplarze odkryto w Hryniewiczach Dużych (tamże, ryc. 4, grób 13: 3, 4; ryc. 7, grób 26: 3).

Z obiektu 294 pochodzi niewielki fragment brzegu talerza o gładzonej powierzchni (ryc. 30: 2). Analogiczne formy znaleziono m.in. w Klukowiczach, stan. 1 (Kobylińska, Kobyliński, Wach 2003, s. 201, 209 i ryc. 9: 24).

Na szczególną uwagę zasługują dwa nietypowe dla omawianego stanowiska okazy, pozyskane z warstwy kulturowej. Jeden z nich to ułamek wyrobu wypalonego w atmosferze utleniającej, o polerowanych ściankach i przytwierdzonym poniżej krawędzi wylewu taśmowym uchu (ryc. 33: 10). Podobne naczynia rejestrowane są wśród materiałów kultury przeworskiej i pochodzą m.in. z cmentarzyska w Kamieńczyku, gm. Wyszaków (Dąbrowska 1997, tabl. XXV, grób 51: 10; XXXVI, grób 69: 19; LIII, grób 102: 3). Kolejne znalezisko to bardzo drobny i zniszczony ułamek wylewu o facetowanej od wewnątrz krawędzi. Jest to forma charakterystyczna dla kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego (Dąbrowska 1988, ryc. 1).

Ornamentyka

Znaczny stopień rozdrobnienia materiału utrudnia analizę ornamentacji, szczególnie pod względem określenia liczby wątków zdobniczych i sposobu ich rozmieszczenia na naczyniu. Zdobienie stwierdzono ogółem na 82 fragmentach ceramiki, co stanowi ok. 3% zbioru. Do grupy dekorowanych nie włączono okazów pokrytych kreskowaniem, mimo że niekiedy ta forma opracowania powierzchni jest w taki sposób traktowana (por. m.in. Kryński 2006, s. 194). Odnotowano prawie wyłącznie elementy dekoracyjne wykonane palcami (zaszczypywania i odciski paznokciowe, okrągłe dołki) lub prostym narzędziem w postaci nożyka (kreski na krawędziach wylewów), rylca lub zwykłego patyka (żłobki, kreski na brzegach wylewów). Ornamentowano zazwyczaj krawędzie wylewów, w mniejszym stopniu środkowe partie naczyń.

Wśród zdobionych brzuśców (łącznie 25 fragm.) większość stanowią okazy o powierzchni gładzonej (18 fragm.), przy nieznacznym udziale ułamków o ściankach kreskowanych (4 fragm.) lub polerowanych (3 fragm.). Przeważają wzory paznokciowe, głównie w formie tzw. zaszczypywania (16 fragm., ryc. 32: 2; 33: 5; 34: 11, 12), rzadziej o kształcie wąskich zagłębień (4 fragm., ryc. 34: 13, 14). W dwóch przypadkach układają się one w pionowe rzędy, przypominające odciski sznura (ryc. 29: 11; 34: 1). Ornament paznokciowy występuje bądź bezładnie na całej powierzchni brzuśca lub jego części (por. ryc. 34: 11), bądź też rzędowo w miejscu największej średnicy naczynia (6 fragm., por. ryc. 33: 5; 34: 12). Ostatni typ zdobienia załomów brzuśców jest charakterystyczny dla materiałów z kilku stanowisk podlaskich, takich jak m.in. Bańki, stan. 14, gm. Bielsk Podlaski (Olczak 2009, ryc. 15: 3), Studzianki (Karczewska 2009, ryc. 24: e), Klukowicze, stan. 1 (Kobylińska, Kobyliński, Wach 2003, ryc. 13: 14, 15) i Nowa Wola, stan. 7 (Gołębniak, Trzeciecki 1999b, ryc. 10: 1). Jest to forma dekoracji bardzo często rejestrowana zarówno wśród materiałów kultury ceramiki kreskowanej (Mitrofanov 1978, ryc. 15, 16, 17, 18; Il'ûtik 1995a, ryc. 2: 2, 4–6; 3: 1, 2, 5, 6; 4: 1; 1995b, ryc. 4: 2; Medvedev 1996, ryc. 85: 4), jak i kultur zlatenizowanych, na przykład przeworskiej czy bogaczewskiej (Karczewska 2009, ryc. 10: d–g). Znacznie słabiej na obszarze dorzecza górnej Narwi i środkowego Bugu rozpowszechnione było ornamentowanie wzorami paznokciowymi całej powierzchni brzuśców. Nieliczne przykłady w ten sposób zdobionych naczyń pochodzą m.in. z Zajączków, stan. 1 (Olczak, Krasnodębski 2008, ryc. 9: 1). Natomiast ceramikę dekorowaną motywem o kształcie pionowych rzędów odcisków notowano głównie na osadach ze starszych okresów, m.in. w Dołkach, stan. 8, gm. Turośń Kościelna (Kobylińska 2003, ryc. 51: 12; 52: 4).

Zbliżoną do paznokciowej formą ornamentacji brzuśców są wykonane prawdopodobnie palcami dołeczki. Stwierdzono je na pojedynczym fragmencie naczynia o gładzonej powierzchni, na którym umieszczone zostały rzędowo, w miejscu wyraźnego załomu brzuśca. Na Podlasiu zdobione dołeczkami garnki o kreskowanej powierzchni znaleziono w Grochach Starych, stan. 1 (Rusin 1998a, ryc. 2: d; 3: a), w Surażu, stan. 122 (Maciejczuk 2000) i w Jeronikach, stan. 2, gm. Choroszcz (Wawrusiewicz 2012, ryc. 8: B).

Równie rzadką formą dekoracji brzuśców były wzory ryte. Na trzech ułamkach ceramiki o wygładzonych ściankach zaobserwowano obecność pionowych lub ukośnych bruzd. Przypominają one tzw. zaczesywanie, czyli zdobienie przy pomocy krótkich, często krzyżujących się ze sobą pociągnięć grzebienia (Lopatin, Furas'ev 2007, s. 17–25). W dorzeczu górnej Narwi

i środkowego Bugu garnki o powierzchni opracowanej w podobny sposób występują bardzo rzadko (Andrzejowski 1999, s. 43; Olczak 2009, s. 262). Tylko na jednym naczyniu stołowym z omawianego zbioru stwierdzono ornament w postaci poziomego żłobka, umieszczonego w miejscu przewężenia szyjki (por. ryc. 30: 6). Natomiast nieregularne bruzdy ryte w tych samych partiach okazów o kreskowanej i gładzonej powierzchni miały najprawdopodobniej służyć nie dekoracji, ale podkreśleniu ich kształtu (por. ryc. 30: 1; 31: 4; 34: 6).

Częściej niż brzuśce naczyń ornamentowano krawędzie ich wylewów (57 fragm.). Ten rodzaj dekoracji typowy był dla okazów o kreskowanej powierzchni – odnotowano go na 20 spośród 24 ułamków ich przybrzeżnych części (ok. 83%). Stwierdzono go też w przypadku 36 fragmentów o ściankach gładzonych (ok. 40%) i jednego o chropowaconych. Zdobienie ma zazwyczaj kształt krótkich kresek, ułożonych ukośnie lub prostopadłe do brzegu wyrobu (48 fragm., por. m.in. ryc. 29: 6, 9; 30: 1, 4; 31: 4; 32: 5; 33: 3, 6, 7). Wyróżnić można nacięcia wykonane ostrym wąskim narzędziem (nożem ?) oraz szerokie bruzdy, do których naniesienia użyto szerszego przedmiotu (rylec, patyk). Znacznie mniej rozpowszechnione było dekorowanie krawędzi naczyń odciskami paznokciowymi (4 fragm., ryc. 34: 6, 8), wykonanymi prawdopodobnie palcami dołczkami (4 fragm., ryc. 31: 6) i dołkami w powiązaniu z wygniataciem (1 fragm.). Z Podlasia znamy wiele przykładów naczyń ornamentowanych na wylewach ukośnymi kreskami. Pochodzą one m.in. z Klewinowa, stan. 12 (Krasnodębski, Olczak 2002a), Grochów Starych, stan. 1 (Rusin 1998a, ryc. 2: a, c; 3: a, b), Klukowicz, stan. 1 (Kobylińska, Kobyliński, Wach 2003, ryc. 9: 13, 25; 10: 20; 13: 16, 20; 15: 1) i Kutowej (Andrzejowski 1999, ryc. 12: 2, 3; 13: 1, 3). Podobnie zdobione okazy znaleziono także na obszarze białoruskiej części dorzecza środkowego Bugu, m.in. na cmentarzyskach Radaś, stan. 2 i Trascànica (Belâvec 2004a, ryc. 10, grób 10: 6; ryc. 12, grób 22: 2; 2004b, ryc. 7, obiekt E). Znacznie rzadziej rejestrowane są okazy o brzegach dekorowanych dołczkami lub odciskami paznokciowymi – odnotowano je m.in. w Bańkach, stan. 14 (Olczak 2009, ryc. 16: 2, 11), Klewinowie, stan. 12 (Krasnodębski, Olczak 2002a) i Zajączkach, stan. 1 (Olczak, Krasnodębski 2008, ryc. 9: 1). Ten rodzaj ornamentacji jest natomiast typowy dla materiałów kultury ceramiki kreskowanej (Medvedev 1996, s. 43 n. i ryc. 82).

Rozkład przestrzenny znalezisk ceramicznych

Fragmety glinianych naczyń znaleziono w wypełniskach 116 obiektów nieruchomych, co stanowi ponad połowę przebadanych. Ceramikę stwierdzono we wszystkich ich typach: w jamach zasobowych, paleniskach, dołach postłupowych i jamach o nieokreślonej funkcji (por. katalogi na CD). Pomiędzy poszczególnymi strukturami nie zaobserwowano znaczących różnic pod względem liczby i charakteru odkrytego w nich materiału. Z wyjątkiem jamy 34, zawierającej kompletnie zachowany garnek (por. ryc. 26), w wypełniskach obiektów notowano z reguły pojedyncze fragmenty glinianych wyrobów. Aż 83% z nich zawierało nie więcej niż 10 ułamków naczyń, 13% – od 11 do 20 sztuk, a jedynie 4% – powyżej 20 fragmentów (ob. 181, 272, 250, 294 i 360). Najliczniejszy zbiór, składający się z 60 okazów, pochodzi z jamy 294. Struktury o największej ilości znalezisk to z reguły duże jamy zasobowe, usytuowane na obszarze $x = 60-75$, oraz obiekty położone w najbliższym sąsiedztwie skupiska polepy (js. 167).

Obecność fragmentów naczyń odnotowano na wszystkich poziomach wypełnisk obiektów. Zauważono jednak ich wyraźną koncentrację w górnych partiach, na głębokości ok. 0–10 cm od stropów (ok. 45% całości materiału). Pomiędzy poszczególnymi jamami nie

zaobserwowano różnic pod względem rodzaju zdeponowanej w nich ceramiki. W ok. 70% obiektów zawierających więcej niż jeden ułamek naczyń stwierdzono okazy o kilku różnych sposobach opracowania powierzchni, przy czym w 34 z nich występowały fragmenty reprezentujące dwa rodzaje wyrobów, w 25 – trzy, a w czterech – cztery. Ogółem w zbiorze pochodzącym z obiektów największą grupę stanowiła ceramika o gładzonych ściankach (ok. 41%), którą zarejestrowano w 75 z nich. Nieco niższy był udział fragmentów kreskowanych (ok. 28%), odkrytych w 45 jamach, a zdecydowanie mniejszy egzemplarzy o chropowatej (16%) i polerowanej (ok. 15%) powierzchni. Obecność tych ostatnich odnotowano odpowiednio w 34 i 47 obiektach, co świadczy o ich bardzo dużym rozproszeniu.

W porównaniu do wypełnisk obiektów wśród znalezisk z warstwy kulturowej zaznacza się wzrost udziału wyrobów wygładzanych (ok. 61%), przy niewielkim spadku liczby naczyń kreskowanych (ok. 23%) oraz wyraźnym chropowatych i polerowanych – odpowiednio do ok. 8% i ok. 7%. Rozkład przestrzenny materiału w obrębie warstwy nie był równomiernej. Jego koncentrację zarejestrowano zwłaszcza na odcinku $x = 60-70$, co można wiązać ze zlokalizowanym w pobliżu budynkiem. Liczny zbiór ceramiki pozyskano również z obszaru $x = 20-30$, na którym stwierdzono głównie doły posłupowe. W ostatnim przypadku większa liczba znalezisk wynikać może także z porównywalnie dobrego stanu zachowania warstwy kulturowej w tej części stanowiska.

Zarówno bardzo duży stopień fragmentacji i erozji wyrobów glinianych, jak i ich znaczne rozproszenie w obrębie wypełnisk obiektów są świadectwem zachodzenia na stanowisku dynamicznych procesów osadniczych w okresie poprzedzającym ich zasypanie. Jedynymi znaleziskami *in situ* są garnek z jamy 34 oraz zapewne skupiska ceramiki nr 171 i 226. Zdeponowanie tych ostatnich na stropach jam pełniących funkcję magazynową wskazuje, że zasiedlenie tego terenu trwało także po zaprzestaniu użytkowania części tych struktur.

2.3.2. Inne przedmioty

Na stropie warstwy kulturowej (js. 31) znaleziono fragment glinianego ciężarka o średnicy ok. 5 cm, wysokości 2,2 cm i średnicy otworu ok. 0,7 cm, zdobionego na krawędzi nacięciami (ryc. 35: 1). Jest to okaz charakterystyczny dla kultury ceramiki kreskowanej, określanej jako typ diakowo, zbliżony do podtypu 5a (Smirnov 1971, s. 82 i ryc. 1: 6; Medvedev 1996, s. 35 i ryc. 71: 2; Egorejčenko 2006, tabl. 70: 6). Funkcja tych przedmiotów nie została ostatecznie rozstrzygnięta. Najczęściej interpretuje się je jako przęśliki lub ciężarki poziomego warsztatu tkackiego (Medvedev 2011, s. 43). Podobnie ornamentowany zabytek pochodzi z Kotłówki, gm. Narew (Jaskanis 2012, tabl. 53: 2).

Z warstwy kulturowej pozyskano też fragment kolejnego przedmiotu glinianego, który może być częścią przęślika lub jakiegoś rodzaju ciężarka. Ma on kształt stożka o średnicy podstawy ok. 3 cm (ryc. 35: 2). Natomiast w skupisku polepy (js. 167) znaleziono ułamek wyrobu o kształcie walca, o średnicy ok. 2,3 cm i wysokości powyżej 3 cm. W jego środkowej części widoczny jest niewielki otworek. Również ten okaz można uznać za fragment ciężarka.

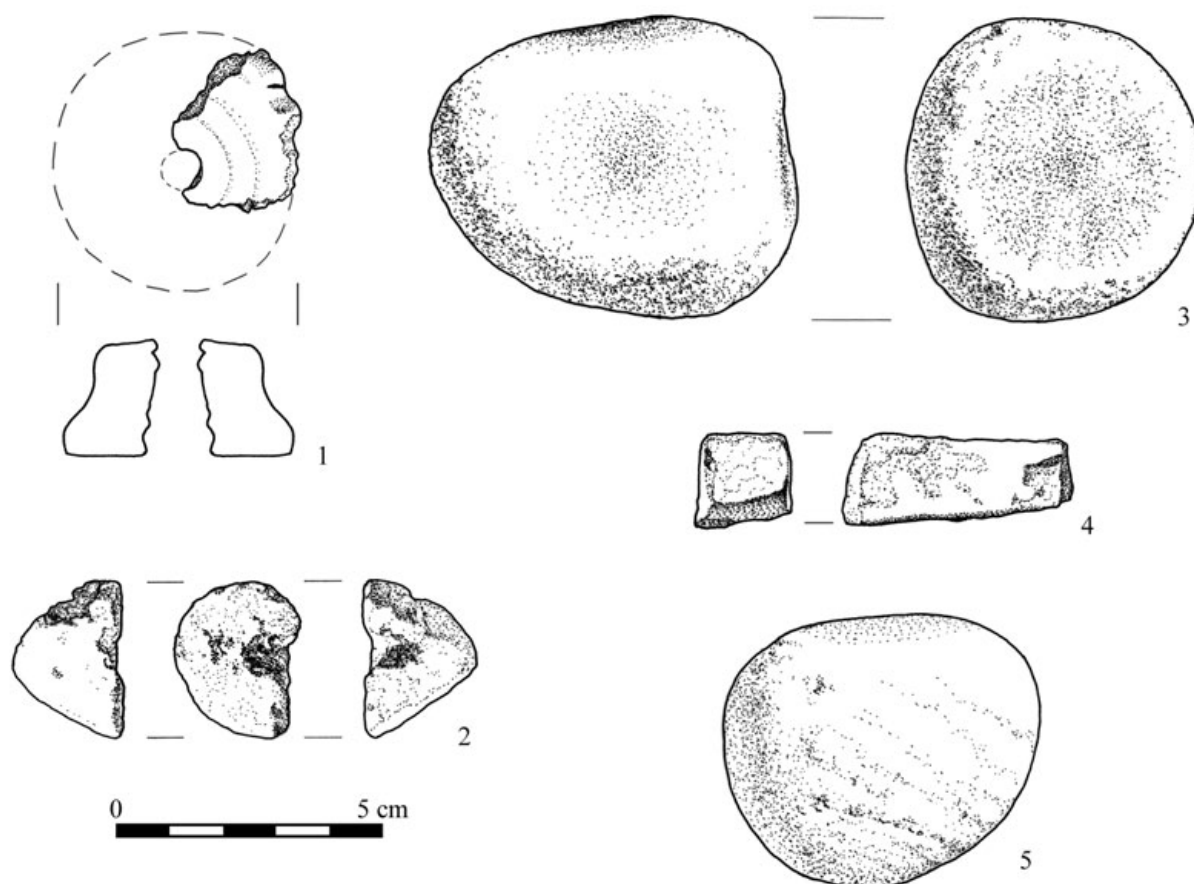
Na dnie jamy zasobowej 440 odkryto przedmiot ze słabo wypalanej gliny. Ma on kształt zbliżony do prostopadłościanu o wymiarach ok. $10 \times 10 \times 4$ cm. Zabytek leżał obok kilku kamieni, m.in. podkładki do rozcierania (ryc. 21).

Ze stanowiska pochodzą trzy niewielkie owalne kamienie, pełniące przypuszczalnie funkcję rozcieraczy lub tłuków. Egzemplarz z jamy zasobowej 436 ma wymiary ok. $6,7 \times 5,6 \times 5,5$ cm. Z jednej strony jest lekko spłaszczony, prawdopodobnie w wyniku starcia (ryc. 35: 3). Dwa pozostałe kamienie, znalezione w warstwie kulturowej, mają 6,0 cm (ryc. 35: 5) oraz 6,7 cm średnicy. Ich powierzchnie są gładkie, ale bez oznak użytkowania.

Z warstwy kulturowej pozyskano też fragment ośelki wykonanej z piaskowca, o zachowanej długości ok. 4,5 cm (ryc. 35: 4). Ma ona przekrój zbliżony do czworokątnego (ok. $1,8 \times 1,7$ cm), a dwa z jej dłuższych boków są mocno wygładzone.

Trzy inne przedmioty mogły służyć jako podkładki do rozcierania. Okaz okryty na dnie jamy 440 (por. ryc. 21) to płaski kamień o wymiarach ok. $11,5 \times 11,0$ cm i wysokości ok. 5,2 cm, na którego dwóch przeciwległych stronach odnotowano ślady gładzenia. Podkładka znaleziona w warstwie kulturowej ma kształt niewielkiego krążka o średnicy ok. 13,5 cm i wysokości 5,5–6,0 cm. Jedna z jej płaszczyzn jest gładka i lekko wklęsła. Mało wyraźne oznaki użytkowania zaobserwowano również na jednej z powierzchni kolejnej, fragmentarycznie zachowanej podkładki z tej samej warstwy.

W skupisku polepy (js. 167) odkryto niewielki okruch przezrystego szkła o niebieskiej barwie, pochodzący prawdopodobnie z ozdoby, być może paciorka.

Ryc. 35. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Wybór zabytków kultury ceramiki kreskowanej: 1, 2, 4, 5 – warstwa 31; 3 – ob. 436 (1, 2 – wypalona glina, 3–5 – kamień). Rys. H. Karwowska, A. Piotrowicz
 Fig. 35. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. Selection of artefacts of the Hatched Pottery culture: 1, 2, 4, 5 – layer 31; 3 – Feature 436 (1, 2 – burned clay, 3–5 – stone). Drawn by H. Karwowska, A. Piotrowicz

2.3.3. Polepa

Z przebadanego obszaru pozyskano ponad 1000 fragmentów polepy. Większość materiału zarejestrowano w warstwie 167 (ok. 500 fragm.) i w warstwie kulturowej (ok. 300 fragm.). Pozostałą partię znaleziono w wypełniskach 28 obiektów, głównie w jamach zasobowych, ale też w kilku paleniskach i dołach posłupowych, w piwniczce (ob. 354) oraz w jamach o nieokreślonej funkcji (por. CD, tab. 8). Polepa występowała w nich zazwyczaj w rozproszaniu, nie tworząc zwartych skupisk, a liczba bryłek na ogół nie przekraczała kilkunastu. Większa ilość materiału pochodzi jedynie z obiektu 350 (77 fragm.). Ponadto w wypełniskach kilku kolejnych jam stwierdzono drobne grudki słabo utwardzonej gliny.

Surowiec większości bryłek polepy charakteryzuje się znacznym stopniem spiaszczenia. W przypadku niektórych fragmentów, zwykle tych o dużych rozmiarach, zauważono obecność prawdopodobnie intencjonalnie dodanego piasku, a niekiedy większych ziaren mineralnych (żwiru lub tłucznia). Na powierzchni części ułamków widoczne są wyraźne okrągłe lub podłużne ślady, świadczące o zawartości domieszki organicznej (trawy, siewki) albo o wygniataniu na podsypce z materiału organicznego.

Na 70 fragmentach polepy odnotowano różnego typu odciski. Największą grupę tworzą bryłki o jednej powierzchni gładkiej, pochodzące być może z zewnętrznych partii ścian lub przylegające kiedyś do płaskich elementów, na przykład desek. Rzadziej występują ułamki ze śladami wklęsłymi, zapewne po półkolitych belkach, lub z odbiciami brzegów desek (?). Znaleziono także kilka bryłek o trójkątnym przekroju, stanowiących przypuszczalnie uszczelnienie ścian. Najwięcej polepy z różnego typu odciskami pozyskano z interpretowanej jako relikty domostwa warstwy 167 (39 fragm.) oraz ze związanych z nią prawdopodobnie jam 169 i 354. Kilkanaście podobnych grudek odkryto również w warstwie kulturowej (js. 31), a pojedyncze w wypełniskach kilku innych obiektów (por. CD, tab. 8).

3. Chronologia i przynależność kulturowa

Z omawianej osady po raz pierwszy na terenie północno-wschodniej Polski pozyskano tak liczny zespół naczyń nawiązujących do wyrobów kultury ceramiki kreskowanej, we wczesnej epoce żelaza i w okresie wpływów rzymskich dominującej na obszarze obecnej zachodniej i środkowej Białorusi oraz wschodniej Litwy i Łotwy (Mitrofanov 1978; Medvedev 1996; 2011; Egorejčenko 1999; 2006). Wstępne opublikowanie materiałów ze stanowiska (Krasnodębski, Olczak 2002c) zwróciło uwagę na kwestię szerokiego występowania osadnictwa tej kultury na Podlasiu, sygnalizowaną już wcześniej przez licznych autorów, zazwyczaj w kontekście znalezisk powierzchniowych i luźnych, rejestrowanych przede wszystkim w warstwach pod kurhanami wielbarskimi i w ich nasypach (Jażdżewski 1939; Jaskanis 1963; 1965; 1971; Barford, Kobyliński, Krasnodębski 1991, s. 131 n.; Rusin 1998a; Andrzejowski 1999, s. 42 n.; 2005, s. 121). Znaczący postęp w rozpoznaniu tego osadnictwa nastąpił dopiero w wyniku prac archeologicznych wyprzedzających budowę gazociągu jamalskiego. Oprócz omawianego stanowiska przebadano bowiem kilka innych osad z podobnymi materiałami: Klewinowo, stan. 12 (Krasnodębski, Olczak 2002a), Nowa Wola, stan. 2, 7 i 8 (Gołembnik, Trzeciecki, w tomie oraz 1999a; 1999b) i Suraż, stan. 122 (Maciejczuk 2000), a z kolejnych pozyskano pojedyncze fragmenty naczyń o powierzchni pokrytej kreskowaniem: Suraż, stan.

108 (Krasnodębski, Olczak 2002b), Suraż, stan. 120 (materiały w MPB), Krynickie, stan. 1 (Krasnodębski, Olczak 2002d), Dołki, stan. 8 (Kobylińska 2003, s. 55). Od tego czasu osady lub luźne znaleziska z wyraźnie wyróżniającymi się naczyniami tego typu odkryto na kilku innych stanowiskach podlaskich, takich jak Białystok (Kryński 2005a; 2005b; 2006; 2007; 2010), Puszcza Białowieska – m.in. Teremiski-Dąbrowa (Krasnodębski, Olczak 2006, s. 81) i Leśnictwo Podcerkiew, stan. 1 (Olczak i in., w druku) oraz Jeroniki, stan. 2 (Wawrusiewicz 2012, s. 63–65). Ukazały się także publikacje wyników starszych badań (Kobylińska, Kobyliński, Wach 2003; Olczak, Krasnodębski 2008). Stanowiska z ceramiką kreskowaną stały się również tematem prac o szerszym zakresie (Andrzejowski 1999; Belâvec 2004a; Karczewska 2009; Olczak 2009). Zwracano w nich uwagę na pokrewieństwo materiałów pochodzących z dorzecza górnej Narwi i środkowego Bugu z zespołami kultury ceramiki kreskowanej z terenu współczesnej Białorusi, wskazując jednocześnie na ich pewną odrębność. Sygnalizowano zwłaszcza wyraźne wpływy innych jednostek kulturowych, przede wszystkim kultury zarubinieckiej i kręgu postzarubinieckiego, ale też kultury przeworskiej i kręgu zachodniobałtyjskiego (por. m.in. Medvedev 1996, s. 53 n.; 2004; 2011, s. 155–161; Andrzejowski 1999, s. 41–48; Belâvec 2004a; Karczewska 2009; Olczak 2009).

Rozważając kwestię przynależności kulturowej podlaskich stanowisk z naczyniami o powierzchni porytej kreskowaniem i ich związku z kulturą ceramiki kreskowanej z jej rdzennych obszarów, trzeba przede wszystkim zwrócić uwagę na odmienną struktur osadniczych. Wyraża się ona przede wszystkim brakiem jak dotąd przekonywujących dowodów na obecność w dorzeczu górnej Narwi i środkowego Bugu osad obronnych, będących jednym z głównych wyróżników osadnictwa wschodniobałtyjskiego (Medvedev 1996, s. 18–20; 2011, s. 28–34; Egorejčenko 1999, s. 119–122; 2006, s. 16–20, 60–72). Pewien walor obronny uzyskiwano poprzez lokowanie niektórych osad w miejscach w naturalny sposób trudno dostępnych (na przykład Klukowicze, stan. 1, Zajączki, stan. 1), jednak zdecydowana większość z nich to osiedla otwarte¹⁶. Kolejną różnicą dotyczy udziału naczyń o powierzchni pokrytej kreskowaniem w całości materiałów ceramicznych pozyskanych z poszczególnych stanowisk. W przypadku omawianych terenów mieści się on w zakresie od kilkunastu do ok. 30% (Olczak 2009, s. 258 i ryc. 1), przy przewadze wyrobów o gładzonych ściankach i ewentualnej, kilku- lub kilkunastoprocentowej, reprezentacji naczyń chropowatych lub polerowanych. Natomiast w zespołach pochodzących z dorzecza górnego Niemna procent ceramiki o kreskowanej powierzchni jest znacznie większy i wynosi od 54 do 87,1% (Medvedev 1996, s. 37 i 95–101; 2011, s. 64), a w przypadku grodzisk dorzecza Berezyny i Świsłoczy waha się od 20 do 87% (Il'ûtik 1998, s. 28 n. oraz tab. 1 i 6). Pod względem morfologii naczyń z osad podlaskich zbliżone są do form rozpowszechnionych w kulturze ceramiki kreskowanej, ale zauważalne są również wpływy wytwórczości garncarskiej kultury zarubinieckiej (Olczak 2009, s. 259 n.). Podobnie jest w przypadku zdobnictwa – uboga pod względem zróżnicowania wątków dekoracja wyrobów nawiązuje do stylistyki naczyń kultury ceramiki kreskowanej, lecz wykazuje też pewne cechy indywidualne. Przejawiają się one przede wszystkim w mniejszym upowszech-

¹⁶ Nie można wykluczyć, że w niektórych przypadkach (Klukowicze, stan. 1) starsze założenia obronne zostały zniszczone przez późniejsze przebudowy, związane z lokowaniem wczesnośredniowiecznych grodów. Z. Kobyliński i W. Szymański (2005, s. 48–51) analogii do datowanych na starszy okres przedrzymski konstrukcji obronnych z Haciek, stan. 1 doszukują się na terenach bałtyjskich, teza ta jednak nie może zostać zweryfikowana z powodu braku pełnej publikacji materiałów z tego stanowiska.

nieniu ornamentu dołeczkowego oraz w znaczącej roli dekoracji mającej postać nacięć na krawędziach garnków (Olczak 2009, s. 260 n.). Ten ostatni typ zdobnictwa, obcy wschodnim Bałtom (por. Medvedev 1996, ryc. 82; 2011, s. 131), wykształcił się prawdopodobnie pod wpływem innych oddziaływań, być może zarubinieckich lub późnozarubinieckich, o ile nie wyrósł na kanwie lokalnych tradycji, związanych z kulturami postłużyckimi (por. Andrzejowski 1999, s. 33 i 43; Belâvec 2004a, s. 241; Pawlata 2008b, s. 51 n.; Olczak 2009, s. 260 n.). Uwagi wymaga także technika wytwarzania naczyń, która dotychczas nie została poddana badaniom specjalistycznym. W masie ceramicznej niewielkiej części wyrobów z kilku stanowisk podlaskich (na przykład Suraż, stan. 37, Klewinowo, stan. 12) odnotowano obecność domieszki schudzającej w postaci mieszaniny tłuczni mineralnego i szamotu. Jest to cecha garncarstwa zarubinieckiego, zauważalna również na tych terenach kultury ceramiki kreskowanej, na których stwierdzono oddziaływanie tego kręgu (Bobrinskij 1978, s. 96 n.; Dubicka 2004; Il'utik 1998, tab. 4, 5; Medvedev 2011, s. 64). Trzeba też nadmienić, że na Podlasiu nie odkryto dotychczas stanowisk z bogatym asortymentem wyrobów kościanych i kamiennych, które są charakterystyczne dla gospodarki wschodnich Bałtów, zwłaszcza we wczesnej fazie (Medvedev 1996, s. 24–26; 2011, s. 34–58; Egorejčenko 2006, s. 28–40, 50 n.).

Powyższe zagadnienie wymaga dalszych studiów, ale już na obecnym etapie badań można wysunąć tezę, że rejon dorzecza górnej Narwi był terenem peryferyjnym w stosunku do zwartej zespołu kultury ceramiki kreskowanej, charakteryzującym się zazębianiem się różnych oddziaływań, jednak z wyraźną przewagą wschodniobałtyjskiego substratu kulturowego. Biorąc to pod uwagę, coraz bardziej zasadne wydaje się wyodrębnienie lokalnej grupy kulturowej, tzw. grupy suraskiej, co zaproponowano już kilkanaście lat temu (Krasnodębski, Olczak 2002c, s. 220). Obecnie można przypuszczać, że obszar jej oddziaływania był szerszy – na południu obejmował dorzecze prawych dopływów Bugu – Pulwy i Leśnej (por. Kobylińska, Kobyliński, Wach 2003; Olczak 2009, szczeg. ryc. 2; Olczak i in., w druku), a na północy międzyrzecze Narwi i Biebrzy (Karczewska 2009). Jest bardzo prawdopodobne, że ta lokalna grupa zasiedlała również rejon zachodniej części białoruskiego dorzecza Niemna i dorzecza środkowego Bugu, znajdujący się poza zwartym zasięgiem stanowisk kultury ceramiki kreskowanej (por. Medvedev 1996, ryc. 1; Egorejčenko 1999, ryc. 37). W materiałach z tych terenów zaobserwowano bowiem swoiste przemieszanie różnych komponentów kulturowych, zwłaszcza zaś wschodnio- i zachodniobałtyjskich oraz zarubinieckich (Medvedev 1996, s. 53 n.; 2004; 2011, s. 155–161; Belâvec 2004a, s. 235–257 i ryc. 1; Olczak 2009, s. 263 n.).

Przechodząc do kwestii chronologii omawianej osady, trzeba zauważyć, że jest ona z wielu przyczyn trudna do rozstrzygnięcia. Z powodu braku dat absolutnych¹⁷ i zabytków o krótkim okresie występowania główne kryterium stanowić musi analiza porównawcza ceramiki, co w przypadku materiałów tego typu jest zawsze obarczone dużym ryzykiem błędu. Brak wiarygodnych przesłanek datujących odnosi się nie tylko do opisywanego stanowiska, ale też do innych osad grupy suraskiej (por. Olczak 2009, s. 256). Również chronologia większości zespołów z terenu Białorusi jest mało precyzyjna. Znaczna stylistyczna i technologiczna jednorodność tej kategorii źródeł powoduje, że pomimo szerokich ram czasowych kultury ceramiki kreskowanej w jej obrębie wydzieliła się zazwyczaj tylko dwa lub trzy główne etapy – wczesny i późny (Egorejčenko 1999, ryc. 51; 2006, s. 4, 54–56, 109–112) bądź wczesny,

¹⁷ Z przyczyn niezależnych od autorów nie udało się wykonać datowań metodą radiowęglową.

środkowy i późny (Medvedev 1996, s. 45 n.; 2011, s. 68–79)¹⁸. Próby stworzenia systemu chronologicznego opartego na zabytkach metalowych podejmowane są jedynie dla najmłodszego okresu (por. Egorejčenko 1998, s. 40; Medvedev 2010; 2011, s. 71–79).

Biorąc pod uwagę, że na kilku stanowiskach naczynia o kreskowanej powierzchni znalezione zostały w kontekście stratygraficznym starszym niż zabytki wielbarskie, za górną cezurę grupy suraskiej można przyjąć moment pojawienia się na tych terenach osadnictwa wielbarskiego (Adrzejowski 2001; Olczak 2009, s. 256). Początki kultury wielbarskiej na obszarze dorzecza górnej Narwi datuje się na fazę B₂/C₁ okresu wpływów rzymskich (Adrzejowski 1999, s. 47 n.; 2005, s. 117 i ryc. 3). Z wyjątkiem trudnych do interpretacji obiektów z Nowej Woli, stan. 8 (Gołembnik, Trzecicki, w tomie), dotychczas nie potwierdzono współwystępowania na Podlasiu materiałów obu kręgów kulturowych w tych samych kontekstach stratygraficznych, nie można jednak całkowicie wykluczyć ich krótkotrwałej koegzystencji w pewnych rejonach. Trudniej określić chronologię początków osadnictwa grupy suraskiej. Pojawienie się kultury ceramiki kreskowanej na terenie obecnej Białorusi umieszcza się bądź na przełomie II i I tysiąclecia p.n.e., bądź w VII w. p.n.e. (Mitrofanov 1993, s. 660; Egorejčenko 1999, s. 156; Medvedev 1996, s. 45 n.; 2010, s. 187; 2011, s. 70). Na Podlasiu najstarsze, pojedyncze ułamki wyrobów o analogicznym opracowaniu powierzchni znalezione zostały wraz z ceramiką kultury łużyckiej na osadzie w Dołkach, stan. 8 (Kobylińska 2003, s. 55) oraz przypuszczalnie w Krynickich, stan. 1 (Krasnodębski, Olczak 2002d). Nieliczne fragmenty naczyń o ściankach pokrytych kreskowaniem odnotowano też w Haćkach, gm. Bielsk Podlaski, prawdopodobnie w kontekście struktur datowanych na okres halszacki – starszy okres przedrzymski (Kobyliński, Szymański 2005, s. 54). Zwrócono również uwagę na wpływ stylistyki tego kręgu na naczynia kultury grobów kloszowych z Jaświł, gm. *loco* (Pawlata 2008a). Są to jednak znaleziska pojedyncze i na obecnym etapie badań trudne do interpretacji, tym bardziej że rozpoznanie osadnictwa kultur łużyckiej i pomorsko-kloszowej na terenie Podlasia jest mało zadowalające.

W ostatnich latach dla kilku zespołów z ceramiką o kreskowanej powierzchni wykonano datowania radiowęglowe. Rezultaty uzyskane dla osady Leśnictwo Podcerkiew, stan. 1 w Puszczy Białowieskiej pozwalają umieścić jej funkcjonowanie w okresie od początku IV w. p.n.e. do końca I w. n.e. (Olczak i in., w druku). Dla stanowiska w Białymstoku otrzymano po kalibracji lata 760–410 BC lub 560–480 BC (Kryński 2006, s. 194). Analizy kolejnych próbek przyniosły wyniki 1775 ± 35 BP i 1740 ± 30 BP, zdaniem Badacza tej osady odpowiadające okresowi od 2. połowy III w. do 1. połowy IV w. n.e. (Kryński 2010, s. 58 n.). Natomiast analiza ¹⁴C wykonana dla stanowiska 2 w Jeronikach dała po kalibracji wiek 370–200 BC (Wawrusiewicz 2012, ryc. 8: C). Zakres czasowy uzyskanych rezultatów jest więc bardzo sze-

¹⁸ Duży problem stanowi obowiązywanie dla kultury (lub kultur) ceramiki kreskowanej różnych podziałów chronologicznych. A.G. Mitrofanov (1978, s. 42; 1980, s. 102 n.; 1993, s. 660) wydzielił dla obszaru współczesnej Białorusi trzy etapy, obejmujące VII–V w. p.n.e., IV–I w. p.n.e. oraz I–V w. n.e. Chronologia A.M. Medvedeva (1996, s. 45 n.) uwzględniła podział na cztery etapy: I – pierwsza połowa I tys. p.n.e.; II – V–II w. p.n.e.; III – II–I w. p.n.e.; IV – I w. p.n.e./przełom er – połowa V w. n.e. W ostatnich swoich pracach Autor ten włączył etap III do późnego okresu kultury, ustalając jego początek na II w. p.n.e. i wydzielając w jego obrębie cztery stadia (Medvedev 2010, s. 195; 2011, s. 70–79). Natomiast A.A. Egorejčenko wyróżnia wczesną kulturę ceramiki kreskowanej, która miała trwać do połowy I w. p.n.e. oraz następującą po niej późną kulturę ceramiki kreskowanej (1999, s. 151–156, ryc. 51; 2006, s. 109–112). Osobne systemy chronologiczne opracowane zostały dla terenów dzisiejszej Litwy i Łotwy (por. m.in. Medvedev 2011, s. 69 n.).

roki i obejmuje schyłek okresu halsztackiego – okres wpływów rzymskich. Nieco bardziej precyzyjną chronologią dysponujemy dla charakteryzujących się podobnymi znaleziskami cmentarzysk z zachodniej części Białorusi: nekropola Podroś/Krasnoseł'skij funkcjonowała w I–II w. n.e. (Medvedev 1996, s. 53 n.; 2004; Andrzejowski 1999, s. 34–36, 42), natomiast cmentarzyska Trascànica i Radast' (stan. 2) wydatowane zostały odpowiednio na połowę I w. n.e. – połowę II w. n.e. (Belâvec 2004b, s. 107–109) oraz fazy B₂–C_{1b} (–C₂?) okresu wpływów rzymskich (Belâvec 2004a, s. 245).

Wydaje się, że osada suraska jest jednym z tych stanowisk, których początki sięgają okresu przed przełomu er. W omawianym zespole najliczniejsze są garnki o trójdzielnym kształcie (esowate lub o wyodrębnionej szyjce), nawiązujące do naczyń typu II według A.M. Medvedeva (1996, ryc. 81). Jest to forma notowana masowo we wczesnym okresie trwania kultury ceramiki kreskowanej (Egorejčenko 2009, s. 206 n.; Haritonovič 2009, s. 217). Znacznie mniejszą grupę stanowią okazy o dwustożkowatym brzuścu (typ III według Medvedeva 1996, ryc. 81), które dominują w materiałach późnego etapu (Mitrofanov 1978, s. 31 n.; Medvedev 1996, s. 40 n.; 2010, s. 195; Egorejčenko 1999, s. 129). Bardzo niewiele jest również wyrobów o kształcie jajowatym, charakterystycznych dla wczesnego etapu kultury, a szczególnie dla jego początków (Egorejčenko 2009, s. 206). Pewne cechy datujące ma także sposób kreskowania powierzchni naczyń. Uporządkowany układ, który zaobserwowano w przypadku większości opisywanych okazów – poziomy w górnej części i pionowy lub ukośny w dolnej, ewentualnie ograniczający się tylko do dolnej partii wyrobu – to cecha późna, podczas gdy w starszym okresie kreski były zazwyczaj chaotyczne i zaczynały się już u góry garnka (Haritonovič 2009, s. 217 i ryc. 6). W zakresie ornamentacji zauważalna jest niewielka liczba egzemplarzy zdobionych tzw. ornamentem dołkowym, charakterystycznym zwłaszcza dla materiałów wczesnej fazy kultury ceramiki kreskowanej (por. Mitrofanov 1978, ryc. 12; 14: 1–17; Egorejčenko 1999, ryc. 41: 1–4, 9, 11, 12; 2009, s. 206 n. i ryc. 2, 4). Warto też odnotować, że w Suraziu nie odkryto przedmiotów żelaznych, które wchodziły do częstszego użytku w pierwszych wiekach naszej ery w związku z rozwojem lokalnej produkcji (Egorejčenko 1999, s. 156; 2006, s. 4, 103; Medvedev 2011, s. 71). Omawiany zbiór znalezisk najbardziej odpowiada zatem materiałom z końcowej fazy wczesnego lub z początkowej późnego etapu kultury ceramiki kreskowanej.

Dla określenia chronologii stanowiska istotne jest również uwzględnienie wpływów kultury zarubinieckiej, zauważalnych wśród pochodzących z niego wyrobów ceramicznych. Datowanie początków oddziaływania tej kultury na tereny dzisiejszego Podlasia jest mało precyzyjne. W chwili obecnej za niewątpliwe uznaje się kontakty z kręgiem postzarubinieckim we wczesnym okresie wpływów rzymskich, dostrzegalne zwłaszcza w inwentarzach grobów z Hryniewicz Dużych (Kasparova 1992, s. 300; Andrzejowski 1999, s. 32–37 i ryc. 10; Dąbrowska 2004, s. 215–219). Nekropola ta funkcjonowała prawdopodobnie od wczesnego stadium fazy B₂ do B₂/C₁ okresu wpływów rzymskich (Andrzejowski 1999, s. 45–48). Najstarsze znaleziska naczyń o cechach zarubinieckich pochodzą natomiast z grobów z Ceceli, gm. Siemiatycze, datowanych na fazę A2 młodszego okresu przedrzymskiego (Jaskanis 1996, s. 107 n. oraz tabl. 2, grób 8: 3, 4; tabl. 17, grób 124: 2, 3; Andrzejowski 1999, s. 45; Dąbrowska 2004, s. 213 n.), chociaż niekiedy kwestionuje się zarubiniecki charakter samych pochówków (por. Dąbrowska 2004, s. 213 n.). Nie jest wykluczone, że w przypadku omawianej osady możemy mieć do czynienia już z kontaktami z grupą poleską tej kultury, o czym wydaje się

świadczą forma garnka z jamy 34 (por. ryc. 26; 29: 1). Rozpad grupy poleskiej datuje się nie później niż na połowę I w. n.e. (Kasparova 1986, s. 17).

Należy uwzględnić także nieliczne przykłady naczyń nawiązujących stylistycznie do wyrobów kultury przeworskiej. Ułamek wylewu o facetowanej krawędzi można odnieść do młodszego okresu przedrzymskiego (por. Dąbrowska 1988, ryc. 1). Natomiast fragmentarycznie zachowane czernione naczynia stołowe o dwustożkowatych brzuścach odpowiadają zapewne egzemplarzom przeworskim grupy II/3 według T. Liany (1970, s. 439 i tabl. II: 3, 6, 9, 10, 13). Mają one szeroką chronologię, obejmującą cały wczesny okres wpływów rzymskich i przełom B₂/C₁ (Liana 1970, s. 439; Dąbrowska 1973, s. 168). Najbliższe analogie forma ta znajduje wśród materiałów z pobliskiego cmentarzyska w Zawykach (Jaskanis 1962, tabl. XXIV: 2, 5, 8; XXV: 1; XXVI: 10, 11), którego powstanie umieszcza się w młodszym stadium fazy B₂ (Andrzejowski 1999, s. 46 n.).

Pewną wskazówką chronologiczną jest też odkrycie na stanowisku fragmentu ciężarka, nawiązującego do typu diakovo 5a. Podobne przedmioty datowane są od I w. p.n.e. do III w. n.e. (Smirnov 1971, s. 96).

Na podstawie tych nielicznych przesłanek możliwe jest wyznaczenie tylko bardzo szerokich ram czasowych funkcjonowania osady, obejmujących młodszy okres przedrzymski – wczesny okres wpływów rzymskich. Odpowiada to końcowemu okresowi wczesnej fazy i początkom późnej fazy kultury ceramiki kreskowanej według A.A. Egorejčenki (2006, s. 109–112) lub stadium 1 i 2 późnego (III) etapu według najnowszej klasyfikacji A.M. Medvedeva (2011, s. 79). Mało prawdopodobne wydaje się, aby osada mogła przetrwać rozprzestrzenienie się na tym obszarze osadnictwa wielbarskiego, które mocno manifestuje się na usytuowanych w pobliżu stanowiskach w Grochach Starych, stan. 1 (Rusin 1998a; 1998b; 1999; 2005) oraz w Daniłowie Małym, stan. 1 i 6 (Bokiniec 2002; Olczak, Krasnodębski, Jaremek, w tomie). Należy raczej sądzić, że została ona opuszczona już w momencie pojawienia się nad górną Narwią osadników przeworskich, czyli w fazie B₂ okresu wpływów rzymskich (por. Andrzejowski 1999, s. 46 n.).

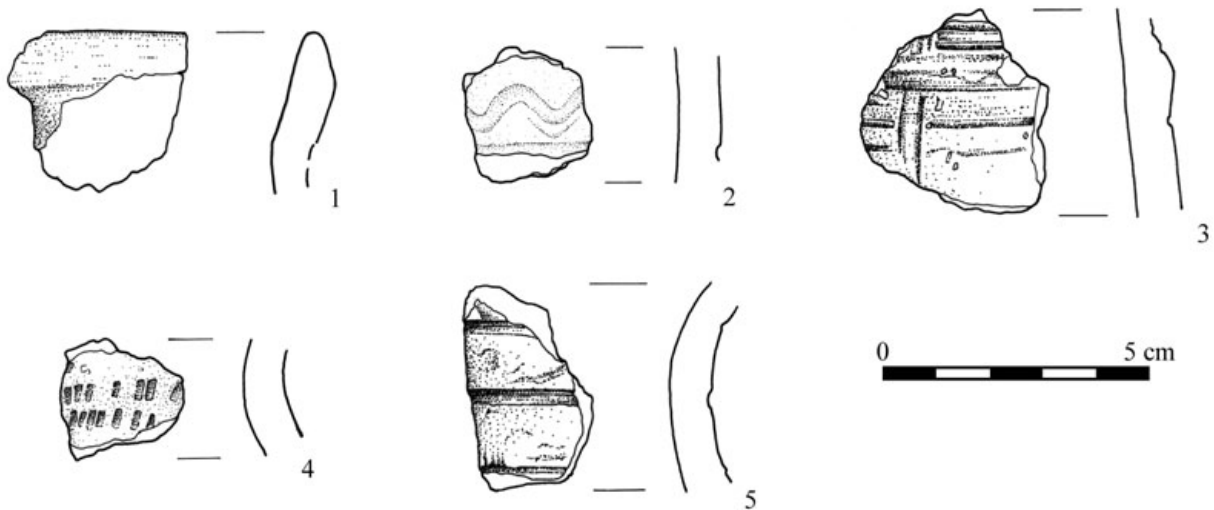
4. Pozostałości osadnictwa z innych okresów

4.1. Ślady użytkowania z epoki kamienia i brązu

O sporadycznym użytkowaniu terenu stanowiska w epoce kamienia świadczą pojedyncze wytwory krzemienne. Ze schyłkowym paleolitem można zapewne łączyć okazy posiadające cechy debitażu dwupiętowego – rdzeń (Wawrusiewicz, w tomie, ryc. 7: 8) i cztery wióry (tamże, ryc. 7: 1, 2), znalezione w warstwie kulturowej (wykop 2, js. 31). Natomiast kilkanaście krzemieni, w tym dwa jednopiętowe rdzenie wiórowe (Wawrusiewicz, w tomie, ryc. 6: 10, 11) oraz 13 wiórów o cechach eksploatacji jednopiętowej (tamże, ryc. 7: 9; 8: 11), to prawdopodobnie zabytki mezolityczne.

Wśród materiałów z wykopu 2 odnotowano również 11 fragmentów naczyń datowanych na starszy okres epoki brązu (ryc. 36). Odkryto je w warstwie kulturowej (5 fragm.) oraz w wypełniskach kilku obiektów kultury ceramiki kreskowanej (ob. 95, 133, 258, 316/318/366 i 350; por. CD, rozdz. 2.1, 2.2). Są to drobne ułamki o długości poniżej 5 cm, często o zerodowanej

powierzchni. Wśród nich stwierdzono fragment wylewu i 10 ułamków brzuśców, o grubości ścianek od 0,6 do 1,1 cm. Wszystkie okazy pochodzą z wyrobów wypalonych w atmosferze utleniającej, o brązowej lub pomarańczowej barwie oraz jednobarwnych przełamach. Ich masa ceramiczna zawiera domieszkę średnio- i gruboziarnistego tłucznia, najczęściej białego. Powierzchnia zewnętrzna naczyń jest starannie wygładzona lub polerowana. Pięć ułamków zdobionych jest żłobkami – poziomymi (ryc. 36: 5) lub poziomymi i pionowymi, w powiązaniu z listwą plastyczną (ryc. 36: 3). Pojedyncze brzuśce dekorowane są żłobkami i linią falistą (ryc. 36: 2) lub wzorem odciskanym (ryc. 36: 4). W ścianie jednego z fragmentów zaobserwowano okrągły przekłuty otworek o średnicy ok. 0,4 cm.

Ryc. 36. Suraż, stan. 37, gm. *loco*, wykop 2. Wybór ceramiki kultury trzcinieckiej: 1, 2 – warstwa 31; 3 – ob. 95; 4 – ob. 133; 5 – ob. 316. Rys. H. Karwowska, H. Olczak

Fig. 36. Suraż, Site 37, *loco commune*, Trench 2. Selection of vessels of the Trzciniec culture: 1, 2 – layer 31; 3 – Feature 95; 4 – Feature 133; 5 – Feature 316. Drawn by H. Karwowska, H. Olczak

Cechy ornamentacyjne i technologiczne opisywanych wyrobów są typowe dla garncarstwa kultury trzcinieckiej (por. Dąbrowski 1997, s. 14 n.). Oprócz dekoracji w postaci poziomych żłobków do wyróżników jej materiałów należą listwy plastyczne, odnotowane również wśród znalezisk pochodzących z innych osad północno-wschodniej Polski (Gardawski 1959, tabl. XLIV: 5, LIII: 20, 21; Węgrzynowicz 1978, ryc. 17: g; Wawrusiewicz 2011, ryc. 14: 1). Charakterystyczny jest też ornament ułożonych naprzemiennie bruzd (Gardawski 1959, ryc. XLIV: 5). Zdobiący jeden z ułamków wzór odciskany (por. ryc. 36: 4) przypomina motyw zarejestrowany na fragmencie naczynia ze stanowiska 12 w Klewinowie (Krasnodębski, Olczak 2002a). Wiele analogii wśród ceramiki tego kręgu kulturowego ma także wylew o ukośnie ściętej krawędzi (por. ryc. 36: 1) (Gardawski 1959, tabl. LIII: 1; Wawrusiewicz 2011, ryc. 14: 4, 5). Natomiast przekłute otworki to wyróżnik zarówno materiałów kultury trzcinieckiej (Taras 1995, s. 65 n.), jak i łużyckiej (Węgrzynowicz 1973, s. 35, 43 n., 61; Dąbrowski 1997, mapa 9). Ze stanowiska nie pozyskano jednak innych fragmentów naczyń o charakterystycznych dla tej ostatniej cechach.

Znaleziska z Suraża stanowią kolejny dowód na istnienie na obszarze północno-wschodniej Polski intensywnego, lecz dotychczas niedostatecznie rozpoznanego osadnictwa trzcinieckiego kręgu kulturowego (por. Dąbrowski 1997, mapa 2; Wawrusiewicz 2011, s. 29–32

i ryc. 13). O jego szczególnie dużej koncentracji w rejonie Suraża świadczą nieliczne materiały z badań wykopaliskowych na pobliskich stanowiskach 7/125 i 21 (badania autorów) oraz 122 (Maciejczuk 2000), jak również znaleziska powierzchniowe z kilku innych miejsc (Głosik, Kowalski 1974, s. 99; Maciejczuk 1995, s. 19; Dąbrowski 1997, s. 167; 2004, nr 2065; Pawlata 2008b, s. 113, 136 n., 146). Relikty osadnictwa kultury trzcinieckiej odkryto także w niedalekim Daniłowie Małym, stan. 1, 6 i 7 (Bokiniec 2002; Olczak, Krasnodębski, Jaremek, w tomie; Krasnodębski, Olczak, Wójcik, w tomie). Z powodu intensywnego użytkowania tego miejsca w późniejszych okresach można przypuszczać, że pozyskane materiały nie odzwierciedlają zapewne rzeczywistego stanu zasiedlenia w epoce brązu¹⁹.

4.2. Pozostałości użytkowania w średniowieczu i w okresie nowożytnym

Ślady wykorzystywania terenu stanowiska w tych okresach zachowały się w postaci fragmentów ceramiki, nielicznych innych przedmiotów oraz nowożytnej jamy.

Z okresu średniowiecza pochodzi 28 ułamków naczyń. W warstwie kulturowej lub spływowej (js. 3 lub 6) wykopu 1 i warstwie kulturowej (js. 31) wykopu 2 znaleziono pojedyncze fragmenty wyrobów, które można datować na X–XI w. Oba ułamki to prawdopodobnie części naczyń słabo obtoczonych, o średnioziarnistej domieszce, wypalonych w atmosferze utleniającej. Brzusiec jest zdobiony poziomymi żłóbkami (por. ryc. 37: 1), natomiast wylew charakteryzuje się słabo profilowaną krawędzią (por. ryc. 37: 2).

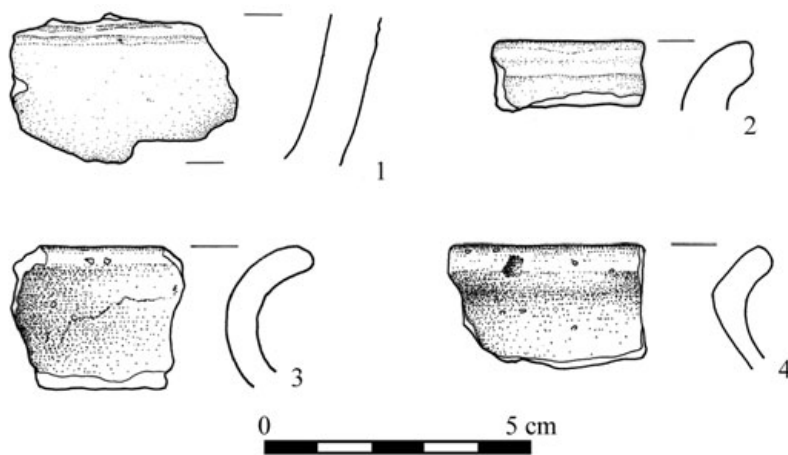
Pozostałe ułamki (5 wylewów i 21 brzuśców) mają cechy materiałów z końcowej fazy wczesnego i z późnego średniowiecza (XIII–XV w.). Odkryto jest na obszarze wykopu 2, głównie w warstwach kulturowych (js. 31 i 170) i w spągu współczesnego humusu. Z wyjątkiem jednego okazu pochodzą one z naczyń wypalonych w atmosferze utleniającej, o najczęściej wielobarwnych przełamach. Ich masa ceramiczna zawiera zwykle średnią lub dużą ilość domieszki piasku, rzadziej mieszaniny piasku i tłuczni, o drobnej i średniej granulacji. Wylewy należą do form słabo profilowanych (ryc. 37: 3, 4). Ornamentacja wykazuje typowe cechy zdobnictwa wyrobów średniowiecznych – osiem fragmentów dekorowanych jest poziomymi żłóbkami, dwa wzorem stempelkowym, a jeden prawdopodobnie nacinanym.

Z okresem nowożytnym łączyć można 243 fragmenty ceramiki. Większość z nich (158 fragm.) zarejestrowano w wykopie 1: w warstwie niwelacyjnej 2 (128 fragm.), w humusie (15 fragm.) oraz w warstwach 3 (14 fragm.) i 6 (1 fragm.). W wykopie 2 znaleziono 85 ułamków naczyń, które odnotowano: w warstwie kulturowej (js. 31, 35 fragm.), na jej stropie i w spągu humusu (45 fragm.) oraz we współczesnym wkopie (5 fragm.). Na opisywany materiał składają się na ogół drobne fragmenty o długości nieprzekraczającej 5 cm, charakteryzujące się znacznym stopniem erozji. Wśród nich jest 26 wylewów, 13 den, trzy fragmenty uch i 201 ułamków brzuśców. Pochodzą one z wyrobów toczonych, wykonanych z gliny z zawartością drobnego piasku. Zdecydowaną przewagę mają okazy wypalone w atmosferze redukcyjnej

¹⁹ Fragmenty naczyń, które zostały przypisane do tej fazy, wydzielono na podstawie wyraźnych cech stylistycznych, rzadziej technologicznych. Jest bardzo prawdopodobne, że mniej charakterystyczne, drobne ułamki ceramiki z tego okresu sklasyfikowano jako materiały o nieokreślonej chronologii (por. tab. 1).

lub nieudanej redukcijnej (207 fragm.). Naczynia zdobione były poziomymi żłobkami (22 fragm.), wzorami wykonanymi przy pomocy polerowania (12 fragm.) i ornamentem stempekowym (1 fragm.). W zbiorze stwierdzono zarówno części garnków, jak i naczyń stołowych. Na niektórych z nich zachowało się zielone lub brązowe szkliwo. Cechy technologiczne i stylistyczne materiałów przemawiają za ich datowaniem na XVII–XIX w.

Wśród zabytków nowożytnych jest też drobny fragment małego naczynia kamionkowego, o średnicy dna ok. 4,5 cm, pozyskany z wykopu 1, z warstwy niwelacyjnej. Natomiast w warstwie kulturowej wykopu 2 (js. 31) znaleziono żelazny gwóźdź. Z okresem tym łączy można tylko jeden obiekt nieruchomy – odkrytą w wykopie 2 mało charakterystyczną jamę (ob. 165; por. CD, rozdz. 2.3).

Ryc. 37. Suraz, stan. 37, gm. *loco*, wykopy 1 i 2. Wybór ceramiki z okresu wczesnego (1, 2) i późnego średniowiecza (3, 4): 1 – warstwa 3 lub 6; 2 – warstwa 31; 3 – warstwa 1 lub 31; 4 – warstwa 170. Rys. H. Karwowska, H. Olczak

Fig. 37. Suraz, Site 37, *loco commune*, Trenches 1 and 2. Selection of pottery from the early (1, 2) and late medieval periods (3, 4): 1 – layer 3 or 6; 2 – layer 31; 3 – layer 1 or 31; 4 – layer 170. Drawn by H. Karwowska, H. Olczak

Niewielka liczebność i bardzo duży stopień rozdrobnienia materiałów średniowiecznych i nowożytnych sugerują, że prawdopodobnie trafiły one na stanowisko głównie w trakcie nawożenia pól, a także w wyniku prac niwelacyjnych, których świadectwem jest zalegająca na terenie wykopu 1 warstwa 2. Nie jest jednak również wykluczone, że podczas badań uchwycono jedynie skraj osady (lub osad) z tych okresów, która – jak sugerują znaleziska powierzchniowe – mogła być zlokalizowana nieco dalej na zachód. Teren stanowiska, położony w odległości niespełna 1 km od zabudowań miasta Suraza, należał do areałów intensywnie wykorzystywanych rolniczo już od początków okresu nowożytnego (Maroszek 1995).

5. Podsumowanie

Omawiane stanowisko jest osadą wielokulturową, której najstarsze, zapewne krótkotrwałe ślady użytkowania datować można prawdopodobnie na schyłkowy paleolit i mezolit oraz starszy okres epoki brązu (kultura trzciniecka), najmłodsze zaś łączą się z przypuszczalnie rolniczym wykorzystywaniem w okresie nowożytnym. Większość materiałów zabytkowych i obiektów nieruchomych związana jest z relikami otwartej osady tzw. suraskiej grupy kultury ceramiki kreskowanej. Na podstawie dużej liczby źródeł można sądzić, że funkcjonowała ona przed dłuższy czas. Wskazuje na to również odnotowanie nielicznych pionowych relacji stratygraficznych pomiędzy kilkoma jamami oraz znalezienie depozytów ceramicznych na stropach wcześniej zasypanych obiektów. Chronologię tej fazy stanowiska można określić na młodszy okres przedrzymski – wczesny okres wpływów rzymskich.

Osada zlokalizowana była na północnej krawędzi „kępy suraskiej”, otoczonej od północy, zachodu i południa torfowiskami, a na wschodzie przylegającej do Doliny Górnej Narwi. Miejsce to miało w pradziejach wybitne walory obronne (Kwiatkowski, Stepaniuk, Gajko, w tomie). Dodatkowo zwiększało je położenie stanowiska przy północnej krawędzi „kępy”, w widłach rzeczki Lizy i jej dopływu – bezimienego okresowego cieku. Ten niepozorny obecnie strumień pełnił w przeszłości bardzo ważną rolę, odprowadzając wody w czasie obfitych powodzi (tamże).

Obronne właściwości tego miejsca mogły mieć istotne znaczenie przy wyborze lokalizacji, gdyż panują tu mało korzystne warunki osadnicze, wynikające z niskiego położenia i przewagi siedlisk wilgotnych (Kwiatkowski, Stepaniuk, Gajko, w tomie). W pradziejach okolice stanowiska porastały zapewne wilgotne lasy grądowe, a w wyższych partiach „kępy” znajdowały się siedliska świeżych grądów (tamże). Ma to odzwierciedlenie w składzie taksonomicznym pochodzących z badań węgli drzewnych, wśród których drugie miejsce pod względem częstotliwości występowania zajmuje olcha, a obecne są również szczątki dębu, brzozy, grabu pospolitego, jesionu wyniosłego, a także – w mniejszej liczbie – świerka, klonu lub jaworu, wiązu, lipy, osiki lub topoli oraz czereśni dzikiej (Michniewicz 2002). Duży udział olchy wydaje się świadczyć o pozyskiwaniu tego drewna z olszyn bagiennych (olsów) rosnących na pobliskich torfowiskach lub o rozprzestrzenianiu się tego gatunku drewna na zrębach (Kwiatkowski, Stepaniuk, Gajko, w tomie). Interesująca jest przewaga wśród przebadanych próbek resztek sosny zwyczajnej (43,3%, por. Michniewicz 2002). Może ona wskazywać na preferowanie przez mieszkańców osady tego drewna jako budulca, co jest potwierdzone przez znaczny procent węgla z pni, czasami grubych, o średnicy do 0,35–0,45 m (tamże). Odnotowanie takich części sosny jak gałązki, korzenie czy szyszki świadczy o pozyskiwaniu drewna z najbliższej okolicy, a tym samym o występowaniu w pobliżu, prawdopodobnie na wyżej położonych i suchszych terenach „kępy suraskiej”, płątów boru lub lasu mieszanego z udziałem tego gatunku (tamże). Sugeruje to, że w momencie użytkowania osady pierwotny drzewostan był już w znacznym stopniu przekształcony antropogenicznie (wyrąb, intencjonalne wypalenie, pożary), co sprzyjało rozprzestrzenianiu się sosny (Samojlik 2006, s. 14 n.). Potwierdzeniem tej tezy jest także pozyskanie ze stanowiska niewielkiej ilości węgla dębu, dla którego tereny te są naturalnym siedliskiem (Kwiatkowski, Stepaniuk, Gajko, w tomie). Na stosowanie drewna sosny jako budulca pośrednio wskazuje również zarejestrowanie szczątków, które przed spalaniem znajdowały się w stanie rozkładu (Michniewicz 2002).

Jednym z głównych zajęć mieszkańców osady było zapewne rolnictwo (por. Medvedev 1996, s. 47–49). Teren wykorzystywany pod uprawy był w naturalny sposób ograniczony do otoczonej bagnami „kępy suraskiej”. W okolicy zaznacza się dominacja gleb płowych i brunatnych, wykształconych na gliniastym podłożu moreny dennej (Kwiatkowski, Stepaniuk, Gajko, w tomie). Występowały one głównie na zachód i południowy zachód od osady, a także na wschód od niej, po drugiej stronie cieku. Żyzne gleby płowe i brunatne po wykarczowaniu lasów zapewniały utrzymanie wysokich plonów przez wiele lat, bez konieczności nawożenia pól (tamże). Natomiast w bezpośrednim otoczeniu stanowiska znajdowały się mniej urodzajne gleby, wykształcone na piaskach tarasu wytopiskowego. Analiza karpologiczna wykazała, że mieszkańcy osady uprawiali kilka gatunków zbóż: owies, pszenicę, jęczmień i proso. Nie stwierdzono natomiast obecności żyta, preferującego gleby lżejsze (Kupryjanowicz 2002a; Krasnodębski, Kupryjanowicz 2006, s. 136–140 i tab. 2). Oprócz tego odkryto szczątki roślin

dzikich, występujących w okolicy jako chwasty polne i/lub ruderalne. Część z nich jest charakterystyczna dla upraw zbożowych (chrząstkwowiec polny), inne zaś, współcześnie obecne w uprawach okopowych, w przeszłości mogły rosnąć także w jarych uprawach zbożowych (komosa biała i wielonasienna, szczaw polny i kędzierzawy) (Krasnodębski, Kupryjanowicz 2006, s. 139). Analiza wymagań siedliskowych roślin dzikich znalezionych ze zbożami, określonych na podstawie wskaźników ekologicznych, wykazała, że chwasty mogły pochodzić z różnych typów pól, głównie z siedlisk żyznych i świeżych, zarówno kwaśnych, jak i umiarkowanie kwaśnych, w znacznie mniejszym stopniu z gleb uboższych, suchszych i bardziej kwaśnych (Kupryjanowicz 2002a). Wynika z tego, że o ile osadę założono na piaszczystym obszarze tarasu wytopiskowego, to pola znajdowały się zapewne w głębi „kępy”, na żyznych glebach moreny dennej, na których uprawiano bardziej wymagające zboża. Ze względu na duży stopień zachwaszczenia ziarna nie można też wykluczyć, że rośliny dzikie zbierane były celowo, na pożywienie lub środki lecznicze (tamże). Mogły być one wykorzystywane na mąki i kasze (komosa, rdest, szczaw) lub do spożycia na surowo i w postaci polewek (komosa, szczaw, mlecz, por. Lityńska-Zajac 1997, s. 74).

W trakcie badań nie pozyskano dobrze zachowanych szczątków kostnych, w związku z czym nie dysponujemy informacjami o hodowli ani o wykorzystywaniu w gospodarce zwierząt dzikich. W pobliżu stanowiska panowały dogodne warunki dla chowu zwierząt, przejawiające się w obfitości terenów pastewnych (grądy oraz łąki na otaczających „kępę” glebach torfowych), a także w łatwym dostępie do wody. Ze względu na bardzo korzystne warunki hydrograficzne (Kwiatkowski, Stepaniuk, Gajko, w tomie) wysoce prawdopodobne, chociaż niepotwierdzone przez źródła archeologiczne, jest duże znaczenie rybołówstwa. Przepuszczalnie w okolicy stanowiska, na terenie bagnistych łąk nad Lizą, znaleziono harpun i kilka ostrzy kościanych (Pawlata 2008b, s. 142 n., 151, 155 n. i ryc. 5: 8–11). Ich odkrycie w tym miejscu potwierdzałoby uprawianie myślistwa, dla którego istniały dogodne warunki na otaczających osadę bagnach (Kwiatkowski, Stepaniuk, Gajko, w tomie). Narzędzia i broń z kości pełniły ważną rolę w kulturze ceramiki kreskowej, zwłaszcza w jej wczesnych stadiach (Medvedev 1996, s. 25 n.; 2011, s. 35 n., 40, 41, 44 n., 47, 48)²⁰.

Ze stanowiska pozyskano liczący ponad 300 sztuk zbiór krzemieni, który w większości można łączyć z jego główną fazą użytkowania (Wawrusiewicz, w tomie). Przeważają w nim wytwory eksploatacji łuszczeniowej. Zarówno słaba jakość wykorzystywanego surowca, jak i sposób jego obróbki wskazują na mało wyspecjalizowany, wręcz „przydomowy” charakter wytwórczości (tamże). Jednocześnie pokaźna liczba znalezionych artefaktów świadczy o dużym znaczeniu wyrobów krzemienianych, które zapewne rekompensowały brak narzędzi żelaznych. Ze stanowiska nie pozyskano bowiem przedmiotów metalowych, nie odnotowano też dowodów na wytop żelaza z rud darniowych, którym trudnili się mieszkańcy kilku innych osad grupy suraskiej (por. Krasnodębski, Olczak 2002a; Orzechowski 2012; Olczak i in., w druku). Krzemieniarstwo tego okresu jest na obszarze dorzecza górnej Narwi słabo rozpoznane, ale jego znaczna rola poświadczona jest dla kręgu zachodniobałtyjskiego (por. Gackowski, Małecka-Kukawka 1997; Balcer 1997, s. 310–314).

²⁰ Związek wspomnianych przedmiotów z omawianą osadą nie jest jednak pewny, a ich datowanie nasuwa wiele trudności (por. Pawlata 2008b, s. 142 n. i przyp. 63). Znane z innych miejsc Suraza, głównie ze stanowiska 3, harpuni i ostrza kościane łączone są z osadnictwem kultury łużyckiej (Głosik 1969, s. 70 i ryc. 2, 3; 1971; Pawlata 2008b, s. 107–112, 148–159 i ryc. 2: d; 3–6).

Osada położona jest w regionie wyróżniającym się nagromadzeniem znalezisk związanych z lokalną grupą kultury ceramiki kreskowej (por. Olczak 2009, ryc. 2). W odległości ok. 200 m na południowy wschód (por. ryc. 1: 1) usytuowane jest stanowisko 122 w Surażu (Maciejczuk 2000), a nieco dalej – stanowiska 108 (Krasnodębski, Olczak 2002b), 120 i 123 (materiały w MPB), z których również pochodzą pojedyncze fragmenty naczyń o kreskowej powierzchni²¹. Szczególne znaczenie mają materiały pozyskane w trakcie badań kurhanów wielbarskich w Grochach Starych, zlokalizowanych w odległości ok. 4 km na zachód od omawianej osady (Rusin 1998a, ryc. 2, 3; 1998b, s. 190–192, 194 n., ryc. 5 a, i; 6 c, d; 9 e). Odkryto je m.in. w nasypach kurhanów i w zarejestrowanych pod nimi paleniskach i jamach, z których kilka można interpretować jako groby (Rusin 1998b, s. 190 n.). Obrządek pogrzebowy charakteryzujący się deponowaniem przepalonych kości i resztek stosu w jamach nawiązuje do praktyk znanych z kilku innych cmentarzysk tych terenów, które są interpretowane jako nekropole kręgu zarubiniecko/postzarubinieckiego z wpływami innych kultur zlatenizowanych i kultury ceramiki kreskowej, datowane na wczesny i początek późnego okresu wpływów rzymskich (Medvedev 1996, s. 53 n.; 2004; Andrzejowski 1999; Belâvec 2004a, s. 235–257).

Duże nasilenie osadnictwa grupy suraskiej w dorzeczu górnej Narwi mogło być przyczyną późnego i prawdopodobnie krótkotrwałego zasiedlenia tych terenów przez przedstawicieli kultury przeworskiej. Jedyne odkryte w pobliżu, pewnie datowane stanowisko tej kultury, to cmentarzysko w Zawykach, pochodzące z młodszego stadium fazy B₂ (Jaskanis 1962; Andrzejowski 1999, s. 46 n.). Przejawem znaczenia okolic Suraża w okresie wpływów rzymskich mogą być również przedmioty znalezione na terenie miasta – m.in. zapinka oczkowa serii pruskiej typu Almgren 57 (Jaskanis 1968; Andrzejowski 1999, s. 45 n. i ryc. 14B) oraz srebrny denar rzymski, wybity za panowania Marka Aureliusza i Lucjusza Werusa (Krasnodębski, Olczak 2014, s. 181).

Dzięki rozpoznaniu dużej części osady i pozyskaniu licznego zespołu zabytków stać się ona może bazą porównawczą dla znalezisk z podobnego okresu z dorzecza górnej Narwi i środkowego Bugu. Żałować należy, że w wyniku nieporozumień związanych z budową gazoociągu doprowadzono do zniszczenia jej znacznej partii. Stanowiska z podobnymi materiałami coraz częściej są identyfikowane na Podlasiu, a ich peryferyjne usytuowanie w stosunku do rdzennych ośrodków kultury ceramiki kreskowej z obszaru Białorusi i wschodniej Litwy, odmienności pod względem struktury osadniczej oraz różnice w materiałach zabytkowych usprawiedliwiają wydzielenie ich w odrębną lokalną jednostkę, podobną do tych, jakie utworzono dla innych terenów stykania się kultur strefy leśnej Europy wschodniej i zlatenizowanych (por. m.in. Bállicka 2011). Wyodrębnienie zespołu stanowisk tzw. grupy suraskiej powinno pomóc w sprecyzowaniu charakteru i chronologii tego osadnictwa.

²¹ Podobne materiały, ale bez wyraźnych cech umożliwiających bezsporne określenie przynależności kulturowej, pochodzą również z badań powierzchniowych na stanowiskach 6, 12, 83 i 103. Pojedyncze fragmenty ceramiki o powierzchni kreskowej znane są też z okolic Suraża, z takich stanowisk jak Uhowo, stan. 16, Zawyki, stan. 16, Borowskie Żaki, stan. 3 i Hołówki Małe, stan. 1 (obszary AZP 40-84, 40-85, 40-86, 41-84, 41-85 i 41-86). Za udostępnienie materiałów serdecznie dziękujemy Pani Kierownik działu archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku, Halinie Karwowskiej.

The settlement of the Suraż group of the Hatched Pottery culture and traces of settlements from other periods at the Site 37 in Suraż, *loco commune*

Hanna Olczak, Dariusz Krasnodębski

Summary

The site is situated on the eastern edge of the Wysokie Mazowieckie Moraine Plateau, about 1 km south-west of the town of Suraż. The main north-western part of the site is located on the surface of a melting terrace, which in the southern direction gently passes into a plain of the clay bottom moraine (Fig. 1: 1, 2; cf. Kwiatkowski, Stepaniuk, Gajko, in this volume, Fig. 8). From the north, west and south this form of terrain, the so-called Suraż hillock, is surrounded by the Filipy Swamp – a depression filled with peat, through which runs the Liza River, a tributary of the Narew River. In the immediate vicinity of the site, to the north and east of it, there are marshy meadows (Fig. 2), associated with Liza and the overflow area of an unnamed periodic watercourse, flowing at a distance of about 120–200 m.

The site was discovered during the field survey carried out in 1979. At that time, two clusters of archaeological materials were found, which were marked as Suraż, Site 37 (AZP 41-84/54) and Site 41 (AZP 41-84/58). Due to the small distance between the two settlements, for the purposes of the research, they were both marked with the number 37. Rescue excavations were carried out in 1997 and 2000. After excavating in 1997 a part of the Trench 1, the excavation works were stopped, and a large part of the site was destroyed as a result of construction works. In 2000, the Trench 2 was located west of the damaged area and north of the Trench 1 (Fig. 1: 2; 3).

Altogether, an area of about 19 ares was excavated at the site, on which 214 settlement features were identified, in the vast majority located in the Trench 2 (cf. Fig. 3). 3,421 fragments of pottery vessels (Table 1), 322 flint artefacts (Wawrusiewicz, in this volume), seven stone and three clay items, as well as single iron, glass and stoneware artefacts were found. Over 1000 lumps of clay pug, a lump of bronze slag and few animal bones were also discovered.

The Trench 1, 100 m long and 13 m wide, was located in the southern part of the site. A belt 15 m long in its northern part and an area located within three trial trenches measuring 3×5 m were explored (Fig. 3: 1). Under the layer of topsoil, the early or late modern levelling layer as well as flow and cultural layers were found, with a total thickness of about 0.5–1.0 m. Five pits were found, mostly located in the northern part of the trench. Apart from early modern materials (cf. below) and few flints (cf. Wawrusiewicz, in this volume), 32 fragments of vessels with features similar to pottery from the Trench 2 were excavated, which can probably be associated with the local group of the Hatched Pottery culture.

The Trench 2 was located at a distance of about 100 m north of the Trench 1 (Figs. 2, 3: 2, 4). Its main part was about 84 m long and from 4 m to 29 m wide. In addition, two trial trenches measuring around 6.0×2.5 – 3.5 m and 5.5×4.5 – 5.0 m were set at its southern extension. With the aim of checking of the northern range of the settlement, three trial trenches were also marked out, with a length of approx. 20.5–21.0 m and a width of 1 m. The area of the excavation was covered with topsoil, with a thickness of about 0.30–0.45 m. Below it, in the northern and central part of the excavation, there was a preserved cultural layer of various thickness, ranging from 0.05 to 0.4 m. Some of the features were buried into the cultural layer, but the outlines of most of them were visible at the level of the bottom of it (Fig. 5; 6).

The main settlement phase can be associated with the local group of the Hatched Pottery culture, the so-called Suraż group. Probably 208 features comes from the phase. Five pits filled with burnt layers (the Features 54, 85, 89, 169, 230 and 410) probably were hearths (Figs. 7; 8; 9: 1–3). A stone cobbles were discovered only in one of them (the Feature 54, cf. Fig. 7; 9: 1). Another hearth (the Feature 169) was adjacent to a rectangular pit (the Feature 354), which can be interpreted as an underground part of a building (Fig. 9: 3). This is indicated by the discovery of a cluster of clay pug (layer 167) above these features, and of some postholes near them (cf. Fig. 3: 2).

Storage pits were the most numerous group, to which 97 features were qualified. The main group of them was located in the central part of the excavation, at its western border, and another – in the south-eastern part of the excavated area. These features were usually characterized by regular circular

or oval shapes in the plan, and were from 0.8 m to 2.4 m long (Figs. 10–21). In the cross-section, their shapes were rectangular, trapezoidal, less frequently basin-shaped, with a depth ranging from about a dozen centimetres to approx. 0.9 m (Figs. 22–24; 25: 1). In the pit 212 burned oat, wheat, barley, millet and unmarked grains were identified, along with a large number of remains of wild plants (Krasnodębski, Kupryjanowicz 2006, pp. 137–139 and Table 2). The function of the remaining 27 pits is difficult to establish. A group of large and deep features with multi-layer fills (Fig. 27), located at the eastern boundary of the excavation, was distinguishable among them. The small and shallow pit 34, located in the northern part of the excavation, is noteworthy. An unbroken pot stood on its bottom (Fig. 26). Structures, which due to their small size can be classified as postholes, were the large group of the features (77 features; Fig. 25: 5–7). Generally, they did not form clear layouts indicating the existence of buildings. In addition, two loose clusters of pottery were discovered on the roof and near the storage pits (Fig. 28).

2,915 fragments of pottery vessels, connected with the main phase of the site, were excavated from the Trench 2 (Figs. 29–34). This set contains one unbroken pot (Figs. 26; 29: 1), the remaining ones are usually small and eroded sherds. Fragments of vessels with a smoothed (839 pieces, approx. 52%), hatched (448 pieces, approx. 28%), roughened (181 pieces, approx. 11%) and polished surface (149 pieces, approx. 9%) were distinguished among the pottery. The vessels were made of ferruginous clay, tempered mainly with crushed granite, usually coarse-grained, with a small share of another type of admixture.

The pottery material is dominated by fragments of thick-walled, generally poorly made pots. The most common form is a vessel with a slightly separated upper part, vertical or slightly flaring outward (Figs. 30: 1, 7; 31: 1, 4, 7; 32: 5; 34: 5, 6). There are fewer examples of S-shaped (Figs. 29: 6; 30: 3; 32: 1), hemispherical (Figs. 29: 7; 33: 4) or ovoid shaped vessels (Figs. 29: 5; 33: 7; 34: 7, 8). There are also single items with clearly distinct cylindrical necks and gently rounded bodies (Fig. 29: 1) or with biconical bodies (Fig. 31: 6). Other forms of vessels are very few. Single fragments of bowls (Fig. 30: 6), mugs (Figs. 32: 6, 33: 1), plates (Fig. 30: 2) and miniature vessels (Fig. 29: 4) have been found. A fragment of a vessel with an ear, that was unusual for the materials from this site, has been also identified (Fig. 33: 10). Only a small part of the pottery was ornamented (about 3%). Strokes decorating the edges of rims (Figs. 29: 6; 30: 1, 4, 5; 32: 5, 6) and nail imprints decorating the bodies of the vessels (Figs. 32: 2; 33: 5; 34: 1, 11–14) were the most popular patterns.

Other artefacts connected with the settlement are: a few fragments of clay weights (Fig. 35: 1, 2), a few stone tools (Fig. 35: 3–5), a small piece of glass and numerous fractions of clay pug. Most of the flint artefacts also come from this period (cf. Wawrusiewicz, in this volume).

These findings have clear features of the Hatched Pottery culture, which in the early Iron Age and in the Roman period dominated the area of western and central Belarus, eastern Lithuania and Latvia (Mitrofanov 1978; Medvedev 1996; 2011; Egorejčenko 1999; 2006). Over the last few decades, many sites with similar vessels have been found in the area of north-eastern Poland (cf. i.a. Karczewska 2009, Olczak 2009, further literature there). However, their feature is the smaller percentage of pottery with hatched surface than in the case of sites in Belarus (Olczak 2009, p. 258 and Fig. 1), as well as the distinct influences of other cultural circles, including the Zarubintsy and the post-Zarubintsy cultures, but also the Przeworsk culture and the West-Baltic circle (cf. i.a. Medvedev 1996, p. 53f.; 2004; 2011, pp. 155–161; Andrzejowski 1999, particularly pp. 41–48; Belâvec 2004a; Karczewska 2009; Olczak 2009). The settlement can be dated to the younger pre-Roman – the younger Roman periods. In the area of Suraż, similar materials were found i.a. at the Site 122 in Suraż (Maciejczuk 2000) and at the Site 1 in Grochy Stare (Rusin 1998a).

Apart from the main phase, some of the finds indicate that the site was also occupied in other periods. Several flints can probably be associated with the late Palaeolithic (Wawrusiewicz, in this volume, Figs 7: 1, 2, 8), and about a dozen are probably from the Mesolithic (ibid, Figs 6: 10, 11; 7: 9; 8: 11). 11 fragments of vessels from the Trzciniec culture have been also excavated from the Trench 2 (Fig. 36). Single fragments of early medieval pottery from the 10th–11th centuries has been found in the both trenches (Fig. 37: 1, 2). Several dozen of consecutive fragments of vessels from the Trench 2 show the

characteristics of materials from the 13th–15th centuries (Fig. 37: 3, 4). Human activity in this area also in the early Modern period is evidenced by a pit discovered in the Trench 2 (the Feature 165) as well as 243 fragments of vessels found in the both parts of the site.

Поселение суражской группы культуры штрихованной керамики и материалы других эпох с памятника Сураж 37, гмина Сураж

Ханна Ольчак, Дариуш Краснодембский

Аннотация

Памятник расположен на восточной окраине Высокомазовецкой возвышенности, на расстоянии около 1 км на юго-запад от города Сураж. Его основная часть находится на коренной террасе, которая на юге плавно переходит в холмистую морену, сложенную из глины (рис. 1: 1, 2; см. Kwiatkowski, Stepaniuk, Gajko, в сборнике, рис. 8). С севера, запада и юга эта территория, «Кенпа суражская», окружена болотом Филипы – заторфованной низиной, через которую протекает речка Лиза, приток Нарева. В непосредственной близости от памятника, на севере и востоке от него, находятся заливные луга (рис. 2), связанные с Лизой и старицей безымянного сезонного притока, протекающего на расстоянии 120–200 м.

Поселение было выявлено во время разведок, которые проводились в 1979 году. Было выявлено два скопления артефактов, которые были названы Сураж 37 (AZP 41-84/54) и Сураж 41 (AZP 41-84/58). В связи с небольшим расстоянием, разделяющим два памятника, во время исследований они были объединены под одним номером 37. Спасательные исследования проводились здесь в 1997 и 2000 годах. В 1997 году исследования проводились в раскопе 1, а большая часть поселения была разрушена в результате строительных работ. В 2000 году был разбит раскоп 2, который располагался на западе от разрушенной части и на севере от раскопа 1 (рис. 1: 2; 3).

Общая площадь исследованной территории составила приблизительно 19 аров, на которой выявлено 214 объектов, большинство из которых размещались в раскопе 2 (рис. 3). Найден 3421 фрагмент керамики (табл. 1), 322 кремевых артефакта (см. Wawrusiewicz, в сборнике), семь каменных изделий, три изделия из глины и единичные находки из железа, стекла и высокотемпературной керамики. Кроме того, найдено около 1000 кусков глиняной обматки, бронзовые шлаки и несколько костей животных.

Раскоп 1 располагался в южной части поселения и был длиной 100 м и шириной 13 м. Была исследована локализована в его северной части траншея длиной 15 м и три шурфа размером 3 × 5 м (рис. 3: 1). Под слоем пахоты находила выравнивающий пласт нового или новейшего времени вместе с переотложенным и культурным слоем, мощностью 0,5–1,0 м. Выявлено пять объектов, которые концентрировались в северной части раскопа. Кроме материалов нового времени (см. ниже) и кремневого инвентаря (см. Wawrusiewicz, в сборнике) выявлены 32 фрагмента сосудов, похожие на керамику с раскопа 2, которые можно связать с местной группой культуры штрихованной керамики.

Раскоп 2 расположен приблизительно в 100 м на север от раскопа 1 (см. рис. 2; 3: 2; 4). Его основная часть составляла 84 м в длину и от 4 до 29 м в ширину. Дополнительно в его южной части были разбиты два шурфа размером 6,0 × 2,5–3,5 м и 5,5 × 4,5–5,0 м, а для определения северной границы поселения – три траншеи длиной 20,5–21,0 м и шириной 1 м. В раскопе зафиксирован современный гумусированный слой толщиной 0,30–0,45 м. Под ним, в северной и центральной части раскопа, находился частично сохранённый культурный слой, толщина которого колебалась от 0,05 до 0,4 м. Часть объектов были вкопаны в культурный пласт, однако большинство из них были выявлены на уровне материка (см. рис. 5; 6).

Основной этап заселения можно связывать с местной группой культуры штрихованной керамики, т.н. суражской группой. С ней, вероятно, связано 208 объектов. Пять ям имеют в заполнении следы горения (об. 54, 85, 89, 169, 230 и 410), что может указывать на то, что это остатки

кострищ (рис. 7; 8; 9: 1–3). Только в одном из них (об. 54) выявлена каменная вымостка (см. рис. 7; 9: 1). Другое кострище (об. 169) прилегало к прямоугольной в плане яме (об. 354), которую можно интерпретировать как часть постройки (рис. 9: 3). На это указывает наличие над объектами скопления глиняной обмазки и несколько столбовых ям поблизости (см. рис. 3: 2).

Самую большую группу, к которой отнесено 97 объектов, составляют хозяйственные ямы. Их наибольшая концентрация находилась в центральной части раскопа, у его западной границы, а ещё одна – в юго-восточной части исследованной территории. Объекты имели круглую или овальную в плане форму длиной от 0,8 до 2,4 м (рис. 10–21). В разрезе они были прямоугольные, трапецевидные, реже пологие, глубиной от нескольких сантиметров до 0,9 м. (рис. 22–24; 25: 1). В яме 212 найдены спаленные зёрна овса, пшеницы, ячменя, проса, а также зёрна неподдающиеся идентификации, вместе с большим количеством остатков диких растений (Krasnołębski, Kurtyjanowicz 2006, s. 137–139, tab. 2). Функциональную принадлежность 27 ям трудно определить. Среди них выделяется группа больших и глубоких объектов с многослойным заполнением, которые располагались около восточной границы раскопа (рис. 27). Заслуживает внимания выявленный на краю раскопа небольшой и неглубокий объект 34, на дне которого сохранился целый горшок (рис. 26). Большую группу объектов, исходя из их небольших размеров и формы, можно отнести к категории столбовых ям (77 объектов; рис. 25: 5–7). Они не образовывали чётких структур, которые бы указывали на существование столбовых конструкций. Кроме того в верхней части или вблизи хозяйственных ям обнаружены два скопления керамики (рис. 28).

С раскопа 2 происходят 2915 фрагментов керамики, которые связаны с основным этапом существования памятника (рис. 29–34). В коллекции имеется один полностью сохранившийся горшок (рис. 26; 29: 1), остальные фрагменты обычно небольшие и окатанные. Среди материалов выделяются фрагменты от сосудов с гладкой (839 фр., ок. 52%), штрихованной (448 фр., ок. 28%), шероховатой (181 фр., ок. 11%) и лощеной (149 фр., ок. 9%) поверхностью. Сосуды изготавливались из железистых глин, отощённых, обычно, крупнозернистой дресвой, с небольшим включением других примесей.

Среди материалов преобладают фрагменты от толстостенных, груболепных горшков. Наиболее распространённой формой были сосуды со слегка выделенной верхней частью – вертикальной или слегка отогнутой наружу (рис. 30: 1, 7; 31: 1, 4, 7; 32: 5; 34: 5, 6). Реже встречались изделия с S-видным профилем (рис. 29: 6; 30: 3; 32: 1), баночной формы (рис. 29: 7; 33: 4) или яйцевидной формы (рис. 29: 5; 33: 7; 34: 7, 8). Выделяются также единичные экземпляры с чётко выделенной вертикальной шейкой и слегка выпуклым туловищем (рис. 29: 1) и с биконическим туловищем (рис. 31: 6). Другие формы встречаются редко. Имеются единичные фрагменты мисок (рис. 30: 6), кружек (рис. 32: 6; 33: 1), тарелок (рис. 30: 2) и миниатюрных сосудов (рис. 29: 4). Отмечен нетипичный для памятника фрагмент сосуда с ушком (рис. 33: 10). Орнаментирована только небольшая часть изделий (ок. 3%). Наиболее популярным орнаментом были насечки, нанесённые по краю венчика (см. рис. 29: 6; 30: 1, 4, 5; 32: 5, 6) и защипы или отпечатки ногтей, которые украшали тулово сосуда (см. рис. 32: 2; 33: 5; 34: 1, 11–14).

Другие материалы, связанные с поселением, это несколько фрагментов глиняных грузиков (рис. 35: 1, 2), несколько каменных орудий (рис. 35: 3–5), мелкий фрагмент стекла и много кусков глиняной обмазки. С этим временем, вероятно, связано большое количество изделий из кремня (см. Wawtusiewicz, в сборнике).

Находки имеют яркие признаки, характерные для культуры штрихованной керамики, которая в раннем железном веке и в период римских влияний доминировала на территории нынешней западной и центральной Беларуси, восточной Литвы и Латвии (Митрофанов 1978; Медведев 1996; 2011; Егорейченко 1999; 2006). В течение последних десятилетий на территории северо-восточной Польши выявлено большое количество памятников со схожими сосудами (см. напр. Karczewska 2009; Olczak 2009). Они отличаются от памятников с территории Беларуси меньшим количеством сосудов со штрихованной поверхностью (см. Olczak 2009, s. 258 и гус. 1) и заметным влиянием других культур, в частности зарубинецкой, постзарубинецкой, пше-

ворской, а также культур западнобалтийского круга (см. напр. Медведев 1996, с. 53–54; 2004; 2011, с. 155–161; Andrzejowski 1999, s. 41–48; Белявец 2004а; Karczewska 2009; Olczak 2009). Данное поселение можно датировать поздним предримским периодом – ранним периодом римских влияний. В районе Суража похожие материалы найдены, в частности, на поселении Сураж 122 (Maciejczuk 2000) и Грохи Стары 1 (Rusin 1998а).

Кроме основного этапа функционирования поселения во время раскопок были выявлены материалы, которые свидетельствуют о заселении памятника и в другие эпохи. Часть кремневого инвентаря можно, вероятно, связывать с финальным палеолитом (см. Wawrusiewicz, в сборнике, рис. 7: 1, 2, 8), а более десяти относятся к мезолитическим изделиям (там же, рис. 6: 10, 11; 7: 9; 8: 11). Среди материалов с раскопа 2 зафиксировано 11 фрагментов от сосудов тшцинецкой культуры (рис. 36). С обоих раскопов имеются отдельные фрагменты раннесредневековой керамики, датированной X–XI веками (рис. 37: 1, 2). Несколько десятков фрагментов сосудов с раскопа 2 имеют черты характерные для XIII–XV веков (рис. 37: 3, 4). О заселении этой территории в новое время свидетельствуют, в частности, яма (об. 165) и 243 фрагмента от сосудов, выявленных в обеих частях памятника.

